שאל אביך ויגדך

בית חינוך לבנות
מעות ציון
באבוב

במסורת כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א

מבשרת ציון

סיון תשע"ד

א זאמלונג פון פערזענליכע עפיזאדן פון די אור-עלטערן פון אונזערע תלמידות,
אין דר צייטן פון די צווייטע וועלט מלחמה.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

©2014 כל הזכויות שמורות תשע"ד
בנות ציון ד'באבוב
5000-14 Avenue
Brooklyn N.Y. 11219
(718) 438– 3080

שאל אביך ויגדך

א זאמלונג פון פערזענליכע עפיזאדן פון די אור-עלטערן פון אונזערע
תלמידות וואס האבן זיך מוסר נפש געווען צו שאפן א נחת רוח
פארן אויבערשטן, אין די צייטן פון די צווייטע וועלט מלחמה.

בעריכת: מרת שרה כ״ץ תחי׳

בס"ד

לעשות נחת רוח להבורא יתברך שמו

היי יאר שנת הלימודים תשע"ד האט דאס ליד געהילכט אין די קלאסן און מיט דעם האט מען געטאנצט ביי די פארזאמלונגען:

♪ **לעשות נחת רוח** ♪

ע"י: מרת ח. ר. רובין תחי'

אבינו ביזט מיין טאטע,
און איך בין נאר דיין,
דו האסט מיר אזוי ליב,
נאך מער ווי מיר אליין.

די תורה אונז געגעבן,
א וועג ווייזער צום לעבן.
איך וועל זיכער וועלן,
דו זאלסט פון מיר קווועלן.
לעשות נחת להבורא יתברך שמו.

מען האט אין בנות ציון בעזהשי"ת איינגעפלאנצט יסודות האמונה און דער רצון זיך אנצושטרענגען להתאמץ לעשות נחת רוח ליוצרנו!!

מצוות בין אדם למקום און מצוות בין אדם לחברו האבן אנגענומען א שטערקערע טאן פון שמחה ווי עס פאסט פאר חסיד'ישע מיידלעך.

ביים לעצטע דריטל פון יאר האבן די לערערינס געארבעט מיט די תלמידות צו פרעגן וועגן קיום המצוות אין די שווערע יארן פון די צווייטע וועלט מלחמה. ווי באגייסטערט זענען די תלמידות געווארן הערנדיג פון די מסירת נפש פון זייערע זיידע-באבעס; ביי פיל קינדער האט זיך געעפענט א דירעקטע קשר מיט א זיידע, א באבע, א קשר וועלכע האט קיינמאל נישט פריער געגומען אזא רייכער פארם.

דער חתם סופר ערקלערט אז דער טעם פארוואס מיר רופן די אבות און אמהות מיטן נאמען אברהם **אבינו**, שרה **אמנו** א.א.וו. איז ווייל יעדע מעשה פון גדלות וואס מיר הערן האט א השפעה אויף אונז. אבער, צו לערנען וועגן אברהם אבינו אדער שרה אמנו איז אונז פיל מער מחייב. דאס הייסט **מיין** אייגענער פאטער, **מיין** אייגענע מוטער האט אזוי געטוען. דארף איך, אלץ איר אייניקל, פילן א חוב נאכצוגיין אירע וועגן.

בס"ד

המשך לעשות נחת רוח להבורא יתברך שמו

דורך דעם אז די תלמידות האבן געהערט מעשיות וועגן די מלחמה פון זייער **אייגענע** זיידע-באבע נישט נאר געלייענט א מעשה פון א ביכל, מאכט דאס אויף זיי א פיל שטערקערע השפעה. אין די אויסגאבע וועט איר לייענען א טייל פון די פילע אויסערגעווענטליכע מעשיות וואס די תלמידות האבן געשריבן.

א איד האט אמאל געפרעגט מיין טאטן, כ"ק אדמו"ר זצוקלל"ה,
"רבי! פארוואס מאכן די מאדערנע מענטשן א מאניומענט פאר די געהרג'טע אין די צווייטע וועלט מלחמה? פארוואס מאכן נישט די פרומע אידן א דענקמאל צו פאראייביגן זייער זכרון?"
דער טאטע ז"ל האט אים ערקלערט אז מיר מאכן **יא** א זכרון פאר די קדושים. היטלער ימח שמו האט געוואלט אויסמעקן יעדער זכר פון א איד און פון אידישקייט. דער גרעסטער מאניומענט פאר די קדושים איז דער בנין הישיבה וואו מיר לערנען תורה מיט די קינדער – א מיידל שולע וואס לערנט זיי דרך התורה!! אזוי ווייזן מיר אז מיר פאראייביגן זייער זכרון. מיר ווייזן די וועלט אז עס ציעט זיך ווייטער תורה, אז זייער שטייגער פון לעבן גייט ווייטער אן. היטלער ימח שמו'ס פלאן איז נישט פארווירקליכט געווארן. מיר געדענקען זיי און ווילן זיך פירן לויט זייער ביישפיל. ווי חשוב זענען אט די מוסדות, וואו תורה וחסידות ווערן ווייטער געפירט בנשיאות כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א.
מיר זענען שולדיג א דאנק צו די מנהלות מרת בילא פעפערקארן תחי', מרת שרה מלכה זעלטענרייך תחי', מרת חנה גוגענהיימער תחי', און מרת שרה אסתר קליין תחי' און דער חשוב'ער שטאב פון לערערינס און סעקרעטארינס וועלכע ארבעטן מיט אזוי פיל איבערגעגעבנקייט איינצופלאנצן מדות טובות ויראת שמים אין די הערצער פון די בנות ציון תלמידות.
לאמיר נעמען די צייט צו שמועסן וועגן די תקופה מיט אונזערע קינדער און מיט אונזערע אייניקלעך. דאס וועט בלייבן זייער אוצר אויף אייביג.

באהבה רבה,
ד.ל. גאלדבערגער

מסירת נפש
בין אדם
למקום

<u>געראטעוועט דעם טאטע'ן</u>

הרב הצדיק ר' ארי' לייביש רובין זצ"ל האט אמאל צאמגעשטעלט א מנין אין רוסלאנד. דעמאלט איז געווען די הארבסטע עבירה צאמצושטעלן א מנין און האבן א שיכות מיט אידישקייט. מען האט אים געכאפט און אריינגעלייגט אין תפיסה. זיין טאכטער, מיין עלטער באבע, הרבנית הצדיקת פריידא הלברשטאם ע"ה, האט זיך איינגעשטעלט דאס לעבן און איז געגאנגען צום תפיסה בעטן אז זיי זאלן ארויסלאזן איר טאטע. זי האט זיך איינגעשטעלט איר לעבן, ווייל בלויז פאר אפילו בעטן אזא זאך קען מען איר הרג'נען. דער רוסישער קאמיסאר האט איר געזאגט, "לעב און לאך, דו ביסט נאך יונג וואס מאכסטו זיך נאריש? וואס האסטו אינזינען רעליגיע?" אבער זי האט שטארק געווויינט ביז מען האט ארויסגעלאזט איר הייליגע טאטע. הלואי קען איך זיך לערנען פון איר געוואלדיגע מסירת נפש.

-חי' פראדי שטרנבוך, כתה ד', מרת כ"ץ

שמחה של מצוה

עס איז שוין נאנט צו פסח און מיין זיידע האט נאך נישט קיין מצות! קיינער ארום אים טראכט נישט פון דעם, קוים מ'האט געלעבט. מען האט געארבעט ביטער שווער. ביינאכט, ווען מען איז צוריקגעקומען אין די שטובער, איז מען זיך גלייך געגאנגען אויסרוען דעם אויסגעהונגערטן קערפער. אבער מיין זיידע שיחי', האט שטארק וויי געטוען, "אויב נישט די מצות, וואס איז דאס לעבן וועדר!!"

זייענדיג אן ארבעטער נאנט צו אן אויבן, האט ער געוואוסט וואו ער וועט באקן דאס טייג, אבער מען דארף האבן מעל? צוזאמען מיט די אידן האבן מיטגעארבעט גוי'שע געפאנגענע , וואס זיי פלעגן באקומען פעקעלעך פון דערהיים. מען האט מיט זיי געקענט טוישן, דאס הייסט געבן א ווארעמע העמדל, און בעטן אנשטאט דעם עפעס אנדערש. טראכט מיין זיידע פון וואו נעמט מען א העמדל? עס פאלט אים איין ווי פאלגענד: קראנקע ארבעטער האט מען גענומען אין שפיטאל. אזוי ווי היינט צוטאגס, געבט מען פאר די פאציענטן ווארעמע קליידער. האט מיין זיידע אפגעשמועסט מיט א חבר וואס איז שוין כמעט ארויס פון שפיטאל, ער זאל ארויסווארפן פון פענסטער דאס ווארעמע העמדל אנשטאט פון עס איבערלאזן דארט. דאס העמדל האט מיין זיידע געגעבן פאר א גוי, און פאר דעם באקומען מעהל.

די ארבעט הייבט זיך אן, א ביסל מעהל, א ביסל וואסער, געוואלגערט א מצה'לע, דערנאך געלייגט אויף א בלעך נעבן אויבן. די מצה איז געווארן גרייט ב"ה. נאכדעם, נאכאמאל: מעהל...וואסער...אפאר מצות זענען געבאקן געווארן. מיט טרערן פון שמחה, האט מיין זיידע געטיילט די מצות פאר זיינע חברים.

"הלואי פיל איך אזא שמחה בשעת'ן עסן די מצות אזוי ווי איך האב דעמאלט געפילט." דאס זענען די ווערטער פון מיין זיידע הרב החסיד ר' ניסן לעזער שליט"א.

-חי' יענטי פערל, מרת פאללאק, כתה ג'

געראטעוועט די תפילין

מיין עלטער זיידע ר' אברהם צבי ע"ה האט דורך גענעבט די צווייטע וועלט מלחמה. ווען ער איז געווען א בחור איז ער געווען אין לאגער. איינמאל, האט ער זיך ארויסגעשמאגלט און געגאנגען אויף א שפאציר. פלוצלינג, האט ער דערזען א גרופע פוילישע מיידלעך שפילן שטריק. ווען ער האט זיך דערנענטערט האט ער באמערקט אז די שטריק וואס זיי נוצן איז געמאכט פון רצועות פון א פאר תפילין. וויסנדיג אז דאס איז א הייליגע זאך האט ער שנעל אנגעהויבן צו קלערן וי אזוי ער קען עס אוועקנעמען פון זיי. יענע מינוט האט מיין עלטער זיידע זיך דערמאנט אז דעם זייגער וואס ער האט באקומען פאר זיין בר מצוה איז אריינגענייט אין זיין טאש. מיין עלטער זיידע האט שנעל ארויסגעריסן דעם זייגער פון זיין טאש און האט זיך געגנומען שפילן מיט עס נעבן די מיידלעך. גלייך ווען די מיידלעך האבן עס באמערקט, זענען זיי געקומען צו לויפן צו זעהן וואס עס איז. זיי האבן אלע שטארק געוואלט דעם זייגער. מיין זיידע האט זיי געזאגט, "געב מיך דעם שטריק וועל איך אייך געבן דעם זייגער."

-חני האנשטעטער, מרת ברויער, כתה ו'

עסן פאר די נשמה

מיין עלטער זיידע הרה"ק ר' אהרן מיללער, איז געווען א חסידישער, ווארעמער איד. בשעת די מלחמה האט מיין זיידע געארבעט ביי פילע לאגערן. ביי איינע פון די לאגערן וואו מיין זיידע האט געארבעט האט מען געדארפט צעטיילן די קליידער וואס מען האט אראפגענומען פון די ניי געקומענע אידן. דארט האט אויך געארבעט א בחור וואס האט געהייסן הערשל פינק. דער בחור, הערשל, האט זיך געהאלטן אלץ א תלמיד פון מיין זיידע ווייל מיין זיידע האט אים שטארק מקרב און מחזק געווען.

איין טאג, בשעת'ן אויסליידיגן די טאשן פון א פאר הויזן, האט הערשל געטראפן א פאר תפילין. ער האט געבעטן אן אנדערן איד וואס איז געווען א סטאליער (carpenter) צו בויען א שיפלאד וואו ער וועט קענען האלטן די תפילין. דער איד, דער בעל מלאכה, האט געזאגט אז אזא ארבעט וועט קאסטן דריי מיטאגן (lunches). וויבאלד מיין זיידע האט געהערט פון וואס עס האנדלט זיך דא, אז מען וועט קענען האבן תפילין אין א באהאלטענעם פלאץ, האט ער גלייך אויסגעשריגן אז ער געבט אוועק זיינע דריי מיטאגן. א מיטאג האט נישט געמיינט קיין סך עסן ווייל אין לאגער האט מען ממש געהונגערט. טראץ דעם שווערן מצב, האט מיין זיידע אוועקגעגעבן דריי פון זיינע מיטאג עסן כדי מען זאל האבן תפילין. דער סטאליער האט טאקע געמאכט א לעדל וואס עפענט זיך און מאכט זיך שנעל צו מיט א ספעציעל קנעפל. די אידן אין לאגער האבן טאקע געהאט תפילין פאר א שטיק צייט, און ווען די נאציס ימ"ש זענען געקומען האבן זיי שנעל אוועקגעלייגט די תפילין אין דעם לעדל.

-רבקי מיללער, מרת ברוק, כתה ג'

די הייליגע תפילין

א נס גלוי האט פאסירט צו ר' ישראל בשעת די צווייטע וועלט מלחמה, וועו ער איז געווען אינעם לאגער ר"ל. צו זיין גליק האט ער פארמאגט א פאר תפילין וואס ער פלעגט אנטוען יעדע נאכט. ער האט באהאלטן די תפילין אונטער א קישן פון שטרוי, און האט עס זייער געהיטן. די תפילין, האט זיין טאטע געגייעט מיט אויסגעטריקענטע אדערן און עס איז געווען גלאט כשר. איינמאל, בשעת ער האט אנגעטוען די תפילין איז דער לאגער פירער פלוצלינג אריינגעקומען. מיין עלטער, עלטער פעטער האט נישט אפילו געקענט זעהן זיין פנים ווייל ער האט אריינגעשיינט א REFLECTOR אין מיין עלטער פעטער'ס פנים. מיין פעטער האט שנעל באהאלטן די תפילין של יד, אבער די תפילין של ראש האט דער לאגער פירער צוגעכאפט. דערנאך האט ער אויפגערעגטערהייט געשריגן, "גיי אינדרויסן און ווארט פאר מיר דארט!" מיין פעטער האט געווואוסט אז ער וויל אים שיסן.

אינדרויסן, זענען געווען בערך 400 אידן. האט מיין פעטער זיך שנעל צוזאמענגעמישט מיט זיי. כדי ער זאל נישט דערקענט ווערן, האט מיין פעטער אראפגענומען זיין הוט. דער לאגער פירער האט נישט געזעהן מיין פעטער. ער איז געווען אזוי ברוגז אז ער האט באפוילן אלע די אידן זיך צו שטעלן אין א שורה. דער לאגער פירער האט פרובירט צו טרעפן דעם איד וואס האט "געזינדיגט". דער בלוט הונגעריגער נאצי ימ"ש, האט נישט אויפגעגעבן און איז געגאנגען פון איין מענטש צום צווייטן צו טרעפן דעם איד. מיט חסדי ה' האט ער נישט דערקענט מיין פעטער – וואס איז געשטאנען מיט א בלויזן קאפ, אן א הוט. דער נאצי ימ"ש האט געווארפן די תפילין אין בית הכסא, האט מיין עלטער עלטער פעטער'ס טאטע (וואס איז דעמאלט אויך געווען אין לאגער), ארויסגעשלעפט די תפילין פון בית הכסא מיט א שטריק און נעגל.

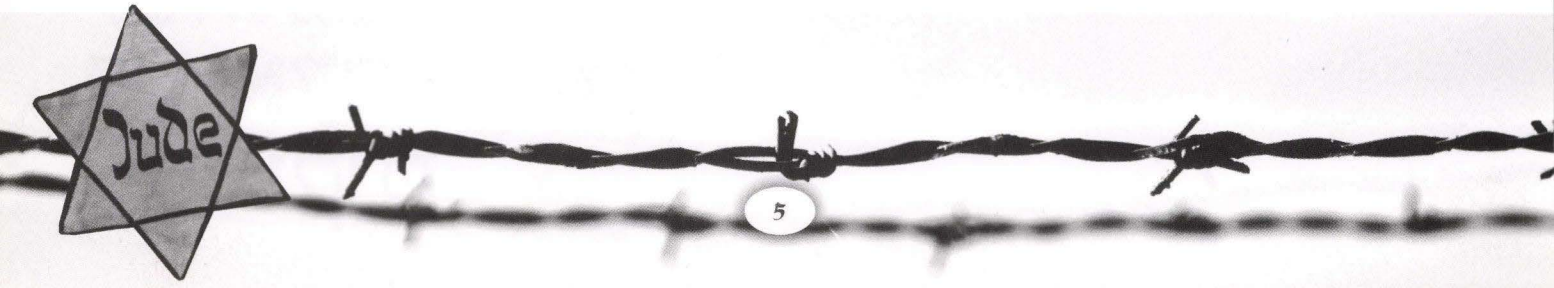
יא, זיין לעבן און זיינע תפילין זענען ביידע גערעטעוועט געווארן! מיר זעהן דא די מסירת נפש וואס די אידן האבן געהאט דורכאויס די צווייטע וועלט מלחמה.

-אסתי זיידענפעלד, מרת בלוי, י'- 2

שפאס אין די ריכטיגע צייט

מיין זיידע ר' יודל אייזען האט זיך מוסר נפש געווען צו לייגן תפילין בשעת די מלחמה יארן. איינמאל וועו מיין זיידע האט געלייגט תפילין האבן די נאצים אים געכאפט. זיי האבן אים געוואלט שיסן. ה' האט נישט געוואלט אז מיין זיידע זאל געשאסן ווערן. ה' האט אריינגעלייגט די מחשבה אין דעם נאצי ערשט חוזק צו מאכן פון די תפילין און דערנאך אים שיסן. די נאצי האט געטראפן א הונט און אריפגעלייגט די תפילין אויף דעם הונט'ס קאפ. די נאצים זענען געווען אזוי באשעפטיגט לאכן פון דעם וויץ אז זיי האבן פארגעסן צו שיסן מיין זיידע.

-פייגעלע אייזען, מרת פאללאק, כתה ג'

יתגדל ויתקדש...

עס איז געווען אין קראקאוער געטא, ווען די דייטשע רשעים ימ"ש האבן געכאפט א גאנצע גרופע פון אידן ביי עפעס אן עבירה. האבן זיי אויסגעשטעלט אלע געכאפטע אין א רייע און נעבעך מיט געמיינע רשעות אויסגעשאסן איינס ביי איינס.

מיין עלטער זיידע הרה"ח ר' יוסל'ע מנדלבוים ע"ה איז געשטאנען דער לעצטער אין די רייע. בלויז איין רגע איידער דער רשע האט אויף אים געוואלט שיסן, האט ער געמאכט א צייכן מיט זיין האנט אז ער וויל עפעס זאגן. דער חי' האט זיך אפגעשטעלט וועלנדיג הערן מיין זיידעס לעצטע וואונטש. האט ר' יוסל'ע געבעטן ער זאל אים געבן רשות צו זאגן א געבעט אויף די אלע אומגעקומענע איידער ער וועט אים הרג'נען. דער געמיינער יונג האט מסכים געווען. דער זיידע האט באלד אנגעהויבן זאגן א זיס'ן קדיש אז אפילו א שטיין האט געקענט צעגיין. און טאקע וואונדער איבער וואונדער, די לויטערע און הייליגע וועדטער וואס זענען ארויס פון א מסירות נפש'דיג הארץ, גרייטנדיג זיך אויף קדוש ה' האבן מן השמים געהירט ביי דעם רשע אין הארץ און ער האט אריינגעלייגט זיין ביקס און געלאזט מיין זיידע גיין פריי.

-ראצי לעמעל , מרת שטערן , כתה ו'

<u>באלאכטן די נשמה</u>

מיט וואקלדיגע הענט האט ער געצונדען די ליכט, די ליכט וואס האבן באלויכטן זיין נשמה, און אים פעסט געהאלטן אין זיין אידישקייט צו קענען אויפבויען ליכטיגע אידישע דורות.

בשעת די מלחמה איז מיין עלטער זיידע געווען אין דעם לאגער אין אוישוויץ. זיין פאסטן אין לאגער איז געווען אז ער האט געדארפט בויען ביקסן און מיסלס אין די פרימארגן שעות. די הונגעריגע ארעסטאנטן האבן מארשירט אין די פראסטיגע קעלט, זיי האבן מארשירט טיף אריין אין וואלד צו די פאבריק. זיי האבן געארבעט לאנגע שוועכע טעג. דערנאך שפעט בייינאכט האבן די פארמאטערטע ארעסטאנטן ווידער אמאל געדארפט צוריק מארשירן צום לאגער. טראץ די שווערע אומשטענדן, איז מיין זיידעס איינציגע ציל אלעמאל געווען זיך פעסט אנצוהאלטן צו אידישקייט און צו מקיים זיין אלע מצוות מיט יעדן פרט. אזוי ווי עס האט זיך דערנענטערט ימי חנוכה האט מיין זיידע באהאלטענערהייט מיטגענומען א שאכטל צום ארבעט. דורכאויס דעם טאג, האט ער ארויסגענומען אביסל אויל פון די מאשין. מיט פיל סייעתא דשמיא, האט מען אים נישט געכאפט און די מאשין האט זיך נישט צעבראכן. חנוכה, האט ער אריינגעגאסן דאס אויל אין אן אייזערנעם דעקל, דערנאך האט ער געמוסט די *לינט* פון זיין קליידונג, און האט געמאכט דערפון קנויטן. דערנאך אונטער זיין דעק האט מיין זיידע מיט ציטערדיגע הענט געצונדן די ליכט, ער האט געצינדן מיט גרויס דאנקבארקייט צו ה' פאר אים העלפן, מקיים זיין די מצוה פון נר חנוכה. די ליכט האבן אים געגעבן קוראזש זיך צו שטארקן בדרך ה' און אויפבויען ערליכע דורות.

-חומי לעזער, מרת וואקסמאן, כתה ח'

ר' ניסן לעזער (רעכטס) מיט זיין טאטע, ר' משה שמייקר) תיכף נאכ'ן באפרייאונג.

מסירת נפש פאר עסן כשר

מיין עלטער-עלטער זיידע איז געווען א גרויסער תלמיד חכם וואס האט געשריבן פיל ספרים. ער האט געהייסן ר' מאיר ישראל איסר הכהן פרידמאן זי"ע, באוואוסט אלץ דעם קרעניצער רב.

וועו ער איז געווען א יונגערמאן אין סיביר איז די צווייטע וועלט מלחמה אנגעגאנגען אין איר פולסטן שוואונג. מיין זיידע האט פיל געליטן יסורים סיי ברוחניות און סיי בגשמיות אין סיביר, רוסלאנד. זיינע נסיונות אין אידישקייט זענען געווען טאג טעגליך. זייענדיג אין סיביר האט מען נישט געהאט קיין כשר עסן. מיט זיין הייליג עקשנות האט מיין זיידע געהונגערט נישט וועלנדיג עסן די טריפה'נע עסן פון די גוים. ער איז געווארן אזוי דאר אז ער איז כמעט אויסגעגאנגען פון הונגער. מיין עלטער באבע- מרת חי' שרה, די טאכטער פון דעם קרעניצער רב, איז דאן געווען א יונג מיידל פון בערך זעכצן יאר. זי האט נישט געקענט צוקוקן צו דעם שווערן מצב פון איר הייליגן פאטער, איז זי געגאנגן מיט מסירת נפש צום רוסישן ארמיי און זיי געבעטן פאר א פאָסטן. זי האט אנגעהויבן נייען זאקן פאר די ארמיי און יעדע פרוטה וואס זי האט פארדינט האט זי געגעבן צו איר פאטער אז ער זאל זיך מחי' זיין מיט אביסל פרוכט אדער גרינצייגן. עס איז שווער פאר אונז זיך צו פארצושטעלן דאס געוואלדיגע מסירת נפש וואס האט זיך פארלאנגט צו קענען עסן כשר אין יענע טעג.

-חי' שרי ווייס, מרת הערשלאג, כתה ג'

שטענדיג פרום

וועו אונזערע זיידעס זענען אנגעקומען קיין אמעריקע, נאך די צווייטע וועלט מלחמה, האבן זיי זיך געפלאגט איבערצובויען זייער לעבן, זייערע משפחות און קהילות. אויך זענען זיי געווען ארעם און האבן קוים פארמאגט א פרוטה, וויבאלד פרנסה איז אנגעקומען שווער.

מיין זיידע, ר' צבי יעקב קאפל לעמעל ע"ה, איז אנגעקומען קיין אמעריקע און האט געוואלט זוכן א פרנסה, אזוי ווי אין דער אלטער היים וואו ער איז געווען א געשולטער זייגער מאכער. א חשובע פירמע האט געהערט וועגן אים, און ער איז געפרופן געווארן פאר אן 'אינטערוויוו'. וועו ער איז אנגעקומען, איז דער בעל הבית געווען זייער צופריידן מיט מיין זיידנ'ס ארבעט און האט אים געזאגט אז דער פאסטן איז זיינס, אבער מיט איין תנאי: ער מוז אפשערן זיין בארד און פאות אזוי ווי עס פאסט פאר א מאדערנע אמעריקאנע פירמע.

מיין זיידע איז שטאלצערהייט ארויס פון דארט, ווייטער זוכן ארבעט. אפאר טעג שפעטער, האט דער בעל הבית געפרופן מיין זיידע און געזאגט,

"I'M SO IMPRESSED THAT YOU STUCK TO YOUR PRINCIPLES, THE JOB IS YOURS"

-שיינדי לעמעל, מרת מאשקאוויץ, יא- 3

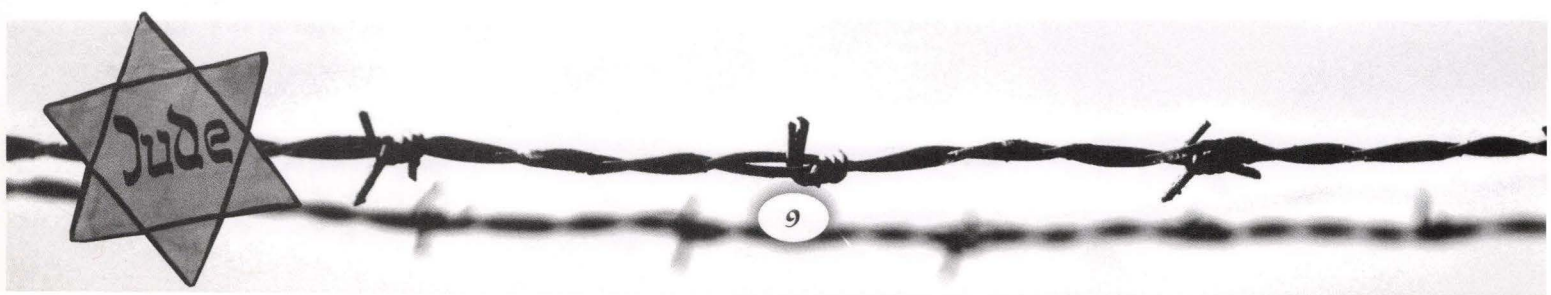
שבת יום מנוחה

סיביר, רוסלאנד. דאס יאר איז תש"א. ר' הערשל ציטראנענבוים, א חשוב'ער איד, א באבובער חסיד, ארבעט ביטער שווער אין די פרעסטיגע סיביר קעלט. מען האט אים דעפארטירט צו קסיל – ארדה, וואו מען האט אים געצוואונגען צו ארבעטן אין א ציגל פאבריק. זיי האבן געארבעט זעקס טעג א וואך און דינסטאג האבן זיי געהאט "וואקאציע".

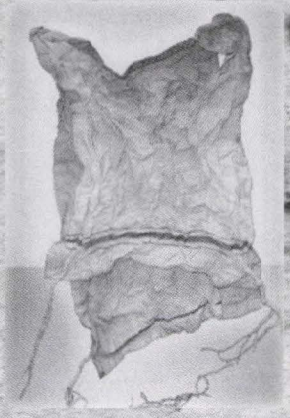
עס האט זייער געארט מיין עלטער זיידע אז ער דארף ארבעטן שבת. ער האט כסדר געזוכט וועגן זיך ארויס צו דרייען פון די ארבעט, אבער אן ערפאלג. (מיין עלטער זיידע האט אבער דערציילט אז אפילו מען האט מחלל שבת געווען מיט די ארבעט, איז מען דאך געווען זייער אפגעהיטן מיט הלכות שבת. למשל, מיין זיידע פלעגט גיין צו די ארבעט אויף שבת, מיט זיין טאשן טיכל ארומגעבונדן אויפ'ן האלדז כדי נישט עובר צו זיין אויף הוצאה. זיי האבן געדאווענט אלע דריי תפילות טראץ דעם וואס זיי האבן געהאט פיל ארבעט צו טוען).

בהשגחה פרטית, איז אמאל אויסגעקומען אז מען האט געזוכט עמיצער צו ארבעטן דינסטאג. מיין זיידע ר' הערשל האט דאס געזעהן אלס אן איינמאליגע געלעגנהייט און האט זיך איינגעמאלדן צו ארבעטן פאר זיי. און אזוי איז טאקע געווען, דער קומענדיגער פרייטאג, איז מיין עלטער זיידע צוגעגאנגען צום נאטשעלניק – דער אנפירער, און מיט געמאכטע תמימות, האט ער אים געפרעגט,"מוטער רוסלאנד לאזט איר בירגער ארבעטן 10 טעג אן וואקאציע?!" דער נאטשעלניק האט צוגעשטימט און געענטפערט אז ווייל ער האט געארבעט דינסטאג, קען ער רוען שבת. געגוי דאס האט מיין זיידע געוואלט הערן. פון דעמאלט אן האט ר' הערשל ציטראנענבוים געארבעט אויף דינסטאג און ווען שבת איז אנגעקומען, **"בא שבת בא מנוחה"**.

-לאה'לע ציטראנענבוים, מרת פישמן, ט-1

דער טלית קטן

מיין עלטער זיידע ר' מענדל לנדא ע"ה איז אמאל געווען אין א לאגער. עס איז אים געלונגען צו בארגן א טלית קטן פון אייגעם. פונקט ווען ער האט אנגעטוען דעם טלית קטן האט אן S.S. מאן געזען מיין זיידע דערמיט דער S.S. מאן האט אנגעהויבן צו שלאגן מיין עלטער זיידע אזוי שטארק, אז דער טלית איז געווארן אנגעווייקט מיט בלוט. דערנאך האט דער S.S. מאן אוועקגעווארפן דעם טלית קטן. שפעטער, האט מיין עלטער זיידע געטראפן דער טלית קטן און ער האט עס צוריקגענומען צו זיך. מיין עלטער זיידע האט געהאלטן דעם טלית ביי זיך, און מען האט עס נאך ביז'ן היינטיגן טאג.

-בריינדי ווייגארטען, מרת ברויער,כתה ו'

ער דעשרעקט זיך נישט

מיין זיידע, ר' משה מאיר איינהארן עמו"ש איז געווען א יונגער בחור אין קשאנוב ווען די נאצי'ס ימ"ש האבן איבערגענומען פוילין. זייער שנעל האבן זיי פארשפרייט זייער רשעות'דיגען נעץ און ביטערע גזירות ארויסצורייסן אידישקייט. ר' משה מאיר און זיין טאטע ר' שלמה שיף יבלח"ט האבן אויף אפילו דעם קלענסטן מצוה אדער מנהג נישט געוואלט פארציכטן. מיט אמת'ע מסירת נפש זענען זיי טעגליך אויפגעשטאנען אין די טונקעלע פרי מארגן שעות צו גיין אין מקוה לפי מנהג חסידות. דער מסוכנ'דיגער וועג, און פחד פון ווערן געכאפט האט זיי נישט אפגעהאלטן. איין טאג האט א דייטש ימ"ש זיי געכאפט טוען דאס וואס זיי האבן פארבאטן. מיט א רציחה האט ער זיי געברענגט צו די פאליציי סטאנציע און זיי אפגעשוירן די הייליגע בארד און פאות. בדרך נס, האט ער זיי געלאזט אהיים גיין. וועז די באבע שרה האט זיי דערזעהן האט זי געווויינט פון גרויס צער. "בארוהיג זיך," האט דער זיידע ר' שלמה איר געזאגט, "זיי וואלטן אונז געקענט הרג'נען!"

נאכ'ן דערציילן די מעשה האט מען געפרעגט מיין זיידע'ן וואס זיי האבן נאכדעם געטוען, "מיר זענען דעם בעקסטן פארטאגס ווייטער אין מקוה געגאנגען!" האט ער געענטפערט.

-גיטל חני פרידמאן, מרת פערל, יא-2

פאר די מלחמה...

מיין באבע האט געוואוינט אין די שטאט בארדיוב, דאס איז נעבן טשעכעסלאוואקיי. דאס אידישע לעבן האט זיך געוועגדט אין יעדע משפחה באזונדער. מיין באבע'ס משפחה איז געווען א פרומע משפחה געבויט אויף שטארקע יסודות פון אמונה און חסידות. עס זענען געווען א סך מיידלעך וואס האבן געהאט א תשוקה צו גיין אין טיאטער, אבער מיין עלטער זיידע און באבע האבן געמאכט אז אין שטוב זאל זיין פיל שמחה און צופרידנקייט אז עס האט זיי נישט אפילו אנגעשמעקט די תאוה פון די זאכן.

דער גרעסטער נסיון איז געווען דער נסיון פון ארעמקייט. צוליב ארעמקייט זענען א סך מיידלעך און אינגלעך אראפ פון וועג – זיי האבן געזוכט א בעסער לעבן. מיין באבע'ס משפחה האט אבער ב"ה בייגעשטאנען דעם נסיון. מיין באבע איז געווען צוועלף יאר אלט ווען זי האט געפירט א סודא – וואסער פאבריק און אירע שוועסטערס זענען געווען שניידערינס. זיי זענען געווען באשעפטיגט און צופריידן. שבת פלעגן זיי זיך צאמקומען פאר פרקי אבות שיעורים.

במשך די מלחמה...

מיין באבע איז געווען א בלאנדע, און זי האט געהאט בלויע אויגן. דערפאר האט זי זיך באהאלטן אלץ א גוי'טע מיט פאלשע פאפירן. זי האט זיך געשמוגלט פון גרענץ צו גרענץ, זי האט געלעבט פון מיערן און שאלעכץ פון קארטאפל, ווייל זי האט קיינמאל נישט געוואלט עסן א משהו וואס איז טריפה.

איינמאל, איז מיין באבע שוין געשטאנען פאר א געגנראל וואס איז געווען גרייט צו שיסן. דארט, זענען געווען אכט מענטשן אויף די רייע. דער אפיציר האט געהאלטן דעם ביקס אויסגעשטרעקט אקעגן מיין באבע. זי האט אים געפרעגט, "דו האסט נישט קיין קינדער? האסטו נישט קיין טראפ רחמנות אין דיין הארץ?!" ער איז געבליבן שטיין און האט אראפגענידערט זיין ביקס, און געזאגט, "דו וועסט דאך זיכער פאלן אונטער אנדערע הענט, גיי!" און זיי זענען אנטלאפן!!!

דער גרעסטע נסיון נאך די מלחמה איז געווען אנצוהייבן א פרישע נייע לעבן, נאך אזוי פיל שוועריקייטן. מיין באבע האט זיך געוואלט טרעפן מיט איר טאטע אין אמעריקע. מיין באבע'ס מאמע און 7 פון אירע געשוויסטער, זענען אומגעקומען על קדוש ה'. מיין באבע איז געווען די איינציגע וואס איז געבליבן לעבן פון איר משפחה, חוץ איר טאטע וואס איז געווען אין אמעריקע פון פאר די מלחמה. דער באבובער רב, ר' שלמה זצ"ל איז געווען אין פאריז און ער האט געהאלפן מיין באבע זיי זאל קענען קומען קיין אמעריקע.

יעדעס מאל ווען מיר פלעגן זיך צאמקומען פאר א מסיבה, אדער עס איז געווען א שמחה אין די משפחה, האט מיין באבע געזאגט: "דאס איז אונזער נקמה אין היטלער ימ"ש – דאס זענען מיינע מיליאנען." עס איז מיר גאר א ווארעמע געפיל ווען איך קוק בלעה"ר אויף אזעלכע חשוב'ע דורות וואס זענען ארויסגעקומען פון איין מענטש וואס איז געבליבן לעבן! דאס איז א שטארקע מוסר השכל פאר מיר אז נאר צוליב מיין באבע'ס פעסטע אמונה און בטחון האט זי געקענט דורך לעבן דעם שרעקליכן גהינם און דערנאך זיך ווייטער שטארקן און אויפשטעלן אזעלעכע ערליכע דורות! יהי זכרה ברוך!!!

-שרה'לע קורץ, מרת הערשקאוויץ, יב-1

זיין מורה דרך

אויבן אויף דעם בארג, אין שטעטל פלאסענבערג, וואס געפינט זיך אויף די גרענ"ץ פון טשעכעסלאוואקיי , איז געווען אן אלטער פאלאץ וואס דארט איז געלעגן א צוואנציג יעריגער בחור וואס האט געהייסן משה דוד קופערמאן. ער איז געווען אידענטיפיצירט מיט דעם נומער #15365. עס איז געווען אין יאר 1944, נאך פינף יאר פון פיין און יסורים. משה דוד איז געלעגן אין דעם אזוי גערופענעם שפיטאל, וואס איז אויפגעשטעלט געווארן ביי די S.S. ימ"ש. ער האט געהאט הויכע היץ וואס איז געקומען פון א טיפוס וואס ער האט געכאפט אין די שמוציגע פלאסענבערג קאנסענטראציע לאגער.

עס איז געווען די ערשטע נאכט פסח, און משה דוד איז געלעגען אין א טיפער שלאף אין זיין בעט אין שפיטאל, זיין לעבן הענגענדיג אויף א האר. פלוצלינג איז ער דערוועקט געווארן דורך א קראנקנשוועסטער וואס האט אים וויעכערהייט געקלאפט אויף די פלייצע. זי האט אים דערלאנגט עפעס וואס וועט אים געבן א חיות, א שטיקל ברויט, וואס דאס וועט אים פשוט האלטן ביים לעבן. האלטנדיג דאס שטיקל ברויט אין האנט האט ער זיך דערמאנט אז היינט איז דער סדר נאכט, די ערשטע נאכט פסח.

אלץ א פראמינענטער באבוב'ער חסיד, האט משה דוד געהאט די זכי' צו פארן מיט זיין טאטע, מאמע, און זיין יונגערער ברודער הי"ד, עטליכע מאל קיין באבוב מיטצוהאלטן די סדרים ביי זיין הייליגער רבי, דער קדושת ציון זצ"ל הי"ד. דארט האבן זיי פארברענגט דעם יום טוב פסח, און צוגעזעהן די גרויסע עבודה פון זייער הייליגער רבי. די זכרונות פון די געהויבענע מאמענטן האבן אנגעפילט זיין הארץ און מח און אים געגעבן כחות דורך די אלע שווערע צייטן. יעצט האלטנדיג דאס שטיקל ברויט אין האנט, האט ער געטראכט צו זיך, 'כאטש איך בין קראנק און שוואך, אבער אלץ איז און באבוב'ער חסיד, וואס האט צוגעזעהן די הייליגע עבודה פון מיין הייליגער רבי, די נאכט פון פסח, ווי אזוי קען איך עסן א שטיקל חמץ די נאכט.'

ממש מיט זיין לעצטע טראפ כוחות האט ער גענומען דאס שטיקל ברויט און געלייגט אין די זייט. ער האט זיך ארויס געצוואונגן פון בעט, געדאוועט מעריב און געזאגט די הגדה, וויפיל ער האט געדענקט פון אויסנווייניג מיט מסירת נפש ממש. און מיט דעם האט ער זיך דערכאפט דאס הארץ. ערשט דעם נעקסטן אינדערפרי האט משה דוד אריינגעביסן אין דאס שטיקל ברויט וואס מען האט אים געגעבן די פריערדיגע נאכט.

עס איז אוממעגליך פאר אונז, אין דעם היינטיגן דור, משיג צו זיין די כחות און כאראקטער און קידוש ה' וואס האט זיך אפגעשפילט אין די דאזיגע מאמענטן.

-גאלדי שטיעל, מרת פערל, יא-2

א דערהויבענעם שבת

מיין חשוב'ע באבע איינהארן און איר חשובע שוועסטער מרת פאלא געללער, האבן בחסדי ה' צוזאמען איבערגעלעבט די צווייטע וועלט מלחמה. זיי זענען אייביג געבליבן שטארק און פעסט אין זייער אידישקייט. אפילו ווען זיי האבן געדארפט ארבעטן שבת, האבן זיי געמאכט זיכער אז זיי געדענקען ווען עס איז **דער הייליגער טאג שבת.**

שבת, האבן זיי מיט גרויס מסירת נפש געזינגען באבוב'ער נגונים, אפילו זיי האבן געוואוסט אז א נאצי ימ"ש קען אריינקומען און זיי הרג'נען אויפ'ן מינוט. איין שבת זענען מיין באבע און איר שוועסטער געזעצן ווי געווענטליך איבער די ניי – מאשינען און הויעך געזינגען. פלוצלינג האבן זיי געהערט מענטשן וויינען זייער שטארק. זיי דרייען זיך ארום און זעען א פאר פרויען קומען צו זיי. מיט טרערן פליסן פון זייערע אויגן האבן זיי דערציילט אז זיי זענען אידן פון דער היים און האבן שוין לאנג פארגעסן וועגן אידישקייט. יעצט, אז זיי האבן געהערט די ארציגע נגונים האבן זיי זיך דערמאנט פון זייער יוגנט.

פון דעם שבת אן האבן אלע אידישע פרויען געזינגען זמירות מיט טרערן אין זייערע אויגן בשעת'ן נייען. פון דא זעהט מען נאר אביסל וואס מיין באבע און מומע האבן איבערגעלעבט דורכאויס די מלחמה יארן. איך וויל וואונטשן מיין טייערע באבע איינהארן און באליבטע טאנטע פאלא לאנגע געזונטע יארן.

-פערעלע איינהארן, מרת פריעדמאן, כתה ו'

כי הם חיינו...

מיין עלטער זיידע ר' יעקב מנחם לאנגער ז"ל איז געווען א באקאנטער תלמיד חכם, א ראדאמסקער חסיד. כאטש ער איז געווען א סוחר א סך יארן, האט ער אבער געלערנט א גרויס חלק פון טאג. ער איז געווען א סימבאל פון א פארצייטישער תלמיד חכם. מיין עלטער זיידע איז געווען א חסיד'ישער איד, וואס זיין לעבן איז געווען געווידמעט פאר תורה, עבודה, און גמילות חסדים. ער האט געהאט א גמ"ח קאסע פון וואו ער פלעגט ארויסבארגן געלט פאר אידן. ספעציעל אויב ער האט געזעהן א תלמיד חכם וואס דארף געלט, פלעגט ער אליין צוגיין צו אים עס גרינגער צו מאכן פאר אים.

הרב צבי מאיר ליכטיג שליט"א (רב פון א ביהמ"ד אין קווינס), האט דערציילט אז ער איז געווען אין לאגער ביי די צווייטע וועלט מלחמה צוזאמען מיט מיין זיידע לאנגער ז"ל. ער האט אויסגעמשל'ט ווי אזוי עס האט אויסגעזעהן ביים קריג. ווי אזוי די דייטשע רשעים האבן זיי אויפגעוועקט זייער פרי און א גאנצן טאג האט מען געארבעט. דער וועג צו די ארבעט איז געווען א לאנגע און א שווערע, און מען האט קוים געגעבן צו עסן. געווענטליך, נאך א שווערן טאג ארבעט ווען מען איז צוריקגעקומען האט יעדער שוין געווארט זיך אביסל אויסצורוען דאס זעקל ביינער.

מיט סייעתא דשמיא האט מען געטראפן א גמרא ליגן אין דעם לאגער מיט מסכתות פון סדר מועד. ווי קאלט וואסער אויף אן אויסגעמוטשעטע זעהל, האט מיין זיידע פארגעלערנט א שיעור יעדע נאכט ווען מען איז אהיימגעקומען פון די ארבעט. זיי האבן געלערנט אין די קליינע גמרא ביז זיי האבן געמאכט א סיום דעראויף. דאס לערנען דעמאלט איז געווען תורה מיט מסירת נפש אונטער די שווערסטע אומשטענדן אין די דייטשע תפיסה.

מיין זיידע האט מקיים געווען דעם דרשת חז"ל "אף חכמתי עומדה לי", תורה שלמדתי באף – די תורה וואס מען לערנט ווען עס איז שווער, עמדה לי – דאס איז מיר בייגעשטאנען. אזוי ווי מיר האבן אלעמאל צוגעזען האט דאס געגעבן פאר מיין עלטער זיידע זיין גאנצע חיות.

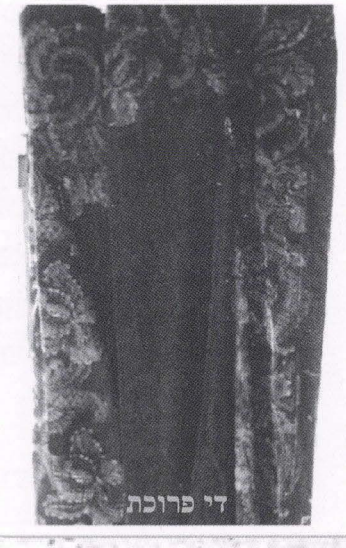
רב שעות אין טאג האט מיין זיידע עוסק געווען בתורה ועבודה אפילו ווען ער איז געווען אין מסחר. אין די לעצטע צוואנציג יאר פון זיין לעבן האט ער געהאט חברותות רב טאג, און האט געלערנט ווי א יונגער בחור. מיין זיידע איז געווען בקי אין רב מסכת הש"ס מיט ראשונים אין אחרונים. יהא זכרו ברוך.

-הדס טויבער, מרת פישמן, ט-4

לעבעדיגע מסירת נפש

מיין באבע מרת ברינא גיטל שאיא תחי', איז א ביישפיל פון "לעשות נחת רוח להקב"ה." מיין באבע געדענקט נאך דער זמן פאר די צווייטע וועלט מלחמה האט אויסגעבראכן, וועו די נאצי'ס פיינטשאפט קעגן די אידן איז געשטיגן און געשטיגן. אלטע חברים זענען געווארן נייע פיינט . מיין באבע'ס טאטע האט דאס איינגעזעהן, האט ער געקויפט שיפסקארטן פאר מיין באבע און איר ברודער, זיי זאלן קענען פארן אויף א שיף קיין אמעריקע. ער האט נישט געוואוסט אז יענע נאכט וואס די שיף האט געדארפט ארויספארן, איז באוואוסט געווארן אין היסטורי' אלץ קריסטאל-נאכט. יענע נאכט וועו די נאציס האבן ווילדערהייט צעבראכן און פארברענט אידישע שוהל'ן און געשעפטן, זענען מיין באבע און איר ברודער שטילערהייט געגאנגען צום פארט . איבעראל האבן זיי געזעהן פייער און סאלדאטן, און זיי האבן אויך געהערט די ווילדע קולות פון די נאצי'ס און די געווויין פון די אידישע קינדער. זיי האבן געוואוסט אז עס איז א סכנה צו גיין אין גאס, אבער אז עס איז פיל א גרעסערע סכנה צו בלייבן אינדערהיים.

אינמיטן וועג צום פארט אין די טונקלקייט פון די נאכט, האבן זיי געזעהן פייער, גרויסע פלאמען וואס האבן פארצוקט אלעס וואס איז געקומען נאנט. מיין באבע זאגט אז אין יענע מאמענט האט זי זיך געשפירט ווי פאראלאזירט. זי האט נישט געקענט צוקוקן ווי א שוהל,די וויזניצער שוהל, ווערט פארברענט מיט א רשעות, מיט די זעלבע רשעות וואס די נאצי'ס האבן עס אנגעצינדן. איר ברודער האט געזעהן אז דאס פייער האט נאכנישט דערגרייכט דעם ארון קודש, האט ער געזומען מיין באבע'ס האנט און איר אריינגעשלעפט אין שוהל, זאגנדיג, "לאמיר גיין ראטעוועו די ספרי תורה. אויב מיר וועלן ווערן געשעדיגט איז עס פיל בעסער ווי די תורה זאל ח"ו ווערן געשעדיגט."

די פרוכת

אזוי זענען זיי אריינגעגאנגען אין די ברענעדיגע שוהל. מיין באבע האט נאר געהאט צייט אראפצונעמען די פרוכת, וויבאלד די פלאמען האבן זיי שוין דערגרייכט. זיי זענען ארויסגעלאפן פון שוהל און זיי זענען שנעל געגאנגען צום פארט, האפענדיג אז די שיף איז נאכנישט ארויסגעפארן. אבער זיי האבן געוואוסט אז אפילו אויב די שיף איז יא ארויסגעפארן, איז עס אלס ווערד, אבי די פרוכת איז געראטעוועט געווארן. בדרך נס, האבן זיי געכאפט די שיף. מיין באבע האט נאך די פרוכת און הענגט עס אויף יעדעס יאר אין איר סוכה, אויף די פערטע וואנט. וואס קען זיין א שענערע נוי סוכה ווי לעבעדיגע מסירת נפש פאר תורה?!

-שרי וואקסמאן, מרת רייפער, י-1

דער אלטער היים

א רוהיגקייט האט געהערשט אינעם שטאט פשעווארסק, אין פוילין, וואו מיין באבע האט געוואוינט. אה! דאס לעבן פון די אלטע טעג, ביים הייליגן רבי'ן, ר' איציקל, זענען געווען אנגעפולט מיט תורה און חסידות. דעמאלט איז עס נישט געווען ווי היינטיגע טעג, עס איז נישט געווען אלע טעכנעלאגיע, און נייע שפילצייגן, נאר מען האט אלעס געטון אליין, און די קינדער זענען געווען צופרידן מיט דאס קליין ביסל וואס מען האט יא פארמאגט. טאמער די מאמע האט געקענט דינגען א פרוי ארויסצוהעלפן מיט'ן הויז ארבעט איז דאס שוין געווען א ברכה. די קינדער האבן געקענט שפילן פרייערהייט אינדרויסן. די אינגלעך האבן געזומען א קליינעם אייזענעם שטעקן און דערמיט געשטופט א קליין רעדעלע און צוגעקוקט מיט גליק ווי דאס רעדעלע איז ווייט, ווייט געפלויגן. די מיידלעך האבן פארשאפט א ביסל סחורה צו מאכן ליאלקעס (DOLLS) און אזוי האבן זיי פארברענגט גליקליך און צופרידן.

אינדערפרי, פלעגט דער וואסער טרעגער קלאפן אויפ'ן טיר צו פארקויפן דאס וואסער, פון די שיסלעך וואס ער האט געטראגן אויפ'ן רוקן, און מילך האבן זיי געקויפט ביים קרעמל. מיין באבע פלעגט גיין צו די 'פאבליק' שולע וואו זי פלעגט זיך טרעפן מיט די שולערינס וואס זענען געווען מערסטנס פוילישע מיידלעך, אבער עס זענען אויך געווען ווייניג אידישע מיידלעך אין איר קלאס. אירע ברידער האבן געלערנט ביים מלמד פון שטאט.

די צוועלף זארגלאזע יארן פון מיין באבע פאר די מלחמה האבן זיך פלוצלינג אויפגעהערט. פשעווארסק איז געווען פון די ערשטע שטעט וואס די נאצי'ס ימ"ש האבן איבערגענומען. מען האט נישט געהערט קיין שום שמועה אז די נאצים קומען. זיי האבן פלוצלינג אריינמארשירט אין יענעם שרעקליכן טאג. יענער טאג, האט זיך דאס קלארע הימל געטוישט. די דייטשע עראפלאנען האבן געשטורעמט די הימלען. די נאצים זענען אריינגעקומען און האבן אויסגערופן אז אלע אידן פון שטאט מוזן איינפאקן א פאר פון זייערע חפצים, וויבאלד אין א פאר שעה וועלן זיי אלע מוזן פארלאזן זייער שטאט. די שטאטסלייט זענען געווען זייער צעבראכן. מיין באבע מיט איר משפחה זענען געווען זייער טרויעריג. עס האט געהערשט א טיפער טרויער און קלאג. זיי האבן געדארפט פארלאזן זייער הייזער, זייער פארמעגן און זייער באקוועמע שטאט. אלעס דאס האבן זיי געדארפט טוען אין קוים א פאר שעה. מיט הערצער אנגעפילט מיט צער האבן די אידן פארלאזט די שטאט. די לעצטע מינוט האבן זיי זיך אלע געזעגנט פון זייער באליבטע שטאט וואס איז יעצט געשטאנען ליידיג. ליידיג פון אידן, ליידיג פון די הייליגע קול פון תורה, און פון די זיסע געזאנג פון די תפילות אין בית המדרש ביים רבי'ן פון פשעווארסק.

מען האט געדונגען א וואגן און לויט די באפעל פון די דייטשן איז מען געפארן קיין רוסלאנד. די רוסן האבן גלייך געפירט די אידן קיין סיביר. זיי האבן שטענדיג געליטן פון די ביטערע קעלט, שטענדיגע שניי און הונגער, און פון די ארבעטס לאגערן. די ארבעט איז געווען זייער שווער און די רוסן האבן כסדר געפייניגט די אידן, אבער מען קען עס נישט צוגלייכן צו די אכזריות פון די דייטשן ימ"ש.

←

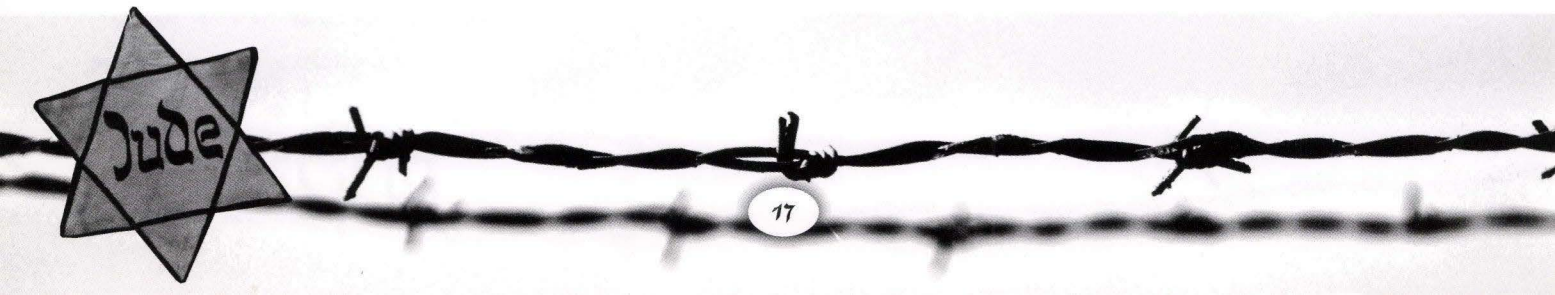
המשך דער אלטער היים

אין סיביר, האט מען נישט געהרג'עט קיין מענטשן. טראץ דעם איז כאטש איין מענטש פון יעדע משפחה, ליידער אומגעקומען. מיין באבע דערציילט אז די פיין און בענקשאפט פון נישט האבן קיין ספרים, סידורים און פון נישט קענען היטן די מצוות, האט זיי שטענדיג באגלייט. מען האט אבער קיינמאל נישט פארלוירן די פעסטע אמונה אין השי"ת. א סך אידן האבן געוויזן א געוואלדיגע מאס פון מסירת נפש, און האבן פרובירט נישט צו טוען קיין מלאכה אום שבת, כאטש אפילו די רוסן האבן זיי געצוואונגען צו גיין צו די ארבעט אויף שבת. נאך א שטיק צייט האבן די רוסן שוין ערלויבט די אידן צו בלייבן אינדערהיים, שבת.

מיין באבע'ס טאטע האט זיך אנגעשטרענגט צו עסן מצות פסח. דערפאר האט ער זיך געגרייט שוין פון א פאר חדשים פאר פסח. יעדן טאג ווען מען האט אויסגעגעבן דאס ביסל ברויט פאר די מענער, אהיימצונעמען צו זייער משפחה, האט מיין זיידע געבעטן אז די רוסן זאלן אים געבן ווייניגער ברויט אזוי קען ער האבן א ביסל מעל. ווען ער האט איינגעזאמעלט גענוג מעל, האט ער געבאקן דריי מצות פאר דעם סדר. די חדשים פאר פסח האט מיין באבע'ס גאנצע משפחה געגעסן ווייניגער. אין סיביר איז מען קיינמאל נישט געווארן זאט, ספעציעל, פאר פסח האט מען קוים געגעסן. מען האט געגעסן גענוג זיך צו דערהאלטן ביים לעבן, כדי אז דער טאטע זאל קענען באקן מצות. אזוי האט מען געפראווט דעם יום טוב פסח, מיט די דריי שמורה מצות און מיט א סך מסירת נפש. זעקס לאנגע יאר זענען פאראיבער. יארן וואס מען האט מיטגעמאכט פיל שווערי־גקייטן אין סיביר, אבער מען האט זיך געהאלטן מיט די שטארקע אמונה אין באשעפער, אז ער וועט זיכער ארויסהעלפן אין דעם שווערן מצב.

וועו די מלחמה האט זיך ענדליך געענדיגט איז די פרייד פון די אידן געווען אומבאשרייבליך. די רוסן האבן געשיקט די אידן צו די 'די פי' לאגערן אין עסטרייך. דארטן האבן די אידן זיך געטראפן מיט קרובים און אלטע פריינט. אבער, מערסטנס פון די משפחות זענען ליידער אומגעקומען אין די מלחמה. די מענטשן האבן זיך מחזק געווען און זיי האבן צוזאמען געלערנט תורה מיט ספרים וואס מען האט דארט געגעבן. נאך די מלחמה, נאכן זען ווי אייראפע איז אזוי חרוב געווארן, האבן די מענטשן פון פשעוואורסק איינגעזען חסדי ה'. כאטש עס איז געווען שווער פאר זיי צו פארלאזן זייער שטאט זענען זיי געראטעווט געווארן פון די גרויזאמע דייטשן. נאך די מלחמה האבן זיי צוריק אויפגעבויט זייער לעבן צוזאמען מיט זייערע משפחות.

-פייגעלע מאנדעלבוים, מיס רוזענבלום , כתה ט- 3

...להדליק נר חנוכה

מיין באבע האט געוואוינט אין די בליענדע חסיד'יש שטעטל דעעש. זי האט זייער ליב געהאט דארט צו וואוינען, און זי רעדט פיל וועגן די גוטע צייטן וואס זי האט פארברענגט מיט איר משפחה, פאר די מלחמה. איין זאך, זאגט זי איז געווען זייער שווער. אלע אידישע קינדער האבן געמוזט גיין אין א גוי'שע שולע. מיין באבע, א יונג מיידל, איז געווען פארזיכטיג זיך נישט צו חבר'ן מיט גויים. דער שווערסטער נסיון איז געווען וען שבת איז געקומען. מיין באבע און איר אלע געשוויסטער האבן געמוזט דינגען א גוי יעדע וואך וואס זאל טראגן זיירע טעש און ביכער אין שולע, וועגן מלאכת הוצאה בשבת. טראץ די נסיונות טוט מיין באבע רעדן וועגן די גוטע אלטע היים אין שטאט דעעש.

אוישוויץ, שנת 1939:

מיין באבע איז געווען פופצן יאר אלט וען זי האט געליטן אין אוישוויץ. זי איז געווען אין לאגער מיט א גרופע פון נאך פינף, זעקס חבר'טעס. איינע פון די מיידלעך וואס איז געווען פיר יאר עלטער פון מיין באבע האט איר שטענדיג געשטארקט און מחזק געווען.

א פאר וואכן פאר חנוכה האבן די מיידלעך זיך זייער געזארגט וי אזוי זיי וועלן קענען מקיים זיין די מצוה פון הדלקת נרות חנוכה. איין מיידל איז אויפגעקומען מיט א פלאן אז וועו די נאצי'ס ימ"ש וועלן זיי געבן א רויע קארטאפל צו עסן, וועלן זיי עס אוועקלייגן און נוצן שפעטער פאר די חנוכה לעכט אנשטאט עס צו עסן. זיי האבן גוט באהאלטן די קארטאפל, כדי די נאצי'ס זאלן זיי נישט קענען טרעפן. וועו עס איז געווארן נענטער צו חנוכה האט מיין באבע ענומען א מעסער און צעשניטן איר פינגער כדי אז זי זאל קענען באקומען אביסל וואטע פאר איר שניט. די וואטע וואס מיין באבע האט באקומען האט זי אוועקגעלייגט צו נוצן פאר די קנויטן. אינמיטן די נאכט ליל א' ד'חנוכה, זענען מיין באבע און די מיידלעך אראפגעגאנגען צו דעם קעלער. שטילערהייט האבן זיי צוגעגרייט זייער מנורה. זיי האבן אריינגעשטעקט די וואטע אין די שטיקלעך קארטאפל און אזוי האבן זיי געצינדן א פייער און מקיין געווען די מצוה פון הדלקת נר חנוכה. זיי זענען אלע דארט געזעסן ביי די לעכט און געווויינט, בעטנדיג פונעם רבונו של עולם אז דער שווערער גלות זאל שוין קומען צו א סוף.

מיין באבע דערציילט אז זי האט פיל מאל געטוען פעולות קעגן די געזעצן פון די נאצי'ס ימ"ש כדי צו קענען טוען רצון ה' און שאפן א נחת רוח פאר דעם אויבערשט'ן.

נאך די מלחמה האט מיין באבע אויסגעפונען אז זי איז די איינציגסטע פון איר משפחה וואס האט דורכגעלעבט די מלחמה. עס איז געווען זייער שווער פאר מיין באבע דאס צו הערן. זי האט ב"ה מצליח געווען צו טרעפן צוויי קאזינס און צוזאמען האבן זיי געארבעט אנצוהייבן א נארמאלע לעבן פון-דאס-ניי. מיין באבע האט ב"ה זוכה געווען אויפצובויען אידישע ערליכע דורות.

וועו מיין באבע דערציילט מעשיות פון די מלחמה, בין איך זייער שטאלץ אז איך שטאם פון אזא חשוב'ע, הייליגע, באבע וואס האט זיך אזוי שטארק מוסר נפש געווען פאר הקב"ה דורכאויס די מלחמה.

-בלימי הלברשטאם, מרת הערשקאוויץ , כתה יב-2

די אלטע יארן...

(גראמען וואס מיין זיידע ר' שלמה גאלדבערג ע"ה האט געשריבן וועגן באבוב אינדערהיים:)

לאמיר זיך אביסל דערמאנען די אלטע יארן,
וועו מיר האבן אנגעהויבן קיין באבוב פארן.
וועו עס איז נישט דארט געווען,
קען זיך נישט פארשטעלן ווי דאס האט אויסגעזעהן,
וועו איך בין נאך א קליין אינגל געווען,
איז מיט מיר א גרויסער נס געשעהן.
אז פון הימל האט מען געפירט אזוי,
איך זאל פארן קיין באבוב און נישט ווערן א גוי.
וועו די בייזע ווינטן האבן געבלאזן אויפ'ן וועלט,
האט רבינו הקדוש צו זיי אויפגעשטעלט א הייליגע געצעלט.
אידישע קינדער האט ער געזומען צו זיך,
זיין הייליגע קדושה האט ער אין זיי אריינגעגעבן זייער גיך.
וועו עס איז נאר איינמאל אין באבוב געווען,
האט ער שוין אינגאנצן אנדערש אויסגעזעהן.
א ברען פייער האט ער אין אונז אנגעצינדן,
בלב ונפש זענען מיר געווארן אין אים צוגעבינדן.
אלע נארישקייטן האבן מיר אוועקגעלייגט,
צו תורה און חסידות זענען מיר מיט מסירת נפש געווען גרייט.
דער בעל דבר האט די זאך נישט געפעלן,
מיט אלע כוחות האט ער זיך געטוען אקעגן שטעלן.
צו די טאטע'ס און מאמע'ס איז ער געלאפן,
"זעט נאר וועלכע אומגליק האט ענק געטראפן,
אייערע קינדער זענען פשוט משוגע געווארן."
אזוי האט ער אין די עלטערן אריינגעברענט גרויס צארן,
די רדיפות זענען געווארן זייער גרויס,
שלעק און געשרייען איז געווען אין יעדע הויז.
אויך אין שטאט האט זיך א גרויסער טומל געמאכט,
אז מיר זענען נישט נארמאל האט זיך ביי זיי געדאכט.
אבער די אלע נסיונות זענען מיר בייגעשטאנען,
אין אונזער הייליגער וועג זענען מיר ווייטער געגאנגען.
צוביסלעך, עס האט נישט געטוען לאנג געדירן,
האט מען געזעהן ווי שיין מיר טוען זיך אויפפירן.

-העני שפריי, מרת פישמן, ט-1

קידוש לבנה

עס איז געווען א קאלטע ווינטער נאכט אין פינפטייכן לאגער. דאס יאר איז געווען תש"ה. מען האט שוין געהאלטן ביים סוף פון די צווייטע וועלט'ס קריג ווען מיין זיידע ר' יעקב יוסף ווייס, דער ספינקא רב זצ"ל, האט זיך באהאלטן אין א בונקער מיט פיל אידן. מיין זיידע האט געוואלט מחדש זיין די לבנה. עס האט דעמאלט געהערשט א גרויסע סכנה אינדרויסן. עס זענען געפלויגן באמבעס אהין און צוריק פון די רוסישע ארמיי צו די נאצי'ס ימ"ש. פיל אידן זענען געווען זייער דערשראקן און האבן נישט געוואלט ארויסגיין פאר אפילו איין רגע. אבער מיין זיידע האט געוואוסט אז עס שטייט אין שלחן ערוך אז קידוש לבנה ראטעווירט פון מיתה. דערפאר, האט ער זיך געשטארקט, מיט נאך אפאר אידן, און איז ארויסגעגאנגען מחדש זיין די לבנה.

פלוצליג, איז געקומען צו פליען א באמבע וואס האט אויפגעריסן זייער בונקער און מיין זיידע איז געראטעוועט געווארן פון טויט. אין זכות פון די מסירת נפש פאר די מצוה פון קידוש לבנה זענען זיי געראטעוועט געווארן.

-ריזל ווייס, מרת פערל, יא-3

ראטעוועז כלי קודש

יעדער מענטש וואס האט אדורכגעלעבט די שווערע מלחמה יארן האט א באזונדערע מעשה צו דערציילן. אזוי אויך, יעדע חפץ וואס איז נאך איבערגעבליבן פון יענע תקופה האט אויך א מעשה וואס ליגט אונטער איר.

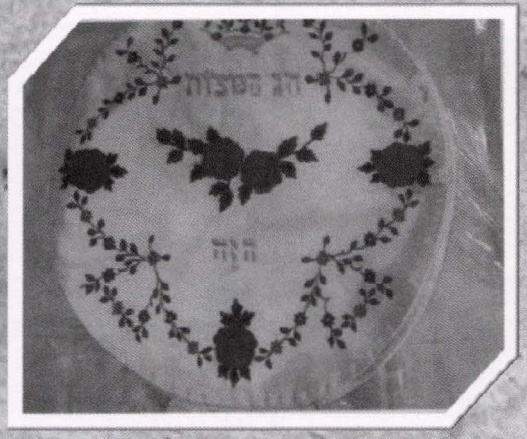
ערב שבת הגדול יאר ת"ש, האבן די נאצישׂ ימ"ש באפוילן אלע אידן פון אושפיצין ארויפצוגיין אויף א באן וואס וועט זיי אוועקפירן צו סאסנאוועצע-בענדין.

אנשטאט פון פאלגן, איז מיין זיידע ר' וואלף וואקסמאן נ"י אנטלאפן צו טשעבין, וואו זיין שוועסטער גיטל מהלער האט געוואוינט. ער האט דארט געגראבן א בונקער, און באהאלטן אלע כלי קודש, ווי חלה דעקלעך, מצה טאשן, און דאס גלייכן. וועז די נאצישׂ ימ"ש זענען אנגעקומען צו טשעבין איז ער געווארן געצוואונגען צו פארלאזן די הויז.

ביי די ענדע פון די מלחמה, נאך אדורכמאכן אומבאשרייבליכע פיין, איז מיין זיידע צוריקגעגאנגען צו טשעבין ארויסצוגראבן די הייליגע חפצים וואס ער האט דארט באהאלטן. מיט געוואלדיגע מסירת נפש, האט ער זיך אריינגעשמוגלט אין די הויז שפעט ביינאכט. ער האט געהאפט אז די גוי'שע איינוואוינער וועלן אים נישט באמערקן, ווייל דאס וואלט געלייגט זיין לעבן אין געפאר. ער האט ברוך השם מצליח געווען צו נעמען די חפצים. מיין זיידע האט נאך היינט א מצה טאש און א חלה דעקל פון דארט.

יעדע חפץ האט א מעשה צו דערציילן. די מצה טאש און חלה דעקל דערציילן א מעשה פון קוראזש, די מעשה פון פון א מלחמה איבערלעבער וואס האט געטוען וואס נאר מעגליך צו ראטעווען כלי קודש פון אריינפאלן אין גוי'שע הענט. מיין זיידע האט טאקע זוכה געווען אויפצושטעלן א הערליכע חסידישע משפחה, צוזאמען מיט מיין באבע.

-אסתי וואקסמאן, מרת מאשקאוויץ, יא-1

אין זכות פון כיבוד אב

מיין עלטער זיידע ר' מנשה הורוויץ זצ"ל, איז געווען זייער נזהר אין די מצוה פון כבוד אב ואם. יעדן פרייטאג פלעגט ער גיין צום שטוב פון זיין באבע, די אלשטעטער רעבעצין ע"ה. ער איז געווען דער אויסגעקליבענער פון אלע אייניקלעך צו פוצן די לייכטער לכבוד שבת.

פיל מאל איז עס געווען שווער פאר מיין זיידע צו גיין, ווייל די שטוב פון זיין באבע איז געווען ווייט פון זיין הויז. אבער יעדן פרייטאג, אן אויסנאם, האט ער געקלאפט אויף'ן טיר פונעם אלשטעטער רב צו טוען די ארבעט. זיין זיידע, דער אלשטעטער רב פלעגט אים הארציג צוזאגן, "די מצוה וועט דיך נאך צו נוץ קומען." ר' מנשה האט נישט פארשטאנען דאס באדייט פון די ווערטער.

בשעת די צווייטע וועלט מלחמה, האט מען אריינגעשליידערט יונגע בחורים אינעם ארמיי. מיין זיידע און זיין משפחה זענען געווען זייער באזארגט.

מיט אמאל, אינעם הייליגן טאג שבת, האבן די נאצי'ס ימ"ש אריינמארשירט אין די שטוב פון מיין זיידע, וועלנדיג אוועקכאפן ר' מנשה. ער האט זיך שנעל באהאלטן אונטער א בעט האפענדיג אז די רשעים וועלן אים נישט באמערקן. אבער פלוצלינג, האט ער געהערט די האסטיגע טריט פון הויעכע שטיוול. ר' מנשה האט געציטערט פאר שרעק. דער נאצי ימ"ש האט אריינגעשיינט א לאמפ אין מיין זיידע'ס אויגן, און ר' מנשה האט געזעהן דאס רשעות'דיגע פנים פונעם גוי.

אבער פלוצלינג, ווי אין א חלום, האט ער דערזעהן די צורה פון זיין באבע, מיט די לייכטער ביי איר זייט, און זי באשיצט אים. עס איז געשען אן אפענער נס, דער נאצי האט נישט געקענט זעהן מיין זיידע און ער איז געראטעוועט געווארן פון דינען אינעם ארמיי.

נאר דאן, האט ר' מנשה פארשטאנען די רייד פונעם אלשטעטער רב, **"די מצוה וועט דיר נאך צוניץ קומען."** זכותם יגן עלינו.

-חי' פייגי זילבערמאן, מרת מאשקאוויץ, יא-1

קאווע פאר א מצגה

מיט אביסל קאווע אינדערפרי האט מען זיך געקענט דערקוויקן דאס הארץ. מיין עלטער באבע, מרת רבקה שפיצער ע"ה איז געווען זייער א ספעציעלע פרוי, אפילו אין די שווערסטע אומשטענדן האט זי געוואלט היטן די מצוות וויפיל זי קען. וועז דער קאווע איז אנגעקומען אינדערפרי, אנשטאט פון עס אויסטרינקען האט זי עס געגוצט פאר **נעגל וואסער!**

-עטי קליין, מרת דיאמנד, כתה ז'

זיך געשפילט מיט פייער מיט זיין פייער'דיגע דאוועגען

מיין עלטער זיידע, ר' אהרן מיללער, איז געווען א חזן, שוחט, און א מוהל. בשעת די צווייטע וועלט מלחמה, איז ער געווען אין לאגער. ראש השנה איז ער ארויס צום פעלד און האט אנגעהויבן דאוועגען לדוד מזמור. דערנאך, זענען אלע אידן ארויסגעקומען צו זען ווער עס דאוועגט. זיי האבן שוין צוויי יאר נישט געהערט קיין דאוועגען. זיי האבן אלע מיטגעדאוועגט. מיין עלטער זיידע, ר' אהרן, האט מיט גרויס מסירת נפש אנגעפירט דאס דאוועגען. פלוצלינג איז אן עֶס עֶס (S.S.) מאן געקומען צו לויפן. עס איז געווען א נס אז ער האט גארנישט געטוען פאר מיין זיידן.

-חוה מלכי אריאל, מרת לאנדא, כתה ב'

אירע איבערלעבענישן

די באן רעדער האבן זיך פלינק געדרייט פליענדיג איבער די שינעס. מיט יעדע פארבייגייענדע "קליק" האבן די רעדער איינגעמאלדן פאר די ארעסטאנטען אז זיי זענען איין שפאן נענטער צום טויט.

אן אטמאספערע פון אנגסט און פחד איז געווען אויסגעשפרייט אויף די צודריקטע נפשות, ווי א שווארץ, דערשטיקנד ליילעך.די 15 יעריגע חוה האט מיט פארגלייזטע אויגן ארומגעקוקט אויף די אנגעפאקטע באן. א האפענונגלאזע מינע איז געווען געשריבן אויף איר פארווויינטן געזיכט. איר הארץ האט איר נישט אנגעזאגט קיין גוטס.

פלוצלינג, מיט א שארפן פייף איז די באן געקומען צו אן אפשטעל. די טירן האבן זיך געעפענט אריינצולאזן נאך א מאסע מענטשן אין דעם שוין איבערגעפילטע באן. נאצי וועכטער האבן מיט אכזריות געהאקט רעכטס און לינקס, שעלטענדיג מיט בייזע קולות. נאך אפאר מינוט פון שטופן און שרייען האבן זיך די טירן פארהאקט, דערביי אפהאקנדיג די שטראם פון לופט. קליינע קינדער האבן היסטעריש געווויינט און דער פחד פון זייערע עלטערן האט נאר צוגעלייגט צו זייער אומרוהיגקייט.

פלוצלינג, האט חוה געשפירט ווי מען שטופט איר ארויס פונעם פענסטער. זי האט זיך געטראפן אראפטראסקנדיג דעם שטיינערנעם בארג וואס האט געפירט צו די שינעס. די בערג האבן אנגעהויבן שווימען פאר אירע אויגן. גלייך דערנאך האט זי פארלוירן איר באוואוסטזיין. אירע עלטערן, וויסנדיג וואו אהין מען פירט זיי, נעבעך, האבן מיט מסירות נפש באשלאסן צו פרובירן צו ראטעווען איר לעבן. זי האט זיי מער קיינמאל נישט געזעהן.

וועו חוה האט זיך דערוועקט האט זי אנגעהויבן גיין צופוס ביז זי איז אנגעקומען צו א קליין רוסיש שטעטיל. די רוסן האבן איר געכאפט און אפגעשיקט קיין סיביר. בחסדי ה' האט זי זוכה געווען איבערצולעבן די קריג און **טראץ אלע אירע איבערלעבענישן האט זי אויפגעשטעלט א בית נאמן בישראל.**

-נחמה מרים בלעקמאן, מרת שטערן ,כתה ו'

דעם הייליגן טאג שבת

מיין טאטע האט מיר דערציילט וועגן מיין עלטער באבע מרת לאה שטראם ע"ה. מיין עלטער באבע איז געווען בלויז 16 יאר וועז די מלחמה האט אויסגעבראכן. זי האט באקומען א 'ויזע' צו ארויספארן פון איר שטאט בערלין, אבער די באן איז געפארן שבת. מיין עלטער באבע האט נישט געוואלט פארן שבת אויפ'ן באן. האט זי צוגעווארט ביז זונטאג צו זעהן טאמער זי וועט קענען אוועק פארן זונטאג. זונטאג איז אנגעקומען. עס איז ארויסגעפארן א באן אנגעפילט מיט סאלדאטן. מיין באבע איז דארט געשטאנען נישט וויסנדיג וואס צו טוען. גלייך פאר די באן איז ארויסגעפארן האט א סאלדאט ארויסגעשטעקט זיין קאפ פונעם פענסטער און געשריגן אין די דייטשע שפראך צו אן אנדערן סאלדאט, "פארוואס לאזסטו מיין ווייב שטיין דארט?" דער סאלדאט האט ארויפגעשיקט מיין באבע אויפ'ן אנדערן חלק פונעם באן. אזוי איז זי ארויסגעפארן פון בערלין, אוועק פון די דייטשן.
ביז דעם היינטיגן טאג ווייסן מיר נישט וואר איר "מאן" איז געווען.

-יהודית גראדזינסקי,מרת פאשקעס, כתה ח'

מצות אויף פסח

אין די צייטן פון די צווייטע וועלט מלחמה איז מיין עלטער זיידע, געזומען געווארן דורך די נאצי'ס ימ"ש צום לאגער. ער איז געווען זייער שוואך פון נישט האבן גענוג צו עסן און אויך פון די שווערע ארבעט, אפילו מיין עלטער זיידע איז געווען אין אזא מצב האט ער זיך מוסר נפש געווען צו באקומען מצות אויף פסח. ער האט אויסגעפונען אז עס איז דא איינער וואס האט מצות. מיין זיידע האט אוועקגעגעבן זיין אייניציג העמד און עס אויפגעטוישט פאר מצות לכבוד פסח.

-חי' פראדי פאזנער, מרת כ"ץ, כתה ד'

שטעלן נעגל וואסער

פאר די צווייטע וועלט מלחמה האט מיין זיידע, רבי שלמה גאלדבערג ע"ה, אייביג געפרואווט מקיים צו זיין אלע מצוות און מנהגי ישראל, אפילו אין די שווערסטע צייטן. בשעת די צווייטע וועלט מלחמה, ווען מען איז געווען אין לאגער, זענען די אידן געשלאפן איינער נעבן דעם אנדערן און איינער העכער דעם אנדערן. מיין זיידע האט אפילו נישט געוואלט מוותר זיין אויף די מצוה פון לייגן נעגל וואסער ביים בעט, דערפאר פלעגט ער אנגרייטן וואסער אין זיינע שיך כדי זיך צו גיסן נעגל וואסער ביים בעט. איין טאג האט זיך אביסל אראפגעגאסן פון דאס נעגל וואסער אויף דעם מענטש וואס איז געשלאפן אונטער אים. דער מענטש, א פרייער איד, האט זיך שטארק אויפגערעגט און איז געגאנגען מסר'ן אויף מיין זיידן צו א קאפו. דער קאפו האט שרעקליך אנגעשמיסן מיין זיידע, ער האט גע'חלש'ט פון די געפערליכע קלעפ. די נעקסטע נאכט אבער, האט מיין זיידע ווידער צוגעגרייט נעגל וואסער אין זיינע שיך. אזוי שטארק איז געווען זיין מסירת נפש פאר יעדן מנהג און מצוה.

-דיני גאלדבערגער, מרת לבנוני, כתה ד'

נישט עובר צו זיין

מיין טאטע'ס באבע, שרה לאה ביילוש ע"ה, איז געווען אין אוישוויץ בשעת די צווייטע וועלט מלחמה. עס האט זיך געמאכט אז זי מיט א קליינע גרופע מיידלעך האבן געדארפט ארבעטן דארט וואו די עס. עס. ימ"ש האבן געוואוינט. עס זענען געווען צוויי סארטן ארבעט. די גרינגערע ארבעט איז געווען צו רייניגן די צימערן פון די אפיצירן. און די שווערערע ארבעט איז געווען צו האקן האלץ צו הייצן זייערע צימערן. מיין באבע האט גלייך געמאלדן פאר די קאפו אז זי ויל נאר האקן האלץ אינדרויסן. מיין באבע האט ארויסגעוויזן מסירת נפש ווען זי האט אוועקגעגעבן די געלעגענהייט פון גרינגערע ארבעט אינעווייניג, וואו עס איז געווען וואַרעם כדי צו פארמיידן עובר צו זיין אויף דער איסור יחוד. (צו זיין אליין אין א שטוב מיט די גוי'שע אפיצירן)

-ליבי רייכמאן, מרת מייזעלס, כתה ה'

פסח האט אים געהיטן

עס איז געווען באלד פאר פסח און מיין זיידע הרה"ח ר' מנחם מענדל בראכפעלד ע"ה האט זיך געזארגט אז ער זאל קענען ניצול ווערן פון דעם איסור חמץ. דערפאר, האט ער געבעטן א איד וואס האט געפאשעט בהמות צו ער קען אים פארשאפן קארטאפל וואס ער געבט צו עסן פאר די בהמות. אבער דער פלאן האט זיך נישט אויסגעארבעט.

מיין זיידע ע"ה האט געבעטן איינער פון די דייטשן וואס האבן געארבעט אין די קאך צו ער קען האבן קארטאפל אנשטאט דאס ברויט, וואס מען האט יעדן געגעבן. דער דייטש האט מסכים געווען ווייל קארטאפל האט ער געהאט גענוג, אבער ברויט האט ער נישט געהאט גענוג. אינמיטן יו"ט איז דער מאנגל פון ברויט אין דעם לאגער געווארן פיל ערגער אין יעדער האט באקומען נאר א דריטל, אבער די אידן וואס האבן זיך אפגעהיטן פון עסן חמץ בפסח האבן געהאט גענוג קארטאפל זיך צו דערהאלטן ביים לעבן.

-יודית בראכפעלד, מרת גוטמאן, כתה ה'

עסן פאר די נשמה

נאך פינף יאר אין דעם גיהנם פון די צווייטע וועלט מלחמה איז מיין עלטער זיידע ר' יעקב הירש זיגער געווען אין שפיטאל אין א DP camp. ער איז געווען שוואך און הונגעריג, אזוי ווי אלע אידן אין יענע צייט. דעמאלט איז אן אמעריקאנער געזעראל געקומען באזוכן די אידן. ער האט געפרעגט די אידן וואס ער קען זיי געבן. איינער האט געבעטן פאר עסן, א צווייטער האט געבעטן פאר קליידער. מיין זיידע האט געבעטן פאר א גמרא בבא קמא. דער געזעראל האט נישט געקענט גלייבן וואס ער הערט. מיין זיידע האט אים ערקלערט אז פאר די מלחמה האט ער געהאלטן אינמיטן לערנען פון דער גמרא און ער וויל ווייטער ממשיך זיין צו לערנען פון וואו ער האט געהאלטן!

-גיטי זיגער, מרת יאקאבאוויטש, כתה ה'

מיין באבע מרת מאלא וואקסמאן ע"ה

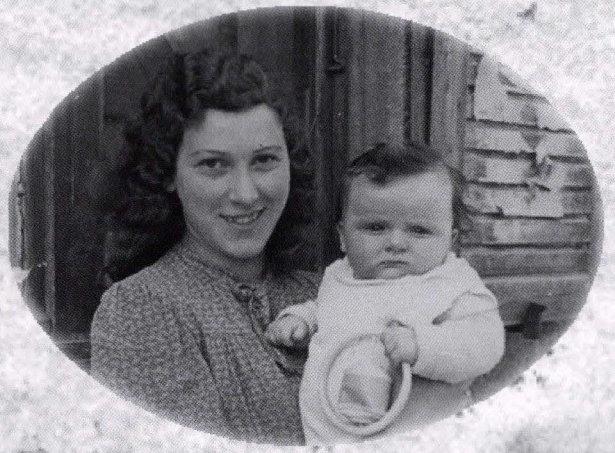
וועו מיין באבע איז געווען אין לאגער און עס איז געווארן נאנט צו פסח האט זי זיך אנגעהויבן זארגן וואס זי וועט טוען וועגן פסח. א פאר וואכן פאר פסח האט זי אנגעהויבן זאמלען קארטאפל און מייערן, און זי האט זיי גוט באהאלטן. וועו מיין באבע מיט אירע נאנטע קענען היטן פסח און נישט דארפן איינער געפונען זייער פאר דעם לאגער-הויפט. דער אלע מיידלעך אויסצוגעפונען וועו האט נישט געווואלט ענטפערן, האט זיי אלע פארשיקן צום טויט. מיין מן הסתם אויסגעפונען וועו עס זי געזאגט אז זי האט עס באהאלטן. דעם לאגער-הויפט אז עס גייט חבר'טעס ווילן נישט עסן חמץ. ביסל קארטאפל און מייערן וואס אנגעשריגן אז מען טאר זיך נישט

עס איז געקומען ערב פסח זענען חבר'טעס געווען רוהיג אז זיי וועלן עסן חמץ חס ושלום. פונקט האט באהעלטעניש און עס איבערגעגעבן לאגער-הויפט האט צוזאמענגערופן האט באהאלטן דאס עסן. קיינער ער אנגעהויבן שרייען אז ער וועט באבע האט געטראכט אז מען וועט האט באהאלטן די קארטאפל. האט זי האט געגעבן צו פארשטיין פאר היינט זיין פסח און איר גרופע דערפאר האבן זיי זיך צוגעגרייט א איז נישט חמץ. ער האט איר אזוי אויסהונגערן און איר אנגעזאגט אז זי מוז עסן דערנאך האט ער איר צוריקגעשיקט ארבעטן.

מיין באבע מיט אירע חבר'טעס האבן א גאנצן פסח אויפגעטוישט זייער ברויט פאר א ביסל קארטאפל. א פאר האבן געקענט אויסהאלטן אזוי נאר פאר צוויי, דריי טעג. אבער מיין באבע מיט איר גרויס מסירת נפש האט נישט געגעסן חמץ גאנצע אכט טעג. צום סוף, האט זי גע'חלש'ט פון שוואכקייט. דער לאגער-הויפט האט איר נישט פארשיקט ווייל זי איז געווען זייער א גוטע ארבעטער. נאך פסח האט מיין באבע באקומען מער עסן כדי זי זאל זיך שנעל ערהוילן און קענען נאכאמאל גוט ארבעטן!

-ריבה מלכה הלברשטאם, מרת יאקאבאוויטש, כתה ה'

אריינגעכאפט א מנחה

מיר קענען נישט משיג זיין און פארשטיין ווי אונזערע זיידעס און באבעס בשעת די שווערע קריגס צייטן האבן געלעבט יעדע רגע פול מיט אמונה ובטחון און מסירת נפש ביי יעדע קלייניגקייט.

אונזער זיידע הרב ר' פנחס באקאן ע"ה וואס איז געווען א דורכגעווייקטער חסידיש'ער איד, אנגעפילט מיט אמונה ובטחון, איינגעזאפט מיט ווארעמקייט האט אדורכגעלעבט די שווערע יארן, פול מיט מסירת נפש אויף יעדער ריהר. ער האט זוכה געווען נאכדעם אויפצושטעלן א שיינעם דור. דער רשע האט אמאל מכבד געווען אונזער זיידע אויפצוגראבן א גאר טיפן גרוב כדי צו פארריעכטן וואסער רערן אונטער דער ערד. דער זיידע איז געשטאנען אינעם גרוב און ארויסגעווארפן ערד, און אזוי געגראבן טיפער און טיפער. שטייענדיג אין דעם גרוב, האט ער געקלערט אז דער גרוב איז געווען גענוג טיף אז מען קען אים נישט זען פון אינדרויסן. האט דער זיידע זיך געשטעלט דאוענען מנחה, דארט אינעם גרוב. ער האט געקלערט אז עס איז א גוטע געלעגענהייט, ווייל דער רשע זעהט נישט ווי ער דאוענט. עס נעמט נישט קיין צוויי מינוט און דער רשע איז דא. ער געבט דעם זיידע א זעץ און פרעגט אים וואס ער טוט. האט דער זיידע געזאגט אז ער דאוענט. דער רשע האט באקומען רחמנות געפילן און אויסגעדריקט מיט וואונדער,

"צו אויך דא אינעם גרוב דארף מען דאוענען?"

שפעטער, האט דער זיידע געפרעגט דעם רשע וואס האט אים געמאכט קומען אריינקוקן אינעם גרוב. ער האט געזאגט אז ער איז געשטאנען אין די זייט און געזען ווי דאס זאמד האלט אין איין ארויספאלן פונעם גרוב. פלוצלינג, האט זיך עס אויפגעהערט. שוין א פאר מינוט וואס זאמד קומט נישט ארויס. ער האט מורא געהאט אז אפשר איז דער מענטש דארט געשטארבן, איז ער געקומען זען וואס טוט זיך. אזוי האבן זיי זיך איינגעשטעלט דאס לעבן פאר יעדע קלייניע דבר שבקדושה, נישט צו פארלירן זייער אייביגן קשר מיטן בורא עולם.

-חי' מלכי באקאן, מרת כ"ץ, כתה ד'

זכור את יום השבת לקדשו

מיין עלטער באבע, מרת הינדא רחל צענווירטה שתחי', האט געוואוינט אין רוסלאנד פאר די צווייטע וועלט מלחמה. רוסלאנד איז געווען קאמוניסטיש און מען האט נישט געקענט לעבן ווי א איד. אויך, איז דארט געווען א גזעזץ אז אלע קינדער דארפן גיין צו די גוי'שע שולע. מיין באבע האט נישט געוואלט שרייבן שבת האט זי אויסגעווען פאר זיך א שולע וואס איז געווען אין אן אנדערע שטאט פון וואו איר משפחה וואוינט. דארט, איז די שולע זייער גרויס. דערפאר, האט זי געקלערט אז מן הסתם פון אלע פינף הונדערט מיידלעך וועט מען נישט באמערקן אז איינע פון די שולערינס שרייבט נישט אום שבת. זי האט געהאט אן אפמאך מיט א חבר'טע, אז די חבר'טע האט געשריבן פאר איר שבת, און צוליב דעם האט מיין באבע אווועקגעגעבן דאס ביסל היימישע קוכן וואס איר מאמע האט איר געשיקט לכבוד שבת.

-שרה פייגי ווערטהיימער, מיס רייפער, כתה ד'

נישט עסן חמץ בפסח

מיין עלטער באבע קעסלער ע"ה איז געווען מיט אירע געשוויסטער אין סיביר בשעת די צווייטע וועלט מלחמה. איר יונגערער ברודער און שוועסטער האבן געמוזט גיין אין שולע וויבאלד זיי זענען געווען צו יונג צו ארבעטן. וועו עס איז געקומען פסח האבן זיי נישט געוואלט עסן מיטאג, נאר די קארטאפל. וועו די קעכערן האט באמערקט אז זיי ווילן נישט עסן דעם געווענטליכן מיטאג האט זי זיי געפרעגט בייזערהייט, "פארוואס עסט איר נישט?" האבן זיי געענטפערט, "מיר טארן נישט עסן." האט זי צוריקגעענטפערט, "ווער לאזט אייך נישט עסן?" האבן זיי געענטפערט "דער אויבערשטער," און דאס אינגל האט זיך אנגערופן מיט א שטאלץ "דער אויבערשטער איז געווען, ער איז, און ער וועט אייביג זיין."

וועו זי האט געהערט די ווערטער וואס דאס אינגל האט ארויסגעזאגט מיט א זיכערע פעסטקייט האט זי זיי צוליב געטוען און געלאזט עסן נאר די קארטאפל.

-רחל יענטי קעסלער, מרת כף, כתה ב'

מקדש שם שמים

מיין עלטער זיידע ר' אשר זעליג גרינצווייג זצ"ל, האט געהאט א בגד וואס ער האט צוגעגרייט אנצוטוען וועו משיח וועט קומען. וועו די דייטשן ימח שמם האבן געגומען מיין זיידע אים צו הרג'נען האט ער אנגעטוען דעם בגד. דעמאלט האט מיין זיידע געזאגט, אויב האט ער נישט זוכה געווען צו גיין קעגן משיח מיט דעם בגד, וועט ער דאס אנטוען ביים מקיים זיין די מצוה פון קידוש השם. אויך, האט מיין זיידע דעמאלט אנגעזאגט זיינע קינדער אוו אייניקלעך אז יעצט טאר מען נישט ווייגען אז מען ווערט גע'הרג'ט. אומקומען על קידוש השם איז א מצוה אוו מען דארף עס טוען בשמחה אזוי ווי יעדער מצוה.

-רחי גרינצווייג, מיס רובין, כתה ב'

אן דעם באשעפער, האט מען גארנישט!

מיין עלטער באבע האט געהייסן טשארנא מלכה ראזענבערג. זי האט געוואוינט אין הומענע אין טשעכאסלאוואקיי. איר טאכטער, מיין באבע האט מיר דערציילט די פאלגענדע מעשה. איין טאג ווען מיין עלטער באבע איז געווען אויף איר וועג צו די ארבעט אין לאגער, האט זי געזען א שטיקל שמות (א חלק פון א סידור), ליגן אויפ'ן ערד. זי האט זיך אפגעשטעלט עס אויפהייבן און האט עס ליבלעך געקושט, כאטש אפילו מיין עלטער באבע האט געוואוסט אז עס קען איר טייער קאסטן ווייל די נאצים ימ"ש וואלטן זי געקענט שלאגן אדער הרג'ענען. זי האט געזאגט אז עס איז איר ווערד געווען, ווייל אויב נישט דער באשעפער אין וועמען זי גלייבט און היט זיינע מצוות, האט זי גארנישט!

-חי' פערי קליין,מיס קיוואק, כתה ג'

צניעות, איר פראכט

פאר די צווייטע וועלט מלחמה האט אויסגעבראכן, איז מיין באבע שרה, געקומען קיין אמעריקא. דעמאלט, האבן מערסטע פון די אידן אוועקגעווארפן דעם עול פון אידישקייט. וועז זי איז אנגעקומען האט זי געטראגן א שייטל, אבער אירע חבר'טעס האבן נישט געטראגן שייטלעך. זיי האבן חוזק געמאכט פון איר און איר אנגעזרופן מיט פארשידענע נעמען. אויך,האבן זיי איר געזאגט אז אין אמעריקא טראגט מען נישט קיין שייטלעך. מיין באבע האט זיך זייער שטאלץ געהאלטן און האט נישט אראפגענומען אירע שייטל.

-מלכי שענבלום, מיס רייפער, כתה ד'

תפילין טוט ראטעוועז

בשעת די צווייטע וועלט מלחמה, האט מיין זיידע געארבעט אין א גרויסע פאבריק (factory). איין טאג, ווען מיין זיידע איז שוין געווען ביים ארבעט, האט ער זיך דערמאנט אז ער האט פארגעסן צו לייגן תפילין. איז ער שנעל ארויס פון די פאבריק און ארויסגענומען די באהאלטענע תפילין און עס אנגעטוען.

ווען ער איז צוריקגעקומען, האט ער געזען אז די גאנצע פאבריק איז ליידיג. מען האט אוועקגעטראגן אלע מענטשן פון דארט, און זיי זענען נישט געבליבן לעבן. דעם זכות פון תפילין האט באשיצט מיין זיידע און ער איז געבליבן לעבן.

-רחי ווינפעלד, מרת. טווערסקי, כתה ב'

אין זכות פון למוד משניות

אין די מלחמה יארן האט מיין עלטער זיידע, ר' שלמה ברוין ע"ה, געלעבט אין פרעשבורג. עס איז געווען די צייט וועו די חדרים און ישיבות זענען שוין געווען פארשפארט דורך די נאצים ימ"ש. איינער פון די הויפט אידן אין שטאט איז צוגעקומען צו מיין זיידע, וואס איז געווען א וואוילער בחור. ער האט געבעטן מיין זיידע אויב ער וואלט געקענט לערנען מיט אינגלעך משניות. מיין זיידע האט געקלערט פון אפזאגן, אבער אין אזא זמן האט ער אודאי נישט געוואלט אפזאגן, האט ער מיט מסירת נפש געלערנט משניות מיט אינגלעך אין די עלטער פון עלף יאר ביז פערצן יאר.

שפעטער וועו מיין זיידע ע"ה איז געווען אין לאגער (concentration camp) האט ער באקומען א געפערליכע אינפעקציע אין זיין פיס. פון זיין פיס איז ארויסגערינען פיל אייטער (puss). אין די לאגער האט איינער אוועקגעשניטן די אינפעקציע אן קיין אנעסטעזיע אדער אנדערע מעדעצינישע הילף.

דורכאויס די גאנצע אפעראציע, האט מיין זיידע ע"ה געהאלטן אין איין זאגן די נעמען פון די אינגלעך מיט וועם ער האט געלערנט משניות. ער האט געהאפט אוו געדאוועט אז אין דעם זכות פון לערנען מיט די אינגלעך וועט ער גערעטעוועט ווערן אוו דורכלעבן די מלחמה מיט צוויי געזונטע פיס. אוו אזוי איז טאקע געווען. מיין זיידע האט זוכה געווען אויפצובויען הערליכע, ערליכע דורות.

-אסתי שווארץ, מיס קיוואק, כתה ג'

אלעס אין מיסט

דער מצב אין די לאגער איז געווען שרעקליך. עס זענען געווען מענער, פרויען אוו קינדער וואס זענען געווען געבונדן אין קייטן, אין די ביטערע קעלט. זייערע הענט האבן צוגעקלעבט צום אייזן צוליב די ביטערע פראסט. יעדן טאג נאכן שווערע ארבעט האט מען באקומען צו עסן נאר אביסל זופ אוו א קליין שטיקל ברויט. וועו עס איז געקומען יום כפור האבן די פרויען נישט געוואלט עסן אין דעם הייליגן טאג, זיי זענען געגאנגען מיט פיל מסירת נפש צו די קאך אוו געבעטן דעם קעכער איבערצולאזן די זופ אויף ביינאכט, דעמאלט וועלן זיי שוין קענען עסן. פונקט דעמאלט איז אריינגעקומען דער קאפיטאן אוו זיך צעלאכט. ער האט געזומען דעם טאפ זופ, אוו ער האט עס אויסגעגאסן אויפן ערד. יעצט האבן זיי נישט געהאט עסן פאר יענעם טאג. זיי האבן געדארפט ווארטן ביז דעם נעקסטן טאג ארבעט צו באקומען עסן. מיין עלטער באבע האט געזאגט אז דעמאלט זי האט געהאפט אז דער קאפיטאן זאל ווערן איינגעשלונגען אין די ערד, פונקט אזוי ווי עס איז געשעהן מיט קרח.

-מאלי אפפעל, מרת וואקסמאן, כתה ח'

מסירת נפש

עס איז געווען פסח צייט אין לאגער, אוו עס איז נישט געווען א הגדה של פסח צו קענען פירן א סדר. מיין עלטער זיידע, ר' משה אהרן שיף ע"ה, האט געטראפן אפאר בלעטלעך פון פאפיר אוו ער האט געוואלט שרייבן א הגדה אז יעדער איינער זאל עס קענען נוצן. אבער עס איז נישט געווען מיט וואס צו שרייבן די הגדה. האט מיין זיידע געטראפן יאגדעס אוו מיט די זאפט דערפון האט ער געשריבן די גאנצע הגדה. מיין משפחה האט נאך היינט די ספעציעלע הגדה.

-חי' שרי סרוללעוויטש,מרת. ברוק,

מסירת נפש פאר'ן שבת

מיין עלטער באבע גיטל ע"ה איז געווען איינע פון די בעסטע, מערסטע געלונגענע שניידערינס אין די שטאט תל אביב אין ארץ ישראל. אלע פאבריקאנטן האבן געוואלט אז זי זאל נייען פאר זיי אין זייער פאבריק. אין יענע צייטן נאך די מלחמה איז געווען זייער שוועך צו טרעפן ארבעט וואס צאלט גענוג אז מען זאל קענען שפייזן אפילו א משפחה פון ווייניג קינדער. ליידער זענען געווען פיל אידן וואס זענען דורכגעפאלן און האבן זיך געטראפן ארבעט ביי גויים וואס האבן געפאדערט אז זיי זאלן ארבעטן אום שבת. עס זענען אבער געווען אידן וואס האבן זיך מוסר נפש געווען און זענען געגאנגען וואכן לאנג אן ארבעט. פאר מיין עלטער באבע גיטל איז אבער געלונגען צו טרעפן אן ארבעט אין אן עלעגאנטע נייען פאבריק. דארט איז מען געווען זייער צופרידן פון איר ארבעט. אזוי זענען אדורכגעגאנגען די ערשטע פאר מאנאטן. מיין באבע האט נישט געארבעט שבת, זי איז אהיימגעגאנגען פרי יעדן פרייטאג מיט א שיינעם סכום געלט.

איינמאל איז געווען אן איבערפלייצונג פון באשטעלונגען און אלע שניידערינס האבן געארבעט פלייסיג אן אויפהער. וועז דער בעל הבית האט געזעהן אז ער וועט נישט ענדיגן די גאנצע ארבעט באצייטנס, האט ער מורא געהאט אז ער וועט פארלירן אלע זיינע קונדן, האט ער זיך געוואנדן צו

גיטל און איר געזאגט, "איך ווייס נישט וואס צו טוען עס גייט מיר גוט אין פאבריק, אבער ווי אזוי וועל איך קענען ענדיגן באצייטנס? דו גייסט אהיים פרי היינט ווייל עס איז דאך פרייטאג. אפשר קענסטו נאר די וואך אריינקומען שבת?" אן טראכטן האט מיין באבע שטרענגערהייט געזאגט, "ניין!" זי האט אפילו נישט געקלערט וועגן די סומע געלט וואס זי וועט באקומען פאר די איבריגע שעות פון ארבעט. זייענדיג א שטארקע פרוי פול מיט אמונה אין ה', האט זי מחליט געווען אז זי וועט נישט ארבעטן שבת וויסנדיג אז עס ברענגט נאר שלעכטס. נישט נאר האט זי געזאגט, "ניין," פאר איר בעל הבית, נאר זי האט מחליט געווען אז זי וועט פארלאזן דעם הויכע פאסטן כדי נישט צו האבן דעם נסיון פון טראכטן פון ארבעטן דעם היליגן טאג שבת. יארן שפעטער, האט מיין עלטער באבע פיל מאל איבערגעזאגט די מעשה, נישט ח"ו זיך גדויס צו האלטן, נאר אונז צו לאזן וויסן עפעס זייער וויכטיג: אז א מענטש מוז אלעמאל אווועק גיין פון א פלאץ וואס קען אים מאכן טוען אן עבירה.

-פערעלע פישביין, מרת פרידמאן, כתה ו'

ותלמוד תורה כנגד כלם

מיין טאטע'ס באבע האט געהייסן מרת. פעלא געללער ע"ה. פאר די מלחמה האט זי געוואוינט אין די שטאט קראקא-אמסאנע. בשעת די יארן פון די מלחמה איז זי מיט איר מאן, החסיד ר' יעקב ע"ה, און צוויי קינדער, ר' שמעון ע"ה, און ר' הערשל שיחי', געווארן אוועקגעשיקט טיף אין רוסלאנד. אירע קינדער זענען נאך דעמאלט געווען יונג, נאך פארן ווערן בר מצוה. דארט אין רוסלאנד איז נישט געווען קיין חדר אדער קיין שולע פאר די קינדער. מיין באבע האט אבער שטארק געוואלט אירע קינדער זאלן קענען לערנען די הייליגע תורה. דערפאר האט זי יעדע נאכט געוואשן די פאדליגעס פון א גוי'שע שולע. אזוי האט מיין באבע פארדינט געלט. מיט דעם געלט האט זי געדונגען א פריוואטן מלמד צו לערנען משניות און חומש מיט אירע קינדער.

-שרי געללער, מרת מייזליש, כתה ג'

זיך געהאלטן פעסט

מיין עלטער באבע האט געוואוינט אין די שטאט גראסווערדיין. בשעת די צווייטע וועלט מלחמה, ווען די דייטשן האבן איבערגענומען די שטאט האט יעדער פרובירט צו אנטלויפן קיין רומעניע. דאס איז געווען זייער א געוואגטער שריט ווייל אויב מען האט איינעם געכאפט האט מען אים גלייך געשאסן צום טויט. דער איינציגסטער וועג צו קענען אנטלויפן איז געווען זיך צו פארשטעלן אלץ א גוי. פיל מיידלעך האבן זיך אנגעטוען א צלם וואס האט געצייכנט אז מען איז זיכער א גוי. מיין חשוב'ע באבע האט געזאגט פאר איר שוועסטער, **"איך וועל בשום אופן נישט אנטוען א צלם, אפילו אויב עס וועט מיר קאסטן מיין לעבן."**

בחסדי ה' האט מען איר נישט געכאפט און זי האט דורכגעלעבט די מלחמה.

-חנה רחל רובין,מרת בלוי, כתה ו'

עסן טריפה? חס ושלום

ביי די מלחמה האט מיין זיידע נאר געגעסן כשר'ע עסן. אויב מען האט אים נאר געגעבן נישט כשר'ע עסן, האט מיין זיידע געפאסט אדער געגעסן גראז.

-רבקי שווארץ, מרת. טווערסקי, כתה ב'

זיך געהאלטן פעסט

מיין עלטער זיידע און באבע ר' הערש יעקב און הינדא מינקא, האבן געוואוינט אין בערלין, דייטשלאנד אין יאר תרצ"ג וועו די נאצי'ס ימ"ש האבן איבערגענומען די מאכט. שבת אינדערפרי, אויפ'ן וועג אהיים פון שוהל האבן די נאצים ימ"ש געכאפט מיין זיידע און אים צעשלאגן און צובלוטיגט און אים אריינגעווארפן אין א קעלער.

וועו די פאליציי האבן געפונען מיין זיידע האבן זיי אים אהיים געברענגט. אינדערהיים האט ער זיך אנגערופן צו מיין באבע, "מיר אנטלויפן קיין ארץ ישראל." אבער מיין באבע האט זיך קעגן געשטעלט. זי האט מורא געהאט אוועק צו פארן פון איר משפחה, און פון אלע באקוועמליכקייטן. זי האט נישט געוואלט זיין אזוי ווייט און ארעם אין ארץ ישראל, אבער מיין זיידע האט זיך געהאלטן ביי זיינס און געזאגט, "כדי צו בלייבן לעבן ווי ערליכע אידן מוזן מיר ארויס פארן פון דייטשלאנד וואס שנעלער." דעמאלט, איז עס נישט געווען לייכט צו באקומען א 'ויזע'. מען האט געמוזט ווייזן אז מען קען גוט א פאך. מיין זיידע האט זיך איינגעגעבן אלץ גערטנער. עס איז ב"ה געלונגען און זיי זענען אנגעקומען מיט א שיף קיין ארץ ישראל. ווי אנטוישט איז ר' הערש יעקב געווען מיט דער מצב פון אידשיקייט אין ארץ ישראל. מיין זיידע מיט נאך אפאר געציילטע חסידישע אידן האבן זיך צוזאמען געזומען אינעם חסידישע שטיבל אין תל אביב. דאס האט אים געגעבן חיזוק זיך צו ווייטער אנהאלטן אינעם דרך החסידות און זיך נישט אוועקריקן פון די אלטע מסורה. מיין זיידע האט באקומען א פאסטן אלץ גערטנער אין דעם הדסה שפיטאל אין תל אביב. ער האט זיך נישט געשעמט או ער איז געגאנגען מיט א בארד און פיאות, און חסידישע מלבושים צום ארבעט. טאג טעגליך פלעגט ער מיטנעמען מיט זיך כשר'ע עסן. ער האט זיך געוואשן פאר מיטאג און געמאכט ברכות הויעך אופ'ן קול און געבענטשט.

איין טאג זעהט ער צוויי מענטשן שטיין און קוקן אים אן פארוואונדערט. פרעגט ער זיי, "איך זעה איר קוקט אויף מיר וואס איז אייך אזוי אינטערעסאנט?" האבן זיי געענטפערט, "יא, מיר זענען נישט לאנג צוריק אנגעקומען פון תימן מען האט אונז געזאגט אז היינטיגע טעג צו זיין פרום אין ארץ ישראל איז זייער אלט מאדיש, דערפאר האט מען אונז אפגעשניטן די בארד און פיאות. אבער יעצט זעהן מיר אז עס נישט אמת." פונקט האט מיין זיידע געוואוסט אז דער בעלזא רבי זצ"ל פארט פון תל אביב קיין ירושלים מיט אפאר מנינים פון בעלזא חסידים אין באגלייט. ער האט זיי אהין געגומען. זיי זענען נתפעל געווארן און זיי האבן געלאזט וואקסן די בארד און פיאות און אנגעהויבן פירן אן ערליך אידיש לעבן. ר' הערש יעקב'ס שטאלצקייט, זיך נישט שעמען און זיך האלטן מיט די אלטע מסורה האט געהאט א גרויסן כח צוריקצוברענגען אומשולדיגע נשמות אופ'ן ריכטיגן דרך. אין דעם זכות האט דער זיידע ע"ה זוכה געווען צו קינדער תלמידי חכמים מפורסמים, ראשי ישיבות, חסידים ואנשי מעשה. זכותו יגן עלינו!

-מרים רבקה פיהרער, מרת פרידמאן, כתה ו'

אפהיטן פון חמץ

מיין עלטער באבע מרת לאה זיידמאן (באכנער) ע"ה איז אנגעקומען צום לאגער מיט א באשלוס אז זי וועט קיינמאל נישט עסן קיין טריפה. אויך איז זי געווען פעסט ביי איר באשלוס נישט צו עסן חמץ אין פסח. אין די לאגער זענען די מענטשן אלעמאל געווען הונגעריג. מען האט געגעבן 1 רעפטל ברויט און אביסל וואסערדיגע זופ אלץ שפייז פאר א גאנצן טאג! וויבאלד מיין באבע האט נישט געגעסן קיין טריפות, האט זי די זופ אפילו קיינמאל נישט טועם געווען. דאס איז געווען פאר איר מסירת נפש ממש.

וועו מיין עלטער באבע ע"ה איז געקומען אין לאגער האט די לאגער פירערין געזעהן אז מיין עלטער באבע ע"ה טראגט א שיין קלייד, האט זי איר געפרעגט פון וואו זי האט באקומען איר קלייד. האט מיין עלטער באבע געענטפערט אז זי האט זיך עס אליין געניייעט. האט די לאגער פירערין געזאגט, "דו וועסט נישט ארויסגיין אינדרויסן צו די ארבעט, נאר דו וועסט ארבעטן פאר מיר." (דאס איז געווען א גרויסע סכנה, אויב מען וועט זי כאפן אז זי גייט נישט צום ארבעט).

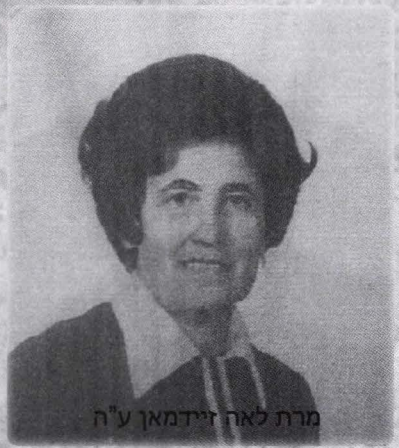
איינמאל, וועו מיין עלטער באבע ע"ה האט געניייעט פאר די לאגער פירערין איז געקומען א הויעך ראנקיגער עס. עס. צו די לאגער פירערין'ס שטוב. ער איז געקומען מאכן אן אינספעקציע. די לאגער פירערין האט שנעל געענומען מיין עלטער באבע ע"ה, און איר באהאלטן אין א שאפע. מען קען גרינג פארשטיין דעם פחד, מיין עלטער באבע ע"ה האט שטארק מורא געהאט אז מען זאל נישט עפענען די טיר, און ב"ה ער האט נישט! פון צייט צו צייט פלעגט די לאגער פירערין געבן פאר מיין עלטער באבע א קארטאפל, מיין עלטער באבע ע"ה האט עס נישט געגעסן, נאר זי האט בעסער געהונגערט און עס אוועקגעלייגט צו עסן פסח.

(מיין עלטער פעטער דערציילט אז יענעם פסח האבן פיל מיידלעך נישט געגעסן חמץ ווייל מיין עלטע באבע האט זיי געגעבן פון אירע קארטאפל.) מיין עלטער באבע ע"ה האט נישט געהאט א לוח, זי האט פרובירט צו מאכן א חשבון וועו זי קלערט פסח וועט אויסקומען. איין נאכט, האט זי געהאט א חלום. זי האט געזען איר טאטע אין חלום און ער האט איר געזאגט, "דיין חשבון וועו עס פאלט אויס פסח איז נישט ריכטיג, נאר פסח קומט אויס, אין דעם און דעם טאג." פון דא זעען מיר אז מען איז געקומען פון הימל ארויסצוהעלפן מיין עלטער באבע פון עסן חמץ אין פסח.

-שרה לאה'לע העסקעל, מרת דיאמנד, כתה ז'

ר' אייליש באכנער ע"ה (איר פאטער)

מרת לאה זיידמאן ע"ה

מרת חוה באכנער ע"ה (איר מוטער)

איר סידור

בשעת'ן קריג איז מיין עלטער באבע געווען אין א פלאץ וואו מען האט געהונגערט. מען האט זיך געבאדן איין מאל א וואך. דער פלאץ איז געווען ארומגענומען מיט א דָרָאָטן – צוים. איינמאל איז מיין עלטער באבע געשטאנען ביים צוים און זי האט געזעהן מענטשן גיין. זי האט גערופן צו זיי און געזאגט, "אויב איינער פון אייך האבן א סדור זאלט איר מיר עס ווארפן." עמיצער האט איר טאקע געווארפן זיין סדור.

פון דעם מעשה זעען מיר ווי מיין באבע האט זיך מוסר נפש געווען בשעת די מלחמה יארן פאר אידישקייט, דורך באהאלטן א סדור ביי זיך. דאס מיינט א זיכערע טויט, צו באהאלטן א סדור. מיין באבע האט אויך געלאזט אלע אידן פון יענעם פלאץ נעמען איר סידור.

רבקי שימאן, מרת וואקסמאן, כתה ח'

מיין תהלים'ל

"אוי תהלימ'ל, מיין טייער תהלימ'ל..." יאמערט מיין עלטער באבע, קושנדיג איר טייער תהילימ'ל. דער תהלימ'ל איז זייער צוגעבונדן צו איר, נאך פון פוילין. זי זיצט דארט פארקווועטשט צווישן אלע אירע חבר'טעס אויף איין בעט. מיין באבע זיצט דארט און זי ווייניט איבער איר ביטערן גורל. פלוצלינג, הערט זי ווי א נאצי ימ"ש שרייט אויס "טויט שטראף!" און ער קומט צו איר מיט א ביקס אין די האנט. "אוי באשעפער!" שרייט זי אויס. זי לייגט איר תהילימ'ל אויף איר הארץ און פארמאכט אירע אויגן. זי טראכט צו זיך מיט ציטער "שמע ישראל, מיינע לעצטע מאמענטן פון מיין לעבן זענען אנגעקומען!" דער נאצי ימ"ש שיסט דעם ביקס אין די ריכטונג פון איר הארץ. ער גייט אוועק מיט אן אכזריות'דיגע שמייכל אויפ'ן פנים. ער קלערט אז ער האט מצליח געווען אפ צו ווישן נאך א איד פון די וועלט. מיין באבע קוקט אראפ מיט שטוינונג און זעט איר תהילים געשאסן און געלעכערט. דאס תהילימ'ל האט געראטעוועט איר לעבן.

בילא לעווין, מרת אשרי, כתה ז'

טייערע תפילין

מיין עלטער זיידע ר' שלמה שמעון גרינבוים איז געווען א יונגער בחור, פאר די מלחמה. דעמאלט האט ער געלערנט אין ישיבה. איין טאג האט דער קדושת ציון גערופן מיין זיידע שלמה שמעון און אים געזאגט ער זאל זיך גיין לערנען ווי אזוי צו מאלן: ווערטער, בילדער א.ד.ג. און מיין זיידע איז געגאנגען . א שטיק צייט שפעטער נאך די מלחמה האט אויסגעבראכן, מיין עלטער זיידע האט זיך געטראפן שטייענדיג פאר די נאצי'ס ימ"ש וויסנדיג וואס וועט זיין זיין אורטייל, רעכט'ס אדער לינק'ס?! לעבן אדער טויט?! וועו עס איז געקומען זיין רייע האט אייכמן ימ"ש אים געשיקט צום טויט. ר' שלמה שמעון האט זיך אנגערופן, "פארוואס ווילסטו מיך הרג'נען? דו קענסט מיר דאך נוצן פאר גוטע זאכן. איך קען גוט מאלן!" אייכמן ימ"ש האט ארויסגענומען א בילד און געזאגט, "לאמיר זעהן, דו זעהסט דעם פליגער?" אייכמן ימ"ש האט געוויזן פאר מיין עלטער זיידע דאס בילד און עס ארומגעדרייט און געזאגט, "יעצט מאל מיר דאס זעלבען בילד." מיין עלטער זיידע האט מצליח געווען צו מאלן דאס בילד. אייכמן ימ"ש איז איבערצייגט געווארן און אים געלאזט לעבן. מיין עלטער זיידע ר' שלמה שמעון האט געבעטן איין תנאי, "נאר אויב דו לאזסט מיין ווייב לעבן..." און אזוי איז ער געראטעוועט געווארן. ער פלעגט מאכן שילדן פאר די שאסיי.

נאך די מלחמה האט דער גאווערנער געוואלט מיין זיידע זאל ארבעטן פאר אים און דערפאר וועט ער אים שיין באצאלן. ר' שלמה שמעון האט נישט געוואלט דאס געלט נאר ער האט געוואלט א פאר תפילין. יענע צייט איז געווען זייער שווער צו באקומען תפילין, דער גאווערנער האט ערפילט זיין פארלאנג און אים געשאפן די תפילין. פיל אידן זענען געקומען צו מיין זיידע צו נוצן די תפילין.

-סערי גרינבוים, מרת קנאפפלער, כתה ח'

לעשות נחת רוח...

פופצן יאר אלט. אליין, אן זיין משפחה. דאס טוט שילדערן דער מצב פון מיין זיידע, ר' שלמה רייכמן ע"ה. נאך די מלחמה יארן האט מיין זיידע נישט געקענט צוקוקן ווי קליינע אידישע אינגלעך פון כמעט זעקס יאר גייען ארום נישט גע'מל'עט. מיין זיידע האט ביי די פופצן יאר זיך אנגעהויבן אויסלערנען ווי אזוי צו מל'ען. אפילו עס איז געווען שווער איז מיין זיידע ארומגעגאנגען פון שטאט צו שטאט צו מאכן א ברית מילה פאר קינדער וואס זענען געבוירן געווארן בשעת די מלחמה יארן. איך בין זייער שטאלץ צו האבן א זיידע וואס האט זיך מוסר נפש געווען צו שאפן א נחת רוח פאר'ן אויבערשטער.

-רחי רייכמאן, מרת לעזער, כתה ז'

זכור את יום השבת לקדשו...

ענדליך... נאך יארן פון פיין, יארן פון ווארטעניש איז די ידיעה אנגעקומען. יא, אויך מיין זיידע'ס נאמען איז אויף די ליסטע ארויפצוגיין אויף די שיף וואס פארט פון קאסטאנזיע צו אמעריקע. אמעריקע. דאס ווארט פילט זיך אומריעליסטיש. וועט עס האט זיין נאמען אויף די ליסטע, פילט זיך ווי א גליקליכער געווינער. נישט אומזיסט פילט מען אזוי איבערגענומען אזש מען וויל טאנצן פון פרייד. וועט ווייל דען בלייבן אויף די ערד וואס האט פיל אידיש בלוט איינגעזאפט? וועט ווייל דען געדענקען די שרעקליכן קאזשמאר פון די ביטערע מלחמה?

און טאקע, וועט מיין זיידע'ס נאמען האט ערשינען אויף די רשימה צו פארן מיט די שיף קיין אמעריקע, האט זיך עס געהערט אומגלויבלעך! אבער, א נעפל האט ארומגענומען מיין זיידע'ס, אדמו"ר מסאסערגן שליט"א, גליק. די שיף פארט ארויס שבת. ניין! ער איז געקומען ביז אהער, דורכגעמאכט אזוי פיל, וועט ער נישט דורכפאלן. גלייך איז מיין זיידע שליט"א, מיט נאך איין איד געגאנגען צו דעם די. פי. הויפט אפיציר און געבעטן מען זאל אראפנעמען זייערע נעמען פון די ליסטע וויבאלד זיי קענען נישט פארן.

די ביטערע אנטוישונג, די גרויסע פרייד, יא! עס איז געווען שווער, אבער דאך האט מען זיך געפרייט צוליב שמחה של מצוה. און וועט אלע האבן 'געפאקט פעק' איז מיין זיידע שליט"א געווען צופרידן מיט זיין באשלוס, ער וועט נישט ארויפגיין אויף א שיף אום שבת. און דאן איז דאס אומערווארטעטע געקומען. פרייטאג נאכמיטג איז א 'גיפ' (JEEP)אדורך געפארן אין דעם קעמפ און אויפגעזיכט די צוויי אידן, וואס האבן נישט געוואלט ארויפגיין אויף די שיף אום שבת. ער האט זיי געזומען צו די שיף און געזאגט,"עטס קענטס יעצט גיין און די איבריגע וועלן ארויפגיין הערשט מארגן!" און יא! דער חלום איז פארווירקליכט געווארן. מען איז געקומען קיין אמעריקע אן צו דארפן מחלל שבת זיין.

-מלכה רובין, מרת פערל, כתה י-3

כיבוד אם בשעת די מלחמה

מיין עלטער זיידע שווארץ, איז געווען אין אונגארן בשעת די צווייטע וועלט מלחמה. וועט מיין עלטער זיידע האט זיך דערוואוסט אז ער וועט דארפן גיין דינען אין די אונגארישע ארמיי איז ער אנטלאפן קיין בודאפעסט זיך צו באהאלטן. יעדן אינדערפרי פלעגט ער שיקן א בריוו צו זיין מאמע איר צו לאזן וויסן פון זיין וואויל-זיין. די בריוון פלעגט ער ארויסשיקן פון אן אנדערע געגנט אין בודאפעסט כדי אז מען זאל נישט אויסגעפונען וואו ער באהאלט זיך. זיין מאמע האט אים אנגעוואונטשן אז אין דעם זכות פון זיין מסירת נפש פאר די מצוה פון כיבוד אם וועט ער איבערלעבן די שוועירע מלחמה, און אזוי איז טאקע געשען.

-חוי באכנער, מרת כף, כתה ב'

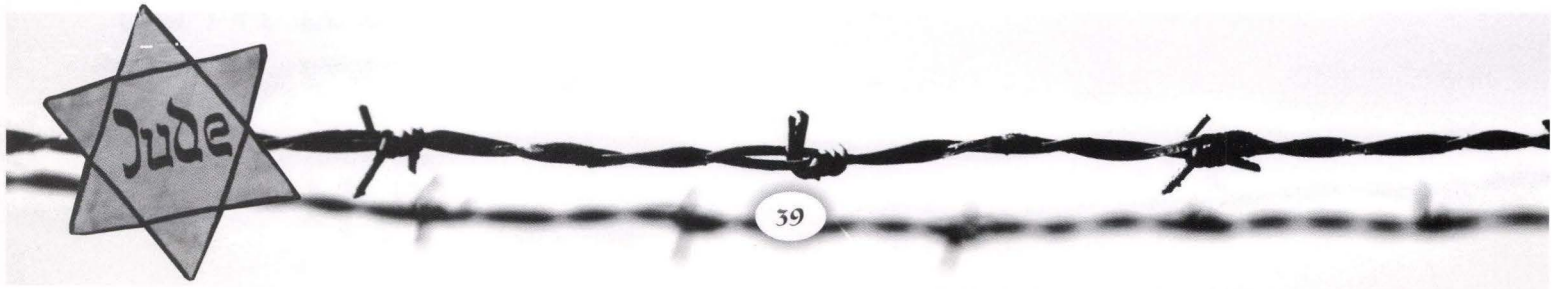
מיין זיידע ר' אלעזר פאסטן דערציילט....

"בשעת די צווייטע וועלט מלחמה איז מיין משפחה געווען אין סיביר. דארט האט יעדער זיך געדארפט איינשרייבן צו גיין ארבעטן. אבער עס זענען געווען עטליכע משפחות וואס זענען נישט געגאנגען ארבעטן. האבן די רוסישע רשעים געמאכט א גזירה אז אויב די מענטשן קומען נישט צום ארבעט, וועלן זיי נישט באקומען צו עסן. טראץ דעם, האט מיין טאטע ע"ה נישט געלאזט גיין ארבעטן, דערפאר איז קיין שום געלט אריינגעקומען ביי אונז אין שטוב. פלעג איך גיין מיט'ן טאטע'ן צו קלויבן יאגדעס אין וואלד, ווייל עס איז נישט געווען וואס צו עסן. דארט אין וואלד, זענען געווען מענטשן וואס האבן נישט געהאט קיין משפחה און זיי האבן באקומען די צווייי קילא ברויט וואס איז געווען באשטימט פאר יעדער מענטש וואס האט געארבעט. זיי האבן אבער נישט געדארפט האבן אזוי פיל ברויט, האבן זיי פארקויפט פאר די משפחות וואס האבן גארנישט געהאט. אזוי האבן מיר פון צייט צו צייט געהאט ברויט.

חוץ דעם, אז פון יעדע משפחה האט איינער פון די משפחה געדארפט גיין ארבעטן, איז אויך געווען א געזעץ אז אלע קינדער מוזן גיין אין שולע. דאס האט געמיינט לערנען שבת אויך. איין שבת וואס מיר זענען נישט געקומען אין שולע, האט די KGB אונז געלאזט רופן. מיר זענען געווען אינגלעך זענען מיר אלע געלאפן אן קיין שום מורא. (וואס האבן מיר שוין בעסער געווואוסט) די KGB האט געוואלט ארויס באקומען פון אונז אז דער טאטע לאזט נישט גיין אין חדר, ווייל צוליב רעליגיע האט מען געקענט איינזעצן. אבער אונז האט מען שוין אויסגעלערנט אין שטוב צו זאגן אז דער טאטע און מאמע לאזן יא גיין..אזוי האט ער אונז אויסגעפרעגט פאר א גאנצע שעה, אבער ער האט גארנישט געקענט ארויסבאקומען פון אונז, האט ער אונז א היים געשיקט. נאכדעם האט ער געלאזט רופן דעם טאטע'ן ווייל נאר מיט אים האט ער זיך געקענט טשעפען, ווייל קיינער פון די משפחה האט געארבעט. האט ער געפרעגט דעם טאטע'ן, "וי אזוי לעבסטו אויב קיינער פון דיין הויז ארבעט נישט?" די KGB האט נישט געווואוסט אז מיר פלעגן פארקויפן קליידער מיט שלעסלעך פון תפילין בייטלעך, און פאר דעם פלעגן מיר באקומען עסן אדער געלט.

נעבן דעם KGB אפיס, איז געווען א קליינע תפיסה וואו ער האט געוואלט איינזעצן דעם טאטע'ן. אבער ער האט געדארפט מיין טאטע זאל אונטערשרייבן זיין נאמען איידער ער זעצט אים איין, דער טאטע האט אבער נישט געוואלט שרייבן ביז נאך שבת. איך בין געבליבן נעבן דעם אפיס, ווייל דעמאלט איז געווען שבת חנוכה און איך האב געוואלט געבן פאר'ן טאטע'ן לעכט. האב איך גענומען די לעכט מיט די שוועבעלעך און עס אריינגעווארפן אין דעם טונקעלען צימער. נאך א שטיק צייט בין איך צוגעגאנגען צום פענסטער און איך האב גענאגט פאר דעם טאטע'ן וואו עס ליגן די לעכט מיט די שוועבלעך. אפאר מינוט שפעטער האב איך געזעהן אז עס איז געווארן ליכטיג, בין איך צוגעגאנגען און געזאגט פאר'ן טאטע'ן צוצודעקן די פענסטער כדי אז די KGB זאל נישט באמערקן די לעכטיגקייט פון די הייליגע חנוכה לעכט. מיין טאטע איז געבליבן אין תפיסה פאר אפאר טעג נאר ווייל דער גוי האט נישט געקענט ליידן אז דער איד קען זיך נאך אנהאלטן אין זיין רעליגיע און זיין הייליגע שבת, און נישט שיקן זיינע קינדער אין שולע, ווען עס איז דער הייליגער שבת."

-רחל פערל לעזער, מרת הערשקאוויץ , יב-1

זיך נישט געשעמט...

עס איז געווען נאך די צווייטע וועלט מלחמה וועז מיין באבע פאלגער שתחי' האט ארומשפאצירט צוזאמען מיט עטליכע מיידלעך אין דאס שטעטל קיניץ. זיי האבן דארט געפונען אפאר ליידיגע הייזער, וואס געווויסע דייטשע בירגער האבן פארלאזט. הערנדיג אז די אמעריקאנער קומען אן, האט מיין באבע זיך באזעצט אין איינע פון די הייזער. די מיידלעך וואס זענען געווען מיט מיין באבע זענען ליידער געווען פארביטערטע מיידלעך. זיי זענען נישט געווען קיין שומרי שבת, און אויך האבן זיי נישט אכטונג געגעבן צו עסן כשר. מיין באבע האט אבער ח"ו נישט געוואלט עסן קיין טריפות, ממילא זענען אריבער אפאר טעג וואס מיין באבע האט נישט געגעסן קיין נארהאפטיגע עסן.

נאך עטליכע טעג, האט מיין באבע זיך בארעכענט אז אזוי איז נישט קיין תכלית, דערפאר האט זי געבויט פון ציגל און ליים א קליינע אייוועלע. אצינד, אז מיין באבע האט שוין געקענט קאכן כשר'ס, האט זי געקאכט אביסל כשר'ע זופ. מיט דעם האט זי זיך דערכאפט ביים הארץ. במשך די גאנצע צייט וואס זי האט געבויט דעם אויוון און געקאכט די זופ, זענען די אנדערע מיידלעך געשטאנען ביי די זייט און האבן געטריבן ליצנות פון איר, ווי נאריש און פאנאטיש זי איז. אבער מיין באבע האט כסדר געהאלטן פאר אירע אויגן די ליכטיגע צורה פון אירע עלטערן ע"ה. זייער חינוך און דברי מוסר וואס זי האט אייביג געהערט פון זיי, דאס האט איר געגעבן די פעסטקייט און קוראזש צו ווייסן ביי זיך מיט א קלארקייט, אז זי זאל זיך נישט רעכענען מיט וואס אירע חבר'טעס זאגן. און אודאי וועט זי זיך נישט בייגן צו זיי. מען זעט ווי גרויס די מסירת נפש פון מיין באבע איז געווען וועז זי איז בייגעשטאנען די נסיונות, כאטש עס איז איר זייער שווער געווען.

-שרי פאלגער, מרת אונסדארפער, יב-3

א גוטע סביבה

מיין עלטער באבע, מרת ח.א. וואקסמאן תחי', וואס איז אויפגעוואקסן אין סאטמאר, אונגארן, האט באוויזן גרויס מסירת נפש פאר אידישקייט נאך די מלחמה. זי האט פארלוירן איר טאטע, מאמע און פינף געשוויסטער ר"ל ביי די קריג. נאך די באפרייאונג, איז זי געווען אין א די. פי. לאגער, וואו זי האט חתונה געהאט מיט מיין עלטער זיידע, ר' וואלף וואקסמאן נ"י. פון דארט האבן זיי זיך אריבערגעצויגן קיין מינכן, דייטשלאנד. צוליב פראבלעמען פון די רעגירונג האבן זיי נישט באקומען רשות צו פארן קיין אמעריקע. דארט אין מינכן זענען צו זיי געבוירן געווארן עטליכע קינדער. פרעגענדיג מיין באבע ווי אזוי די דייטשן האבן זיך באנומען צו די אידן נאכ'ן מלחמה, ענטפערט זי, "זיי זענען געווען העפליך און פריינטליך, צוליב זייערע גרויסע שולד געפילן." מיין באבע האט געדארפט נעמען אירע קינדערלעך אויף אויספלוגן יעדע זונטאג כדי דייטשע קינדער זאלן זיך נישט באפריינדן, אדער שפילן מיט אירע קינדער.

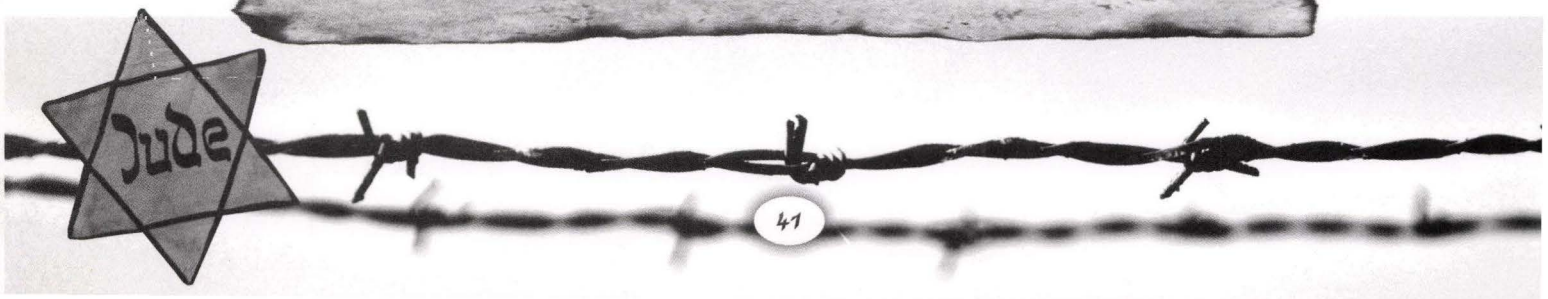
אויך איז געווען א פראבלעם, עס איז נישט געווען צו טרעפן אן ערליכע חסידישע חינוך פאר אירע קינדער. אין דייטשלאנד האבן זיי געדארפט אנטייל נעמען אין פאבליק שולעס. מיין באבע תחי' האט געפילט אז דאס איז נישט א גוטע סביבה פאר אירע קינדער, דערפאר האט זי באשלאסן זיי אוועק צו שיקן לערנען. איר עלטסטע טאכטער האט זי געשיקט קיין שווייץ, און אירע צוויי זון, פון עלף יאר און זיבן יאר, האט זי געשיקט קיין אמעריקא. דאס האט פארלאנגט פון איר גרויס מסירת נפש, ווייל עס איז געווען נאכ'ן פארלירן כמעט איר גאנצע משפחה. אבער מיין עלטער באבע האט זיך געשטארקט מיט אמונה און בטחון, איבער אירע מוטערליכע געפילן און האט אוועקגעשיקט אירע קינדער פון דערהיים. זי האט אפילו פארפעלט איר עלטסטע זון'ס בר מצוה. עטליכע יאר שפעטער האבן מיין עלטער זיידע און באבע זיך פאראייניגט מיט זייערע קינדער אין אמעריקע. וואס פאר א מסירת נפש!

-חנה שיינדי ציטראנענבוים, מרת אונסדארפער, יב-3

מסירת נפש צו היטן שבת

בשעת די צווייטע וועלט מלחמה האבן די נאצים ימ"ש געמאכט אלע אידן ארבעטן יעדן טאג פון די וואך, אויך שבת. מיין עלטער זיידע איז געווען זייער צעבראכן אז ער דארף ארבעטן שבת קודש. מיין באבע האט אים געזאגט אז ער זאל זיך נישט זארגן. מיין באבע האט געהאט א שטיקל זילבער מיט זיך נאך פון פאר דער מלחמה. זי האט גענומען דאס שטיקל זילבער און עס געגעבן פאר דער נאצי'ס ווייב. צוליב דעם האט דער נאצי געזאגט אז מיין זיידע דארף נישט ארבעטן שבת!

-שרה גיטי עליאס, מרת. ווייס, כתה ב'

מסירת נפש
בין אדם
לחברו

<u>על מצות תפילין</u>

אין יאר תש"ד (למספ. 1944), איז מיין זיידע, דער באבובער רב זצ"ל, אנגעקומען קיין בוקארעסט, רומני'. דאס איז געווען נאך כמעט פינף יאר פון פיין און ליידן און שמוגלען גרעניצן, זענדיג מערערער מאל דעם טויט פאר די אויגן. אין בוקארעסט, איז ער געווען אויסבאהאלטן אויף א בוידעם מיט נאך דריי אידן אין די הויז פון א רומענישע גוי'טע וועלכע האט זיי אריין געלאזט פאר א גרויסע סומע געלט. דער רב זצ"ל האט געהאט איין טייערע אוצר מיט וועלכע ער האט זיך נישט געשיידט זייט אנהויב די מלחמה. דאס איז געווען א פאר תפילין. אין אלע מצבים, אין אלע זמנים האט ער געהיטן אויף דעם אוצר. אויך דא, אין דעם פארשטעקטן בוידעם, האט ער ארויסגענומען זיין טייערע פארמעגן און עס ליבלעך אנגעטוען און געדאווענט אין זיי. די אנדערע אידן וועלכע האבן א לענגערע צייט נישט געהאט זייערע תפילין, האבן אויך באקומען א בענקשאפט און א חשק פאר די הייליגע מצוה. דער זיידע זצ"ל האט בתשועת חן אוועקגעבארגט די תפילין פאר די אנדערע אידן. די רצועות זענען געווען שטארק אויסגעריבען נאך אזויפיל יארן פון כסדר'דיגע ניץ. וועו איינער פון די אידן האט אנגעטוען די תפילין , איז ער נישט געווען געגוג פארזיכטיג און שטארק געצויגן די רצועות. ליידער האט זיך די רצועה איבערגעריסן מאכנדיג די תפילין אינגאנצן אומניצבאר. דער זיידע זצ"ל האט אמאל געזאגט פאר מיין טאטע שליט"א אז דאס איז געווען דאס ערשטע מאל אין דער קריג וועו ער האט זיך אויסגעבראכן אין א געוויין. (ער האט מסביר געווען אז ער האט זיך נישט געקענט ערלויבן דאס לוקסוס פון ווייגען ווייל ער האט שטענדיג געדארפט זיין וואכזאם און האלטן קאפ אויף ווייטערדיגע שריט.)

זיצנדיג פארווייגט הערט זיך פלוצלינג א קלאפ אויפ'ן טיר. די רומענישע פרוי איז אריינגעקומען און געוויזן א זעקל. זי האט דערציילט אז דא איז איינגעשטאנען א אידישער רב וועלכע איז לעצטנס אוועקגעגאנגען און האט איבערגעלאזט דאס פעקל דא אין שטוב.

"פילייכט איז איינער פון אייך אינטערעסירט דאס צו קויפן?" האט זי געפרעגט.

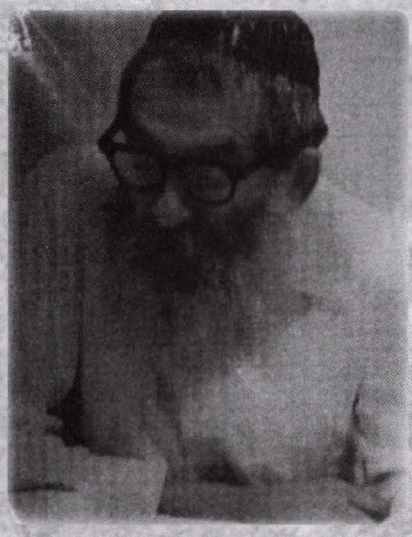
מיט ציטערדיגע הענט האט דער זיידע זצ"ל געעפענט דאס פעקל און ארויסגענומען א הערליכע פאר תפילין. ער האט גלייך דערקענט אז די תפילין זענען געמאכט געווארן דורך אן ערליכע איד, מיט אלע הידורים. מיט אויסערגעווענטליכע פרייד האט ער באצאלט פאר די תפילין. אזוי ווי עס איז נאר געווארן מעגליך האט ער געלאזט די תפילין בודק זיין און עס האט זיך אויסגעשטעלט אז די פרשיות זענען ספעציעל מהודר מיט אלע חומרות און זהירות. צוליב גרויסע חביבות און ליבשאפט צו די תפילין האט ער זיך פון זיי קיינמאל נישט געשיידט און דאס זענען געבליבן זיינע תפילין א גאנץ לעבן!

-ריבה הורוויץ, מרת הערשקאוויץ, כתה יב-1

שטענדיג זיך געשטארקט

ווען מיין עלטער זיידע ר' יהושע בן ר' יונה פרידמאן איז געווען אין א DP camp האט ער זיך געחבר'ט מיט ר' לוי יצחק גרינוואלד, אן אייניקל פון דעם ערוגת הבושם. צום סוף פון די מלחמה איז ר' לוי יצחק געווען גאר שוואך. איין טאג, האט ער זיך נישט געקענט אויפהייבן פון בעט. ער האט זיך געבעטן ביי זיינע חברים אז זיי זאלן אים לאזן ליגן אין בעט, ווייל ער קען זיך נישט אויפהייבן און גיין צום ארבעט.

פארנאכטס, ווען מיין זיידע איז צוריקגעקומען צום באראק איז ער שוין נישט געווען אין זיין בעט, און דאס האט נאר געקענט מיינען איין זאך, אז מען האט אים אוועקגעפירט מיט די אנדערע טויטע, כדי אז די וואס זענען געזונט זאלן נישט ווערן קראנק פון אים. יענע נאכט, האט מיין זיידע ר' יהושע געהאט א חלום, אין חלום האט דער ערוגת הבושם זיך באוויזן צו אים און געזאגט, "יהושע, גיי צו מיין אייניקל לוי יצחק און נעם אים ארויס פון טויט באראק. זאג אים אז ער זאל זיך שטארקן. ער וועט האבן א רפואה שלמה!"

ארויסצוגיין אינמיטן פון די נאכט צום טויט באראק, האט גענומען זיך איינשטעלן דאס לעבן. האט מיין עלטער געמיינט זיך איינשטעלן דאס א צווייטן מאל איז דער צדיק זיידע זיך צוריק געלייגט שלאפן. אויך א דריטן מאל. דאס געקומען צו אים אין חלום און זיידן אז ער הייסט אים מאל, האט ער געזאגט פאר מיין און ר' יהושע האט שוין ארויסהעלפן ווען מען דארף... געפאלגט.

מיט גרויס מסירת נפש און שרעק איז ער געלאפן אין דער טונקל. אנקומענדיג צום באראק וואו מען האט געהיטן די טויטע האט ער געזען אז דער שומר שלאפט. פול מיט ציטער האט ער געזוכט ביז ער האט געטראפן לוי יצחק וואס איז געווען אינגאנצן בלאס. ער האט אים ארויסגעשלעפט פון טויט באראק און האט אים געזאגט וואס זיין זיידע דער ערוגת הבושם האט אים געהייסן זאגן. הערנדיג דאס, האט לוי יצחק זיך אויפגעלעבט און אים געבעטן איבערזאגן דעם חלום נאכאמאל און נאכאמאל. ביז ער האט זיך געשטארקט און מיט שוואכע כחות האט ער פארלאזט דעם מסוכנ'דיגן פלאץ.

יארן שפעטער, האט ר' יהושע'ס ניכטע חתונה געהאט מיט לוי יצחק'ס זוהן. דעמאלט איז יהושע געווען קראנק אן די דאקטוירים האבן אים געזאגט אז ער וועט שוין נישט ארויס פון שפיטאל. ר' יהושע האט זיך אויפגעשטעלט שוואכערהייט, און ארויס מיט זיינע אייגענע פיס זאגענדיג, "יעצט צאלט ער מיר צוריק, איך וועל נאך זיין ביי מיין זון'ס חתונה." און אזוי איז טאקע געווען.

-ראכיל יוטי צעהנווירטה, מרת בלום, כתה ה'

<u>לויבן ה' אין די שוערסטע זמנים</u>

פאר פסח אין די צייטן פון די צווייטע וועלטס קריג, האבן די דייטשן ימ"ש פארטריבן אלע אידן פון די שטאט קראקא אריין אין געטא. מיין עלטער זיידע ר' מענדל בראכפעלד ז"ל און זיין ברודער פעטער משה ע"ה האבן זיך באהאלטן אין דעם בוידעם פון א בעקעריי. וועו עס איז געווארן נאנט צו פסח האבן זיי אנגעפאנגען זוכן זאכן זיך צו גרייטן צום יום טוב פסח. מיט פיל סייעתא דשמיא האבן זיי געפונען מעל, צוויקל און קארטאפל. אויך, האבן זיי געטראפן צוויי טאצן, וואס זיי האבן גע'כשר'ט און געגוצט אלץ אן אויוון צו באקן מצות! פון די מעל האבן זיי געמאכט מצות, פון די צוויקל האבן זיי געמאכט בארשט פאר די ארבע כוסות און פון די קארטאפל האבן זיי געמאכט זופ. קיין מרור האט זיי ליידער נישט געפעלט... וועו מיין זיידע און זיין ברודער האבן זיך געזעצט צום סדר האט מיין פעטער געפרעגט מיין זיידע,

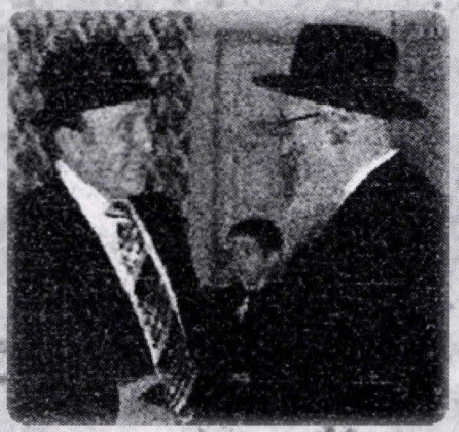
"זאג מיר מענדל, דו מיינסט אז אין מצרים איז געווען ערגער פון דא?"

"ניין!" האט מיין זיידע געענטפערט.

"ביי המן איז געווען ערגער?"

"ניין!"

"דו ווילסט אז איך זאל זאגן עבדים היינו און הוציאנו מעבדות לחרות? דאס הייסט חרות? **דו** פיר דיר דעם סדר געזונטערהייט אליין! איך האלט נישט מיט!" האט מיין פעטער געזאגט. מיין זיידע האט ליבליכערהייט מסביר געווען פאר זיין ברודער דעם העכערן באדייט פון גאולת מצרים אז עס מיינט חרות הנפש. וועו דער אויבערשטער האט ארויסגענומען די אידן פון מצרים און האט ער זיי געגעבן די תורה. דאס איז געווען א גאולת עולם. אויך, האט ער מסביר געווען אז א איד קען שוין נישט פאלן צו די מ"ט שערי טומאה פון מצרים, און דאס איז וואס מיר דאנקען און לויבן ביים סדר. אויך דאנקען מיר אז מיר שטייען העכער פון דעם פארשאלטענעם דייטש! "קוק ווי נידריג דער דייטש איז! מיר קענען קיינמאל נישט אזוי נידריג פאלן!" מיט די וואראעמע ווערטער האט מיין זיידע געמאכט א טיפן רושם אויף מיין פעטער'ס הארץ און דאס איז געבליבן מיט מיין פעטער אלץ אן אנדענק פאר זיין גאנץ לעבן. ער פלעגט דערציילן מיט טרערן אין די אויגן פאר זייערע קינדער, אייניקלעך און אור אייניקלעך ווי יענער סדר ליגט אים נאך טיף אין זכרון.

-חי' שרי שפיעלמאן, מרת בלום, כתה ה'

א לעבן פול מיט מסירת נפש

מיין עלטער באבע, מרת לאה שווארץ ע"ה, איז געווען צוואנציג יאר אלט ווען די קריג האט אויסגעבראכן. זי איז געבומען געווארן קיין אוישוויץ און זי האט דארט געארבעט זייער שווער. זי האט זיך א סך מאל איינגעשטעלט דאס לעבן צו העלפן אנדערע אידן. זי פלעגט אראפנעמען קליידער און שיך פון די טויטע קערפערס און עס געבן פאר מענטשן וואס האבן עס געדארפט. איין טאג, האט דער רשע דר. מענגלע גענאכט א סעלעקציע. ער האט געשיקט מענטשן רעכטס צום לעבן און לינקס צום טויט. מיין עלטער באבע'ס פריינט האט זיך פונקט נישט גוט געפילט. אויב מען האט נישט גוט געפילט איז מען גע'הרג'ט געווארן. מיין עלטער באבע האט מיט גרויס מסירת נפש איר באהאלטן הונטער א טיר. אויב דר. מענגעלע אדער איינער פון די נאצי'ס וואלטן איר געזעהן וואלטן זיי ביידע גע'הרג'ט געווארן, אבער מיין באבע האט נישט געקלערט וועגן וואס וועט געשעהן צו איר, נאר איר חבר'טעס לעבן איז געווען וויכטיגער.

נאך די מלחמה איז מיין עלטער באבע געקומען קיין אמעריקא. דא אין אמעריקא האט זי געקאכט פאר'ן נייטרא ישיבה און זי איז געווען ווי א מאמע צו אלע יתומים. זי האט אויפגעשטעלט שיינע אידישע דורות וואס גייען נאך איר, אין די וועגן פון תורה.

-שרה כף, מרת בערגמאן, כתה ו'

נישט מסר'ן, חס ושלום

עס איז געווען בשעת די צווייטע וועלט מלחמה ווען מיין עלטער באבע איז געווען אין לאגער. מיין עלטער באבע'ס חבר'טע האט געבארגט איר מאנטל. מיין עלטער באבע האט געהאט איר נומער אויפגעשריבן אויף איר מאנטל. די חבר'טע וואס האט געטראגן מיין עלטער באבע'ס מאנטל איז געגאנגען גנב'נען א קארטאפל, ווייל זי איז געווען זייער הונגעריג. א נאצי האט איר געכאפט און האט אראפגעשריבן די נומער וואס איז געווען געשריבן אויף איר מאנטל. דעם נעקסטן אינדערפרי ביים צעל אפפעל (attendance) האט מען אויסגערופן מיין באבע'ס נומער. מיין באבע איז געגאנגען צו די נאצי ימ"ש. ער האט איר געזאגט, "**דו** ביסט נישט דער וואס האט נעכטן גע'גנב'ט קארטאפל! זאג אונז ווער האט נעכטן געטראגן דיין מאנטל???" זי האט נישט געוואלט אויסזאגן און האט געכאפט שטארקע קלעפ אנשטאט איר חבר'טע!

-טעמי לעמעל, מיס רובין, כתה ב'

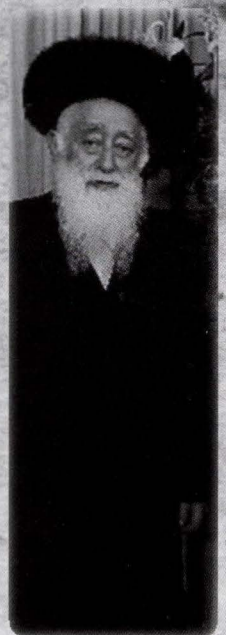
יענער זאל זיך נישט שעמען

מיין באבע הייסט באבי שפיטץ. זי האט געוואוינט אין אונגארן. פסח, האט מיין באבע נישט געגעסן קיין ברויט. זי האט געהונגערט פאר אכט טעג. זי האט זיך בארוהיגט מיט דעם אז זי האט געוואוסט אז נאך פסח וועט זי קענען עסן די אכט שטיקלעך ברויט וואס זי האט באהאלטן אין איר צימער. דעם לעצטן טאג פסח האט מיין באבע געזען ווי איר חבר'טע נעמט אוועק אלע אירע שטיקלעך ברויט, אן רשות. מיין באבע האט איר גארנישט געזאגט. מיין באבע האט זיך געמאכט ווי זי האט נישט געזען. דער זכות פון מיין באבע'ס שטארקקייט אין די שווערסטע זמנים, זאל אונז אלע ביישטיין.

-שרי שטיינער, מרת מייזליש, כתה ג'

יענער זאל קענען פאסטן

אפילו אין די שווערסטע צייטן, זענען געווען אידן וואס האבן מיט גרויס מסירת נפש געטוען וואס זיי האבן געקענט ארויסצוהעלפן זייערע אידישע ברידער. אין די געטא, נישט ווייט פון לאגער איז א גוטע שמעק ארויסגעקומען פון בייגעל'ס בעקערי. מיין עלטער זיידע'ס טאטע ר' פישל בייגעל ע"ה, איז קוים געשלאפן ביינאכט, ער איז שטענדיג געווען פארנומען מיט באקן פאר די הונגעריגע אידן. א גאנצן טאג איז ער געווען פארנומען מיט דערקוויקן מענטשן מיט ווארעמע עסן און א גוט ווארט. די דייטשן האבן אים ערלויבט צו האבן די בעקערייי ווייל ער האט געבאקן געבעקס פאר זיי. זיי האבן אבער נישט געווואוסט אז הונדערטער אידן עסן און שלאפן דארט, אין בעקערייי. דארט אין בעקערייי איז געווען א ריזיגער טיש וואו פערציג מענטשן האבן געגעסן אויף איין מאל. דורכאויס דעם גאנצן טאג, האבן מענטשן געגעסן און דערנאך געמאכט פלאץ פאר אנדערע.

מיין זיידע ר' ישראל ע"ה, מיט צוויי אנדערע בחורים האבן געבאקן ברויט א גאנצן טאג. זיינע דריי שוועסטערס האבן צוגעהאלפן זייער מאמע אין קאך צוגרייטן נאך און נאך זופ. ערב יום כפור איז די גאנצע משפחה געווען פארנומען מיט באקן א סך עסן פאר די טויזענטער אידן וואס זענען געקומען זיך צוגרייטן צו קענען פאסטן דעם מארגנדיגן טאג. זיי האבן נישט אויפגעהערט צו באקן און קאכן, ווייל מער און מער מענטשן זענען אנגעקומען. די בחורים האבן נישט געוואלט גיין עסן ווילאנג עס זענען נאך געווען הונגעריגע מענטשן. ביז מיין עלטער זיידע'ס מאמע איז אראפגעקומען א שעה פארן זמן, און געבעטן זיי זאלן שוין קומען עסן ווייל פאר זיי וועט אויך זיין יום כפור.

דער רב ז"ל איז אמאל אריינגעקומען אין די בעקערייי, און געזעהן וואס זיי טוען ארויס צו העלפן אידן.דער רב ז"ל האט ארומגענומען מיין זיידע און אים געקישט. דער רב ז"ל האט געזאגט צו מיין זיידע, "איך בין דיר מקנא אויף די גרויסע מצוה וואס דו טוסט!"

-טויבי רייזמאן, מרת מאשקאוויטש, יא-3

מסירת נפש פאר א צווייטן איד

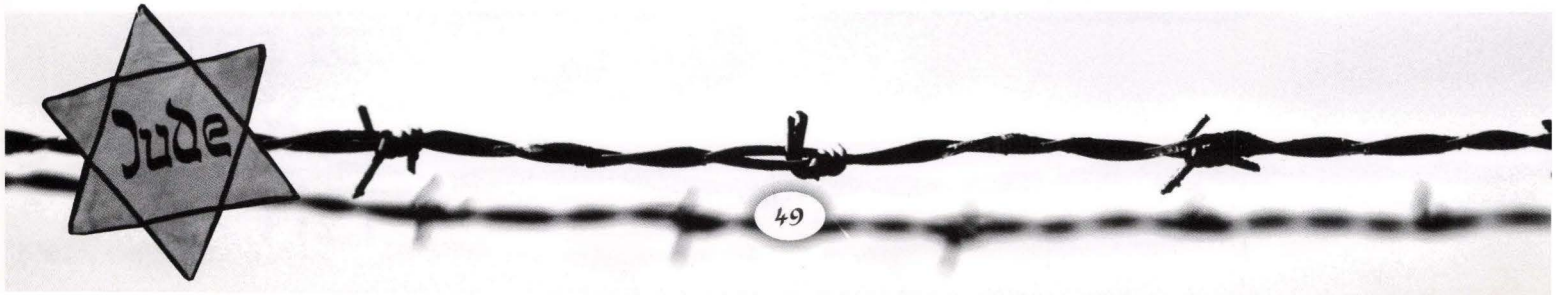
איינמאל, בשעת דער צווייטע וועלטס קריג איז מיין עלטער זיידע געווען ביי א וואסער. ער איז דארט געווען צוזאמען מיט צוויי מענטשן וואס ער האט נישט געקענט. פלוצלינג האט ער געזען פון דערווייטנס, אז סאלדאטן קומען. מורא האבנדיג פון די סאלדאטן האט מיין זיידע אנגעהויבן שווימען צו דער אנדערע זייט פון דער וואסער. וען ער האט צוריקגעקוקט האט מיין זיידע געזען אז די אנדערע צוויי מענטשן זענען נאך געווען ביים אנהויב וואסער. האט ער פארשטאנען אז די מענטשן קענען נישט שווימען. האט מיין זיידע זיך אויסגעדרייט און איז צוריקגעשווימען, כדי צו העלפן די מענטשן. מיין זיידע איז צוריקגעשווימען מיט איין מענטש אנהאלטנדיג איין האנט, און די אנדערע אנהאלטנדיג דער אנדערע האנט. אזוי האט מיין עלטער זיידע זיי געראטעוועט. איך פרוביר צו גיין אין זיינע וועגן און טוען חסד וען איך קען!

-העסי אבסטפעלד, מרת וויס, כתה ב'

אן ערליכער איד

בשעת די צווייטע וועלט מלחמה איז מיין עלטער זיידע געווען א פארטיזאן, צוזאמען מיט אנדערע אידן. זיי האבן זיך באהאלטן אין וואלד און זיי האבן דארט געוואוינט א פאר יאר. בשעת דעם וינטער האבן זיי זיך צוגעדעקט מיט בלעטלעך ווייל עס איז זיי געווען זייער קאלט. מיין עלטער זיידע ע"ה איז געווען זייער הונגעריג אבער ער האט נאר געוואלט עסן כשר פלייש, וואס איז נישט געווען צו באקומען. ער האט געלעבט נאר פון עסן פרוכט. מיין עלטער זיידע און זיינע חברים האבן צעבראכן די באן שינעס כדי אז די באן זאל נישט קענען פארן, אזוי וועט מען נישט הרג'נען די אידן. מיין זיידע, האט זיך מוסר נפש געווען צו בלייבן א איד, און צו ראטעווען אנדערע אידן!

-מרים איצקאוויטש, מרת לערנער, כתה ד'

דערהאלטן ביים לעבן

מיין עלטער זיידע, ר' אברהם יוסף שטערנהעלל , איז געווען אן 18-יעריגער בחור וועו עס איז פארגעקומען דער טרויעריגער באריימטער טויט מארש. בשעת'ן מארשירן זעט מיין עלטער זיידע ווי זיין חבר מר. פרידמאן איז שרעקליך בלאס. ער טראכט, "אוי! ער זעט אויס ווי ער וועט באלד שטארבן."

פלוצלינג זעט מיין עלטער זיידע א גרויסע לאסט אויטא וואס איז אנגעפילט מיט עסן פאר די נאציס ימ"ש. דעמאלט, האט מיין עלטער זיידע באמערקט אז דער רשע וואס איז געשטאנען אויפן וואַך דרייט זיך אוועק פאר א סעקונדע. אן פיל טראכטן איז מיין עלטער זיידע שנעל געלאפן און האט געכאפט א קליינע פושקע פון מארמאלאד. וועו קיינער האט נישט באמערקט האט ער געלייגט די פושקע פון מארמאלאד צווישן זיינע פיס און איז צוריקגעלאפן אין די שורה. יעדער פאר מינוט האט מיין עלטער זיידע אריינגעגאסן שטאטלעך אין זיין חבר'ס מויל א פאר טראפן מארמאלאד. אזוי איז מר. פרידמאן צוריק געקומען צו זיינע כחות.

ביידע, מיין עלטער זיידע און זיין חבר האבן דורך געלעבט די קריג. מיין עלטער זיידע לעבט שוין נישט אבער מר. פרידמאן לעבט נאך. מר. פרידמאן שרייבט אין זיינע ביכער אז אין דעם זכות פון מיין עלטער זיידע לעבט ער נאך היינט.

-איידי לעמעל, מרת הערשלאג, כתה ג'

כשר פלייש אונטער די קאמוניסטן

מיין עלטער זיידע, ר' ישראל פעללער ע"ה, האט געוואוינט אין רוסלאנד פאר די צווייטע וועלט מלחמה האט אויסגעבראכן. רוסלאנד איז געווען א קאמוניסטיש לאנד און מען האט נישט געטארט לעבן ווי א איד. מיין עלטער זיידע איז געווען דער שוחט פון שטאט. אלע אידן האבן זיך מוסר נפש געווען און זענען געקומען צו אים אינמיטן נאכט, מיט זייערע עופות צו שחט'ן. איינמאל האט די פאליציי געכאפט מיין עלטער זיידע ביים שחט'ן און אים אריינגעלייגט אין תפיסה.

נאך א פאר טעג איידער מען האט אים אהיים געשיקט האט מען צעבראכן אלע ביינער פון זיינע פינגער, כדי ער זאל מער נישט קענען שחט'ן. נאך א שטיק צייט, ווען זיין האנט האט זיך אויסגעהיילט, האט מיין עלטער זיידע זיך מוסר נפש געווען פאר אידישקייט, ער האט ווייטער געשחט'ן פאר אידן זייערע עופות אז זיי זאלן האבן כשר פלייש צו עסן.

-ברכה גיטי ווערטהיימער ,מרת ברויער , כתה ו'

מסירת נפש צו שפייזן א איד

אין אוישוויץ, ביי די צווייטע וועלטס מלחמה האט מיין עלטער באבע, מרת רויזא גרובער ע"ה, געארבעט אין די קאך. איין טאג האט זי באמערקט אן אויסגעדארטן אויסגעהונגערטן מענטש וואס קען זיך קוים רירן. זי האט אים געווארפן א קארטאפל כאטש אפילו זי האט געוואוסט אז אויב מען כאפט זי קען זי זיין אין א גרויסע סכנה. יענעם נאכמיטאג, האט אייגער פון די נאציס זי געפרופן און איר שטארק געשלאגן פאר די "עבירה" וואס זי האט געטוען, צו געבן עסן פאר דעם מענטש. זי איז צאמגעפאלן פון די פיל קלעפ. דערנאך, האט דער נאצי ימח שמו איר געוואלט שיסן אבער האט זיך בארעכנט און געזאגט פאר זיין חבר, "א שאד אויסצונוצן א קויל אויף איינע וואס וועט סיי ווי באלד שטארבן." בעזרת השם האט זי איבערגעלעבט די מלחמה און אויפגעשטעלט א דור פון קינדער און אייניקלעך און זי האט אפילו זוכה געווען צו זיין אן עלטער, עלטער באבע און לעבן ביז כמעט 100 יאר.

שרה רבקי עליאס, מרת מייזעלס, כתה ה'

אוועקגעבן פון זיך פאר א צווייטן

אין אנהייב פון די מלחמה זענען די רשעים געגאנגען פון איין הויז צום צווייטן און האבן געצווינגען די טאטעס צום ארבעט. דעמאלט איז עס געווען זייער באקאנט, אז די וואס ווערן געזומען צום ארבעט זענען אין א גרויס געפאר. מיין חשוב'ע עלטער באבע, מרת רבקה באקאן, איז דעמאלט געווען א מיידל פון צוואנציג יאר. זי האט געזאגט פאר די רשעים, "איך קען טוען ארבעט בעסער ווי מיין טאטע, נעמט מיך צו די ארבעט אנשטאט אים!" די רשעים האבן זי געפאלגט און טאקע ביים אנהייב קריג ווען אלע מיידלעך זענען נאך געווען פריי האט מיין באבע געארבעט ביטער שווער. איר ארבעט איז געווען צו נייען מונדורן פאר סאלדאטן אין דעם מיליטער. מיין באבע פלעגט אלעמאל זאגן אז זי האט אודאי זוכה געווען צו בלייבן לעבן נאר אין דעם זכות פון די מצוה פון כיבוד אב ואם וואס זי האט דעמאלט מקיים געווען.

-חנה מינדי באקאן, מרת הורוויץ, כתה ד'

געראטעוועט איר ברידער

אין די ערשטע יארן פון די צווייטע וועלט מלחמה זענען מיין עלטער באבע מרת גיטל לעזער ע"ה און איר משפחה געווען אין דעם קשאנוב'ער געטא. זיי האבן געוואוינט אין א הויז פון צוויי שטאק וואס האט געהאט פיל דירות דערין. מיין עלטער באבע'ס דירה איז געווען נעבן די הויפט טיר, דעריבער האט זי געקענט וויסן וואס עס גייט פאר, סיי אין גאס, און סיי ביים אריינגאנג פונעם טיר. די דייטשן ימ"ש פלעגן גיין צו אידישע הייזער פארכאפן די יונגע קינדער און זיי פארשיקן צו ווייטע פלעצער. די יונגע קינדער זענען קיינמאל נישט צוריק געקומען פון דארט.

איינמאל, זענען די דייטשן געקומען צו מיין עלטער באבע'ס הויז און האבן אנגעהויבן צו קלאפן און מאכן קולות אז מען זאל אויפמאכן די טיר פאר זיי. מיין עלטער באבע'ס מאמע האט שנעל געהייסן אירע קינדער זאלן זיך באהאלטן. זי האט זיך אויך געוואלט באהאלטן אבער זי האט געדענקט אז עס זענען דא אנדערע משפחות וואס ווייסן נישט אין וואס פאר א סכנה זיי זענען. מיין עלטער באבע'ס מאמע האט זיי געוואלט ווארענען אבער זי האט מורא געהאט אז אויב זי וועט נישט גלייך אויפמאכן די טיר פאר די דייטשן וועלן זיי אויפברעכן די טיר. איז זי געגאנגען אין דעם קאריידאר און האט אנגעהויבן צו שרייען,

"ווער האט די שליסלעך פאר די טיר? ווער האט די שליסלעך פאר די טיר? מען דארף אויפמאכן פאר די סאלדאטן." אזוי קלאפענדיג און שרייענדיג איז זי ארום געגאנגען צו יעדעם'ס טיר און געשריגן דאס זעלבע נאכאמאל און נאכאמאל. די משפחות האבן גלייך געכאפט וואס דא גייט פאר און האבן זיך שנעל באהאלטן. ענדליך האט מיין באבע אויפגעמאכט די טיר פאר די דייטשן.

די דייטשן האבן אריינגעשטורעמט אין הויז און האבן געזוכט פאר קינדער, אבער זיי האבן קיינעם נישט געטראפן.

זיי זענען געווארן פול מיט כעס אויף מיין עלטער באבע'ס מאמע און איר חושד געווען אז זי האט דא עפעס צוגעהאלפן. זיי האבן אנגעפאנגען זי צו שלאגן מיט שווערע קלעפ, אלס נקמה. מיין עלטער באבע'ס מאמע האט דאס אלעס אנגענומען מיט ליבשאפט וויסענדיג אז זי האט געראטעוועט צענדליגע טייערע, אידישע קינדער. נאך די מלחמה האבן עטליכע פון די קינדער איבערגעלעבט די מלחמה נאר צוליב איר מסירת נפש פאר אנדערע אידן!

-דיני שלעפריג, מרת לבנוני, כתה ד'

יענער זאל זיין וואַרעם...

מיין באבע, מרת רחל פרענקל תחי', איז געווען צוועלף יאר אלט בשעת די מלחמה. זי האט געארבעט ביים נייען מיט פיל אנדערע מיידלעך. ווינטער, איז עס געווען זייער קאלט און אלץ א צודעק האבן זיי נאר געהאט א דין שטיקל סחורה. איינמאל, ווען עס איז געווען געפערליך קאלט, האבן זיי נישט געקענט איינשלאפן. מרת לאה שווארץ ע"ה, איז געווען דארט צוזאמען מיט מיין באבע. זי האט געוואוסט וואו עס ליגן די סוועטערס. זי האט זיך איינגעשטעלט דאס לעבן און איז געגאנגען ברענגען א סוועטער פאר מיין באבע. אויב די דייטשן ימח שמם וואלטן איר געזען וואלט דאס געווען די ענדע פון איר לעבן.

-שרה'לע טויבער, מרת הורוויץ, כתה ד'

די מסירת נפש פון באבי מייזעלס ע"ה

מיין באבע צירל מייזעלס ע"ה איז געבוירן געווארן אין א קליינע שטאט אין אונגארן וואס האט געהייסן בטיא. זי איז געווען די יונגסטע פון ניין קינדער. איר טאטע איז געווען א חשוב'ער איד, א תלמיד חכם און אויך דער שוחט פון שטאט. וועו די מלחמה האט זיך אנגעהויבן האט מען געשיקט איר משפחה קיין אוישוויץ. אין אוישוויץ האבן די נאצים ימ"ש געגעבן פאר מיין באבע ארבעט. יעדן טאג האט זי געדארפט ציילן די קוילן (bullets) און אראפשרייבן וויפיל עס זענען דא. יעדן טאג האט זי געמומען פאר זיך א שטיקל פאפיר און עס באהאלטן אין איר טאש. דערנאך, פלעגט זי יעדן נאכט שרייבן נאך א ביסל פון ברכות, קריאת שמע, שמונה עשרה, און ראש חודש בענטשן, אויף די פאפירן. מיין באבע'ס שוועסטער האט געמאכט א דעקל פאר יעדן "סידור". דערנאך האבן זיי עס אויסגעטיילט פאר די מיידלעך, אז זיי זאלן קענען דאוונענען אין א סידור. מיין באבע האט איינגעשטעלט איר לעבן און באהאלטן פאפירן כדי אירע חבר'טעס זאלן קענען דאוונענען. זי פלעגט אייביג זאגן פאר אירע קינדער אז עס האט זיך געלוינט, ווייל מען דארף האבן מסירת נפש פאר א צווייטן איד.

-רחי מייזעלס, מרת. פאללאק ,כתה ג'

אוועקגעגעבן די טייערע שטיוול

מיין עלטער עלטער באבע, רעבעצין שיינא גיטל מינצבערג, איז געווען אין רוסלאנד בשעת די צווייטע וועלט מלחמה. ערשט האט מען איר פארשיקט אין א רוסישן ארבעטס לאגער אין סיביר צוזאמען מיט אירע אכט קינדערלעך. נאך א פאר יאר, איז זי באפרייט געווארן פון די רוסן. אבער, וואס טוט אן אלמנה מיט א גרויסע משפחה אליין אין א גרויס לאנד ווי רוסלאנד? קוים וואס מיין עלטער עלטער באבע האט פארמאגט געלט פאר א ביסל עסן. אויך, האט זי נישט געקענט צוריק אהיימגיין ווייל איר שטאט איז נאך געווען אונטער די דייטשן ימ"ח.

רעביצין מינצבערג (מיין עלטער עלטער באבע) פלעגט זיך פארבינדן מיט איר משפחה אין ארץ ישראל. זי האט זיי דערציילט וועגן איר פלאג און זיי האבן פרובירט איר צו העלפן. וועז זיי האבן געקענט, פלעגן זיי איר שיקן פעקלעך מיט פארשידענס וואס מען האט נישט געקענט באקומען אין רוסלאנד (צוליב דעם קריג'ס אטמאספער). מיין עלטער עלטער באבע, רעב. מינצבערג האט פארקויפט די זאכן צו די רוסן און מיט די געלט האט זי געקויפט עסן פאר אירע קינדערלעך.

איין טאג, וועז מען האט שוין קוים געהאט עסן איבערגעבליבן איז אנגעקומען א פעקל פון ארץ ישרא-ל. מען האט אויפגעמאכט דאס פעקל און אינעווייניג איז געווען א פאר שטיוול. די שטיוול זענען געווען נייע, שיינע, שטארקע לעדערנע שטיוול. אלע קינדער זענען געווען גליקלעך מיט דעם געלט וואס מען האט געהאפט צו פארדינען פון די שטיוול. מיט די געלט וואלט מען געקענט קויפן עסן פאר א חודש צייט. א גרויסע שמחה האט געהערשט אין שטוב. יענער נאכט, האט זיך געהערט א קלאפ אין טיר. ביים טיר, איז געשטאנען אן ארעמער בחור אנגעטוען אין אלטע, צעריסענע קליידער. קיין שיך האט ער אפילו נישט פארמאגט. זיינע פיס זענען געווען ארומגעבינדן מיט שמאטעס. אזוי האט ער געוואנדערט פון איין שטאט צום צווייטן. מיין עלטער עלטער באבע שיינא גיטל האט נישט געטראכט אפילו איין מינוט. זי איז געגאנגען צוםווינקל וואו עס זענען געלעגן די שטיוול. זי האט זיי געגעבן צום נויטבאדערפיגן בחור. וועז מיין עלטער עלטער באבע, (וואס איך הייס נאך איר) פלעגט דערציילן די מעשה פלעגט זי שטענדיג זאגן, "וויפיל וואלטן די שטיוול אראפגעוואויגן אויפן וואגשאל, אויבן אין הימל."

-פייגא רחי ברוינפעלד, מרת הערשלאג, כתה ג'

די תפילין

די צווייטע וועלט מלחמה איז געווען זייער א שווערע צייט פאר די אידן. היטלער ימ"ש מיט די נאצי'ס ימ"ש האבן געהרג'ט מענטשן רעכטס און לינקס נאר צוליב דעם אז זיי זענען א איד. מיין עלטער זיידע, ר' שלמה זלמן ברינענער, איז געווען איינער פון די פיל מענטשן וואס האבן זיך געשטארקט און זיך מוסר נפש געווען צו בלייבן א איד. מיין עלטער זיידע איז געווען זייער פארזיכטיג מיט די מצוה פון תפילין, ער האט אויך פרובירט צו מאכן זיכער אז אנדערע אידן לייגן תפילין. איין טונקעלע נאכט, אינמיטן די מלחמה, איז א מענטש אריבערגעקומען צו מיין זיידע און אים געבעטן פאר זיינע תפילין. מיין זיידע האט נישט געווואוסט ווער דער מענטש איז.

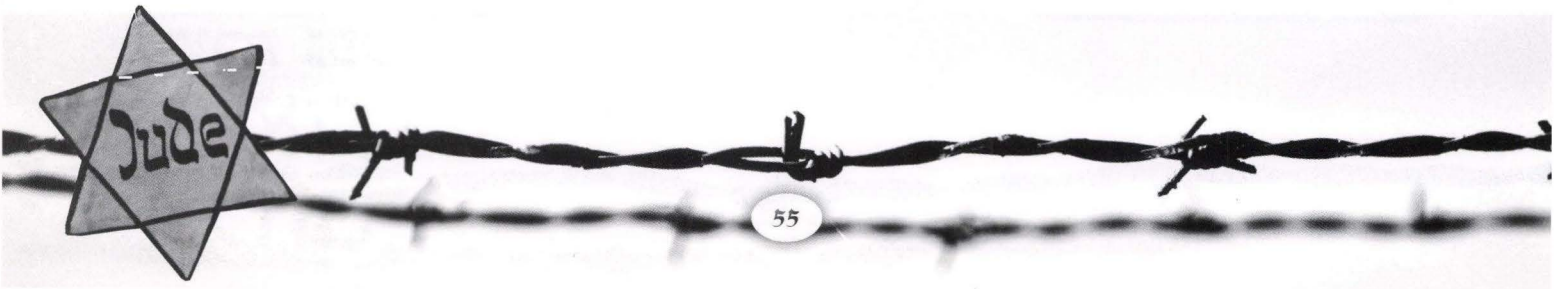
'ווער ווייסט אויב עס איז א גוי וואס וועט מיר איבערגעבן צו די נאציס? ווער ווייסט אויב איך וועל עס צוריקבאקומען?'

מיין זיידע האט מיט ציטער געענטפערט אז ער האט נישט קיין תפילין. אבער עס האט נישט געהאלפן. דער מענטש האט איינגעשפארט מיין זיידע אין א צימער און האט אים געזאגט אז ער וויסט אז מיין זיידע האט יא תפילין און אז ער וועט אים נישט געבן זיין תפילין וועט ער נישט ארויסקומען פון דעם טונקעלע צימער. בלית ברירה האט מיין זיידע געגעבן זיינע תפילין צו דעם מענטש.

נאך די מלחמה איז מיין זיידע געקומען קיין אמעריקא און האט דא חתונה געהאט. צען יאר שפעטער ווען מיין זיידע איז אמאל געגאנגען שבת אין שוהל האבן די מענטשן גערעדט וועגן וואו זיי זענען געווען ביי די מלחמה. מיין זיידע האט געשמועסט מיט א מענטש וואס ער האט נישט געקענט. זיי האבן ביידע געזאגט אז זיי זענען געווען אין רוסלאנד. מיין זיידע האט געזאגט אז ער האט געהאט א פאר תפילין און ער האט עס איינמאל געדארפט אוועקגעבן צו א מענטש... פלוצלינג האט יענער מענטש געזאגט אז ער איז יענער מענטש וואס מיין זיידע האט געבארגט די תפילין. מיין עלטער זיידע און יענער מענטש האבן ביידע געווויינט טרערן פון שמחה!

-טויבא רחי ברינענער, מרת לערנער, כתה ד'

עס שטימט

עס איז געווען אין די צווייטע וועלט מלחמה אין די שטאט בארדיגב, ווי מיין עלטער באבע ע"ה האט געוואוינט. די דייטשן ימ"ח האבן איינגעפירט א גזירה, אז מענטשן וואס וואוינען נישט אדער זענען נישט איינגעשטעלט אין שטאט, טארן זיך נישט דארט געפונען. אויך טאר מען זיי נישט האלטן ביי זיך אין שטוב. אבער ביי מיין באבע אין שטוב האט זיך אויסבאהאלטן א קרוב וואס איז געווען ביי זיי, קעגן דאס גזירה.

איין פרייטאג צונאכטס, זענען די סאלדאטן געקומען האקן אין טיר פון מיין באבע'ס הויז. מיין באבע איז דאן געווען א יונג מיידל. עס איז געווען אינמיטן די סעודה און יעדער איז געווען ארום דעם טיש. מיין באבע האט גלייך געכאפט אז אויב די גויים וועלן זהען אן איבריגן מענטש וואס טאר נישט זיין מיט זיי, וועלן זיי איר גלייך שיסן, און אפשר אויך שיסן די גאנצע משפחה. מיין באבע האט מיט מסירות נפש שטילערהייט און שנעלערהייט זיך ארויס געשמאגלט פונעם פענסטער. זי איז געלאפן צום חצר הונטער דעם הויז. וועו די סאלדאטן האבן געציילט וויפיל מענטשן עס געפונען זיך אין שטוב האבן זיי געזהען אז עס שטימט, זענען זיי אוועקגעגאנגען. אזוי האט מיין באבע געראטעוועט איר קרוב, און אויך איר משפחה.

-בלימי שווארץ, מרת ווייס, כתה ז'

אינזין האבן א צווייטן

וועו איר באקומט אמאל א מתנה, טיילט איר זיך מיט אייערע געשווויסטער? פון די מעשה קען מען זיך לערנען וואס אמת'ע אוועקגעבן מיינט.

מיין עלטער זיידע ר' שמעון לנדא ז"ל, האט געהאט זייער געלונגענע הענט. איינמאל האט א נאצי ימ"ש אים געבעטן ער זאל אים ארויפנייען א קנעפל. דער נאצי ימ"ש איז געווען זייער צופרידן מיט זיין ארבעט האט ער אים געגעבן אן אוצר, א גאנצע רויע קארטאפל! ער איז געווען דער גליקלעכסטער מענטש . מיין עלטער זיידע האט זיך אפגעשטעלט און האט געבעטן די נאצי ימ"ש פאר א מעסער. דער נאצי האט אים אנגעקוקט מיט וואונדער. 'וואס וועט דער איד יעצט טוען מיט א מעסער?' שטילערהייט האט ער נאכגעקוקט און גזעזהן ווי מיין עלטער זיידע נעמט דאס מעסער און צעטיילט זיין קארטאפל פאר אלע מענטשן אין זיין צימער.

מיר קענען זיך אלע אפלערנען פון מיין עלטער זיידע אפילו אין די שווערסטע צייטן טראכט מען אויך פון א-צווייטן, נישט נאר פון זיך.

-פייגא איטי לערנער, מרת אשרי, כתה ז'

ער זאל זיין געזונט און שטארק

אין די יארן פון די ביטערע צווייטע וועלט מלחמה, זענען פיל היימישע אידן פארטריבן געווארן אין די ווייטע פראסטיגע רוסלאנד. צווישן די אידן וואס האבן זיך דארט געפונען איז געווען מיינס אן עלטער פעטער, הרב משה רובין זצ"ל, אן אייניקל פון דעם הייליגן צאנזער רב זצ"ל. צוליב די שווערע אומשטענדן און וויניג עסן האבן די אידן געהאט וויניג ענערגיע, וואס האט גורם געווען אז זייער גוף איז זייער אפגעשוואכט געווארן. דורך דעם האט זיך אנגעכאפט אין זיי פארשידענע קראנקייטן. צווישן די קרענק וואס האבן זיך פארשפרייט איז געווען די באקאנטע מחלה, "טיפוס". ווינטער שנת תש"ד איז הרב ר' משה ז"ל געווארן אנגעשטעקט מיט טיפוס, אבער היות ער איז געווען א חשובער איד און האט פיל אויפגעטוען לטובת הכלל און כסדר מחזק געווען פיל אנדערע אידן, האבן פיל אידן געארבעט צו פארשאפן א ביסל מעדיצין פאר אים.

עס איז דארט אויך געווען א יונג חסיד'יש בחור וואס איז אויך קראנק געווארן מיט די זעלבע מחלה. וען מען האט פארשאפט די מעדעצין פאר ר' משה האט ער עס גלייך געגומען, צוגעגאנגען מיט איין שמחה צו דעם יונגן בחור און געזאגט, "איך בין שוין עלטער איך האב שוין דורות, דו ביסט נאך יונג דא האסטו די מעדיצין. נעם עס אין הייל דיך אויס אזוי וועסטו מיטן אויבערשטערס הילף געזונט ווערן און אויפשטעלן אידישע דורות."

הרב משה איז טאקע נפטר געווארן פון די מחלה, אבער דער יונגער בחור האט זיך ב"ה אויסגעהיילט און האט אויפגעשטעלט ערליכע אידישע חסידישע דורות נאך די מלחמה.

-נחמה'לע הורוויץ, מרת גוטמאן, כתה ה'

איר געטריישאפט

מיין באבע, מרת אלטא בלימא הארטשטיין תחי', דער־ציילט אונז אלעמאל אז איר טאטע'ס לעצטע ווערטער צו איר און איר שוועסטער זענען געווען, "איר צוויי זאלט אייך נישט צעטיילן." מיין באבע'ס יונגערע שוועסטער איז געווען שוואך און מיין באבע האט געטוען וואס זי האט נאר געקענט מען זאל נישט שיקן איר שוועסטער לינקס (צום טויט).

אין אוישוויץ, פלעגט מען שלאפן אויף בעטלעך איינער העכער דעם אנדערן אזוי ווי באנקבעטלעך. איינמאל האט זיך דאס אויבערשטע בעטל איינגעבראכן און אראפגעפאלן אויף מיין עלטער מומע'ס רוקן, און זי האט גענליטן פיל יסורים. יעדע נאכט, פלעגט מען באקומען א רעשטל ברויט, אביסל זופ און א שטיקל מארגערין. מיין באבע האט געוואוסט אז פעטן וועט העלפן היילן איר שוועסטער. מיין באבע האט געטומען יעדן טאג איר שטיקל מארגארין און דאס געשמירט אויף איר שוועסטער'ס רוקן, כדי זי זאל קענען שטיין גראד ביים סעלעקטציע. זי איז ב"ה געווארן אויסגעהיילט און איז געבליבן לעבן. עס איז אומגלויבלעך דאס מסירות נפש וואס מיין באבע האט ארויסגעוויזן פאר איר שוועסטער.

-עלקי רייפער, מרת ווייס , כתה ז'

א שלינג וואסער

אין אנהייב פון די מלחמה איז א איד געקומען צו מיין עלטער באבע, מרת מרים גראס תחי', און להבחל"ח עלטער עלטער מומע מרת אסתר קרויניק ע"ה און זיי געבעטן פאר וואסער צו טרינקען. אפילו. עלטער באבע און עלטער עלטער מומע האבן נאר געהאט א ביסל וואסער האבן זיי עס געגעבן. דער איד האט זיי געזאגט אז ער קען זיי נישט יעצט צוריקצאלן פאר'ן וואסער אבער פון הימל וועט מען זיי צוריקצאלן.

אינמיטן פונעם מלחמה, האט מען געהייסן מיין עלטער באבע און עלטער עלטער מומע גיין זייער א ווייטן וועג. אינמיטן וועג זענען זיי געווארן דארשטעריג. פלוצלינג האבן זיי געזעהן א קליין טייך אין פארנט פון זיי. זיי האבן שנעל געטרונקען פונעם טייך און דערנאך ווייטער געגאנגען. יענע נאכט, אין לאגער, האט מיין עלטער עלטער מומע געהאט א חלום. דער איד פאר וועמען זי האט געגעבן איר ביסל וואסער איז געקומען צו איר אין חלום און ער האט געזאגט, "דאס וואסער וואס דו האסט היינט געטרונקען איז געווען וואס איך בין דיר שולדיג געווען." צוליב דאס וואס מיין עלטער באבע און עלטער מומע האבן זיך מוסר נפש געווען פאר א צווייטן, און אוועקגעגעבן זייער ביסל וואסער, האבן זיי דורכגעלעבט די ביטערע מלחמה.

מיין עלטער באבע און עלטער עלטער מומע

-רייזי גראס, מרת וואקסמאן, כתה ח'

די שוועסטער זאל לעבן

ביי די צווייטע וועלט מלחמה האט מיין עלטער מומע, מרת רויזא ראדאי תחי', געהאט א שוועסטער וואס איז געווען זייער קראנק. אויב איינער איז דעמאלט געווען קראנק איז ער געגאנגען אין שפיטאל. אין שפיטאל איז געקומען א דאקטער וואס איז געווען א רשע. דער דאקטער האט יעדעם באקוקט און אויב א מענטש איז געווען זייער קראנק און אפגעשוואכט האט ער אים געשטעלט צו די לינקע זייט, האט זי אויסגעטראכט א פלאן. זי האט געזאגט פאר איר שוועסטער ארויסצוגיין פון איר בעט און זיך באהאלטן. דערנאך איז מיין עלטער מומע אריינגעגאנגען אין איר שוועסטער'ס בעט, אפילו עס איז געווען פול מיט לייז, און זי האט געווארט אויף דעם דאקטער. ווען דער דאקטער איז געקומען האט ער יעדעם באקוקט. ווען ער איז געקומען צו מיין עלטער מומע'ס שוועסטער'ס בעט, האט ער געזען אז זי איז געווג שטארק האט ער איר געגעבן ארבעט. דאס איז ווי אזוי מיין עלטער מומע האט זיך מוסר נפש געווען צו ראטעווען איר שוועסטער.

לאה'לע רייכמאן, מרת לבנוני, כתה ד'

מזכה את הרבים

אין די יאר 1943, איז מיין זיידע רבי אהרן עקשטיין, געווען אין די פלאשוב'ער לאגער. דאס איז געווען א געפערליכער לאגער, וואו אידן האבן געארבעט ביטער שווער. זיי פלעגן כאפן פיל שלעק און באקומען וויניג עסן. אונטער דער טרויערבארימטן רשע אממאן געטק ימ"ש (אפילו צווישן די דייטשער רשעים איז ער געווען באקאנט אלץ אן אויסטערלישער אכזר און שונא ישראל). טויזענטער אידן זענען אין פלאשוב אויסגעגאנגען פאר הונגער. דאס ביסל ברויט וואס מען האט זיי דארט געגעבן איין מאל א וואך איז נישט געווען גענוג זיי צו דערהאלטן ביים לעבן. חוץ פון דעם זענען געווען הונדערטער אידן וואס דער רשע ימ"ש האט אליין געהרג'עט מיט מיתות משונות ואכזריות. טראץ די געפערליכע אומשטענדן האבן אידן מיט מסירת נפש פרובירט צו היטן תורה ומצוות ווי ווייט מעגליך.

דערציילט ר' נחמי' שענגוט, " איין טאג בין איך געגאנגען אין לאגער. צוריק קומענדיג פון די ארבעט, טרעף איך ר' אהרן עקשטיין. ער זאגט מיר, "נחמי', עס איז דאך סכות היינט. קום מיט מיר. איך האב זיך איינגעארדענט א סוכה'לע! " צו דעם נעמט ער ארויס א האלב שטיקל ברויט און זאגט מיר, "שעם דיך נישט, מאך א ברכה ליישב בסוכה און כאפ אריין א מצוה." "עס איז שווער אויך מסביר צו זיין," האט רב נחמיה צוגעענדיגט, "וואס איז געווען א גרעסער מסירת נפש, אויפשטעלן א סוכה אונטער די דייטשער וואך אדער אוועקצוגעבן א שטיקל ברויט, פון וואס מען דערהאלט זיך ביים לעבן." אזוי האבן אידן ווי מיין זיידע זיך מוסר נפש געווען צו היטן מצוות. און נישט נאר פאר זיך אליין נאר זיי האבן אויך מזכה געווען אנדערע אידן מיט מצוות זיי פלעגן עס טוען אפילו עס האט געמיינט אוועקצוגעבן דאס ביסל ברויט וואס זיי האבן געהאט.

-בילא עקשטיין, מרת בלוי, כתה ו'

נס גלוי

"מאריא זאטשאוי, מאריא זאטשאוי", האט מיין באבע זיך איינגעחזר'ט דעם נאמען פון איר געפעלשטע דאקומענטן. זי איז געגאנגען שנעלער און שנעלער האפענדיג אז די דייטשן וועלן זי נישט באמערקן. זי איז געווען אויפ'ן וועג צו קויפן עסן פאר איר משפחה. איר משפחה איז דעמאלט געווען באהאלטן טיף אונטער'ן ערד אין א בונקער. וועו דאס עסן און וואסער האבן זיך אויסגענוצט, פלעגט מיין באבע מיט איר מסירת נפש, זיך איינשטעלן דאס לעבן און איז געגאנגען קויפן עסן פאר איר אויסגעהונגערטע משפחה.

"האלט!" א געשריי האט אפגעהילכט אין די ליידיגע גאסן. מיין באבע האט זיך געטראפן פנים צו פנים מיט א הויכן שטאלצן נאצי. "לאמיר זעהן דיין אידענטיפיקאציע דאקומענטן!" האט זיין שטימע געדונערט. מיין באבע האט ציטערדיגערהייט אויסגעשטרעקט איר פאלשע דאקומענטן. דער דייטש האט געקוקט אויף איר און דערנאך אויפן דאקומענט דערנאך צוריק אויף איר. ער האט נאכאמאל געקוקט אויפן דאקומענט און...

"ליגנער!"

די ערד האט זיך געשאקלט פון זיין געשריי, "דאס איז פאלש, דו ביסט עכט א איד!" מיין באבע האט נישט געוואוסט וואס צו טוען, "באשעפער הילף מיר," האט זי געשעפשעט, און די ישועה איז טאקע אנגעקומען. יענע סעקונדע איז א פויער פארביי, "אה, מאריא, וואס טוט זיך מיין פריינט?" האט ער איר פריינטליך געגריסט. "דו קענסט איר?" האט דער דייטש געפרעגט. "יא, זיכער! זי איז מיין שכנ'טע און מיין ווייב'ס חבר'טע." דער דייטשער סאלדאט האט אים געגלויבט, זיך אנטשולדיגט צו מיין באבע, און איז ווייטער געגאנגען אויף זיין וועג.

מיין באבע האט אויפגעהויבן אירע אויגן צום הימל און געדאנקט דעם באשעפער פאר שיקן דעם וואונדערליכן שליח. זי האט פרובירט נאכצולויפן אים צו באדאנקען. ער איז אבער נעלם געווארן ווי אינעם לופט. נאר דאן האט מיין באבע פארשטאנען אז דער זכות פון איר מסירת נפש איז איר בייגעשטאנען, און ה' האט איר געשיקט אליהו הנביא זי ארויסצונעמען פון איר צרה.

-רבקי געללער 53, מרת לעזער, כתה ז'

עסן פארן רב

יעדער איד וואס האט אדורך געלעבט די ביטערע מלחמה, האט עס דורכגעלעבט מיט מסירת נפש. איינער פון די אידן איז געווען מיין זיידע, ר' שלמה גאלדבערג ע"ה. ר' שלמה איז געווען איינער פון די וואס האבן געהאט די זכי' צו זיין אין לעמבערג מיט רביה"ק, דער קדושת ציון הי"ד אין אנהייב פון די מלחמה.

מיין זיידע האט זיך פארנומען אין לעמבערג מיט שווארץ האנדל. ער פלעגט פארן יעדן אינדערפרי מיט די באן פון לעמבערג קיין בראד, און צוריקקומען ביינאכט. אין בראד האט ער איינגעהאנדלט גענזן שמאלץ, און זיין חבר האט עס פארקויפט אין לעמבערג. ער פלעגט כסדר אריין נעמען צום רב ז"ל מילך, פרוכט, פיש און אנדערע עסנווארג.

איינמאל צוריקפארנדיג פון בראד קיין לעמבערג מיט עסן פאר דעם רב, האט מיין זיידע זיך ארויפגעכאפט אויף די באן צו שפעט, אזוי אז ער האט זיך שוין נישט געקענט אריינשטופן דורך די טיר. ער איז געבליבן שטיין אינדרויסן צווישן צוויי וואגענען אויף א שנעל לויפנדיג צוג. מיין זיידע איז דאן געווען אין א גרויסע סכנה, ווייל אינדרויסן איז געווען א שטארקע קעלט, און אין זיינע הענט האט ער געהאלטן צווי פעקלעך. אזוי האט ער געדארפט פארן א גאנצע נאכט. מען קען זיך נישט פארשטעלן וואס עס הייסט שטיין א גאנצע נאכט צווישן צווי לויפנדיגע וואגענען, אין א ביטערע קעלט. ער איז אויך געווען מיד, און אויף זיינע פלייצעס האט ער געטראגן א רוק זאק, און פעקעלעך אין ביידע הענט.

יעדע שלעכטע באווגונג וואס וואלט געשען צוליב אן אומווילנדיג דרימל, וואלט אים געקענט אראפווארפן צו די שינעס. אזוי, יעדעס דריי פון דער וואקלדיקער באן, ווען ביידע וואגענען דערנענטערן זיך איינער צום אנדערן, וואלט אים געקענט צוקווועטשן צום טויט. אבער בחסדי ה' ובדרך נס איז גארנישט געשעהן, און מיין זיידע איז אנגעקומען בשלום קיין לעמבערג. ער איז געווען פרייליך און צופרידן אז ער קען ב"ה נאכאמאל העלפן דעם רב זצ"ל.

-מרים רבקי געללער, מרת בערגמאן ,כתה ו'

A- 18038, דאס איז וואס מיין באבע שתחי' האט רעפרעזענטירט און געמיינט צו די נאצי'ס ימ"ש אין לאגער. נאך א נומער אין די ליסטע פון מיליאנער נומערן.

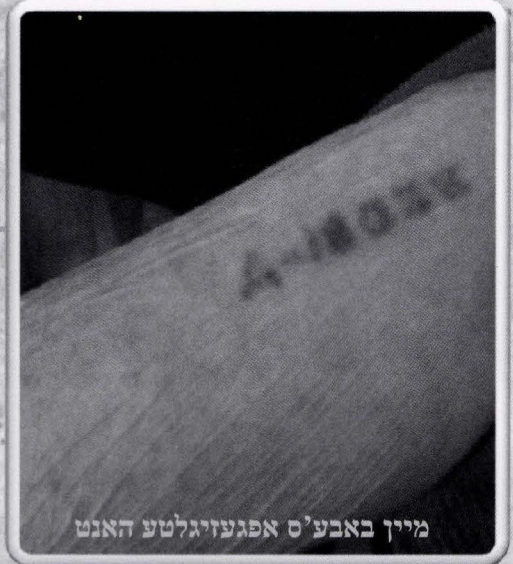
וואס איז דער נומער געווען? וואס האט עס געמיינט? יעדע איינציגע פון די נומערן האט סימבאלאזירט א אידישע נשמה. אבער נישט סתם א יחיד אליין, נאר א מענטש וואס האט געהאט געפילן, האפענונגען און א גאנצע לעבנס געשיכטע. יעדע נפש באזונדער איז געווען דער פראדוקט פון עלטערן און פון א רייכן אפשטאם. יעדער מענטש האט געהאט די כוחות אראפצוברענגען ערליכע, אידישע דורות אויף די וועלט. יעדע איינציגע פון די קדושים וואס זענען נעבעך אומגעקומען רעפרעזענטירן נישט נאר איין מיתה ר"ל, נאר א סך א סך מער.

טאקע, אין דער לאגער איז מיין באבע נאר געווען **A-18038**, זי איז נישט געווארן מיט איר טייערע נאמען, 'איידל'ע שאטין'. געלעגן באהאלטן ביי איר, זענען געווען זיסע זכרונות פון איר היים, אין מעדיער. איר טאטע, דער מעדיער רב, איז געווען זייער נאנט מיט זיין יונגסטע טאכטער'ל. ער איז געווען דער וואס האט פונקטליך געקענט פארשטיין איר קינדעריש הערצעלע.

הייסע טרערן פילן אן מיין באבע'ס אויגן און איר שטימע ברעכט זיך, "אוי! ווי מען האט מיך ליב געהאט!" ווישט זי אירע אויגן. אלע געשווויסטער פלעגן זיך כסדר אפגעבן מיט איר – זייער יונגסטע שוועסטער'ל. איר ווארעמע נעסט איז שנעל צאמגעפאלן ווען די נאצי'ס ימ"ש האבן געכאפט מעדיער, אונגארן – דאס שטעטל פון איר יוגנט.

אין יענע צייט איז זי שוין געווען נאנט צו צוואנציג יאר, די גיל וואס א מיידל אין נארמאלע אומשטענדן וואלט שוין געטראכט וועגן אויפשטעלן איר אייגענע שטוב. אנשטאט דעם זענען מיין באבע'ס מחשבות געווען פארנומען מיט ווי אזוי זי וועט ענדיגן איר צאל פון שרויפן פאר די וואך. א שאד. א שאד אויף דאס לעבן פון א זארגלאזע מיידל וואס האט זיך אזוי ברוטאליש געטוישט.

"ארבייט מאכט פריי," די באוואוסטע און טרויעריגע וועריטער האבן מקבל פנים געווען אלע אומשולדיגע נפשות, אריינגערעכנט מיין באבע, נאך זייער א שווערע נסיעה אין די בהמה וואגאנען. מען איז געפארן פאר זייער א לאנגע צייט, צושטופט און הייס. די קינדערלעך האבן זיך געבעטן פאר א ביסל וואסער, אבער עס איז גארנישט געווען צו שטילן זייער דארשט. פאר מען איז ארויסגעפארן האט מען געזעהן ווי אלע גוישע משרתים און שכנים שטייען און ווארטן צו זעהן ווי זייערע הארינטעס ווערן געפירט ווי שאף צום שחיטה. זיי האבן זיך אלע צושמייכלט טראכטנעדיג פון די גרויסע פארמעגנס וואס די "שעפעלעך" האבן איבערגעלאזט פאר זיי.

מיין באבע'ס אפגעזיגלטע האנט

המשך ונשאלה את פיה...

וועו די וואגאנען זענען דורכגעפארן די שטאט צאנז האבן זיי אלע געדאוועט אז דער דברי חיים זי"ע זאל זיך משתדל זיין פאר זייערט וועגן. אבער די רעדלעך האבן זיך וויטער געדרייט. דער וואס האט צוגענייגט אן אויער האט געקענט הערן און פילן ווי די רעדלעך זינגען, *"צום טויט, צום טויט – מען פירט אייך צום טויט!"*

וועו מען איז ענדליך אנגעקומען האט מען פארשטאנען אז אפילו רעדלעך ווייסן פון וואס זיי רעדן. דר. מענגעלע ימ"ש סעלעקציע אין אוישוויץ איז געווען שוידערליך. דער מלאך המות פלעגט גוט אנקוקן זיין קרבן פון קאפ ביז פיס אזוי ווי א קאץ וואס לעקט זיך די ליפן און גרייט זיך צו פארציקן א מייז. דאס לעבן איז געווען אזוי ביטער פאר די וואס זענען יא געבליבן בין החיים. אבער מיין באבע שתחי' האט זיך געקריגט און געשלאגן, געראנגלט און געקעמפט ווי אן אמת'ע העלד כדי זיך פעסט צו האלטן ביי די אידישקייט וואס האט נאך געפלאקערט אין איר הארץ.

<u>יענעם</u> - וועגן דעם האט איר מח געטראכט א גאנצן טאג. ווי אזוי קען זי ארויסהעלפן, ראטעווען, בארואיגן, מחזק זיין, און דארט זיין פאר יענעם. אפילו אין דעם לאגער איז געווען זעלבסט פארשטענדליך אז יענער קומט פאר מיר. איינמאל, ביי "צעהל – אפפעל" (וואו די נאציס ימ"ש האבן געציילט אלע אידן), איז א מיידל מיט'ן נאמען חנה'לע צאמגעפאלן פון חלשות. זי האט פשוט נישט געקענט שטיין אזוי לאנג אויף די פיס, ווייל זי איז געווען אזוי הונגעריג. מיין באבע האט פארשטאנען די ערנסטקייט פון דעם מצב. אויב וועלן די נאצי'ס ימ"ש באמערקן ווי זי ליגט אויפ'ן ערד וועלן זיי איר גלייך דערשיסן. "יענער. יענער.– יענער קומט פאר מיר," האט מיין באבע שנעל געטראכט. זי האט איינגעשטעלט איר לעבן און איז צוריקגעלאפן צו די באראקן וואו זי האט געהאט באהאלטן א האלבע לימענע. זי האט עס שנעל גענומען און מיט אומנאטירליכע שנעלקייט איז זי צוריק גע'לאפן צום צעהל – אפפעל. זי האט באמת געהאפט אז מען האט נאכנישט גערופן איר נאמען, ווייל אויב יא איז זי א טויטע. דער טאטע פון די יתומים האט געהיטן איבער איר און זי איז אנגעקומען בשלום ב"ה. זי האט אריינגעקוועטשט די זאפט פון די לימענע אין חנה'לעס מויל צווישן אירע בלאסע ליפן. חנה'לע האט זיך דערפרישט און איז אויפגעשטאנען. זי איז געווען גרייט באצייטנס צו ענטפערן "יא!" וועו מען האט גערופן איר נאמען.

מיין באבע דערציילט אונז וועגן די העלדן אין לאגער וואס פלעגן איינשטעלן זייער לעבן און האבן צאמגענומען די אידישע קערפערס, כדי זיי צו ברענגען לקבר ישראל. אומגלויבלעך! וואר קען זיך פארשטעלן אז אידן האבן אזוי געקענט מקדש שם שמים זיין אפילו אין אזעלכע ביטערע צייטן?!

נאכ'ן באפרייאונג, האבן א פאר איבערגעבליבענע מעדיערע חסידים געערעדט פאר מיין באבע א שידוך. מיין זיידע איז געווען די מאן פון איר אומגעקומענע עלטסטע שוועסטער. כאטש אפילו, עס איז געווען אזא גרויסער חילוק אין זייער יארגאנג האבן זיי חתונה געהאט. מיין באבע הרבנית איידל גאלדבערגער תחי' צוזאמען מיט איר מאן להבל"ח, הרב פנחס אשר גאלדבערגער ממעדיער ז"ל האבן אויפגעשטעלט הערליכע אידישע דורות.

-רבקה'לע גאלדבערגער, מרת שיק, ט'-2

שווערע ארבעט

עס איז שווער צו שילדערן דעם שווערן מצב וואס האט זיך אפגעשפילט אין די 'פאדעם פאבריק' וואו מיין באבע, באבי וואלדמאן האט געארבעט. זי האט געארבעט אונטער די שטרענגסטע אויגן פון די נאצי'ס ימ"ש. מיין באבע מיט אירע פיר חבר'טעס פלעגן ארבעטן שעות לאנג, מיט אן איינגעבויגענעם רוקן, און געשוואלענע הענט, כדי צו עררייכן די הויכע מאס ארבעט וואס די נאצי'ס האבן באשטימט.

איין טאג איז עס געשעהן אז איינע פון די מיידלעך האבן זיך נישט גוט געפילט, מיין באבע וואלדמאן האט מורא געהאט אז ווען די אויפזעער וועט דאס באמערקן, וועט מען באזייטיגן איר חבר'טע אינגאנצן, חלילה. דערפאר האט מיין באבע וואלדמאן פארגעשלאגן א פלאן. יעדן טאג וועט אן אנדער מיידל טוען דאס מיידל'ס ארבעט אנשטאט איר. וויבאלד זי פילט זיך נישט גוט. פון דא זעהן מיר אז אין לאגער האבן זיי מקיים געווען, **נושא בעול עם חברו!**

-אסתר מלכי צעהנווירטה, כתה ח', מרת פאשקעס

שומר ישראל

מיין באבע'ס שוועסטער, מרת שרה טבלוביץ תחי', האט געארבעט אין די קאך אין לאגער. אויב די נאצי'ס האבן געזעהן איינעם נעמען עסן פון די קאך האבן זיי יענעם גלייך גע'הרג'ט. מיין באבע, מרת חי' סאסא לאקס ע"ה, איר שוועסטער און איר חבר'טעס זענען געווען זייער הונגעריג, ווייל זיי האבן קיינמאל נישט באקומען גענוג עסן. איין נאכט, האט מיין באבע'ס שוועסטער געזאגט צו איר אז זי וויסט וואו די נאצי'ס האלטן אלע עסן. זי וועט איין גיין אין קאך אינמיטן די נאכט און ברענגען עסן פאר יעדעם. מיין באבע האט נישט געוואלט לאזן איר יונגערע שוועסטער גיין אליין ווייל עס איז זייער שרעקעדיג. יענע נאכט זענען זיי ביידע געגאנגען צום קאך און אריינגעקראכן דורך די פענסטער. זיי האבן געטראפן א פאר קארטאפל וואס זיי האבן אריינגעלייגט אין זייער טאש. ווען זיי זענען צוריק ארויסגעקראכן פון די פענסטער, האט א נאצי זיי געכאפט. דער נאצי האט זיי געשטעלט ביים וואנט אינדרויסן פון קאך. ער האט זיי געוואלט שיסן, ער האט געדריקט דאס צינגל פון זיין ביקס אבער עס איז געווארן פארהאקט. דער קויל איז נישט ארויסגעקומען. אזוי איז געשעהן א צווייט מאל און דערנאך א דריט מאל דערנאך האט דער נאצי געזאגט,

"אייער באשעפער היט אייך! לויפט שנעל צוריק צו אייער צימער. איך ווייל אייך נישט דא זען!"

אזוי זענען זיי געראטעוועט געווארן.

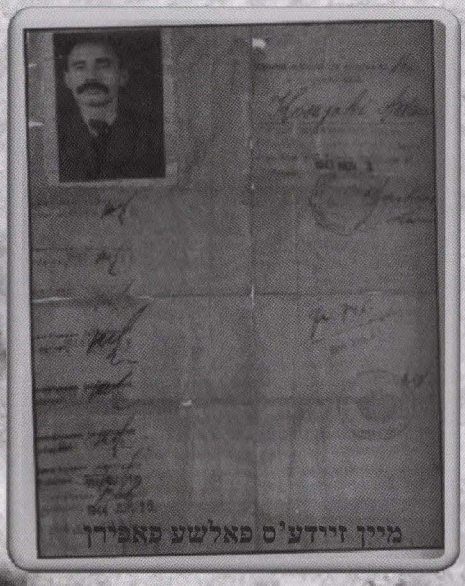
-אסתי רוזנבאום, מרת בלוי, כתה ו'

גבורה

פאר די קריג, האט מיין חשובער זיידע, רב חיים שלמה פרידמאן ז"ל, געוואוינט אין קראקא צוזאמען מיט זיין ווייב און קליין טאכטער'ל. דורכאויס די שרעקליכע יארן פון די צווייטע וועלט מלחמה, האט מיין זיידע זיך געהאלטן פעסט אין זיין בטחון. כאטש אפילו די סכנות וואס האבן געדראעט איז ער כסדר געווען פארנומען מיט תורה, עבודה, וגמילת חסדים. מיין זיידע איז געווען א ביישפיל פון אן אמת'ע ירא שמים, און האט געלעבט מיט ה' ביי יעדע טריט און שריט; סיי אין די לאגערן און איבעראל וואו ער איז געגאנגען. *"כל זאת בתנו ולא שכחנוך"* אפילו דורך די שרעקליכע איבערלעבעניש, האבן די אידן נישט פארגעסן פון זייער ג-ט אין הימל.

מיין זיידע פאר'ן קריג

גייענדיג איין טאג, אין די ליידיגע גאסן פון די באכניע געטא זענען פלוצלינג צוויי דייטשן ארויסגעשפרונגען פון א באהעלטעניש און האבן געכאפט מיין זיידע און האבן אים געפירט צו די Judenrat. זיי האבן אים געפרעגט זיין נאמען, וואו ער ארבעט, און א פאר אנדערע שאלות. מיין זיידע האט זיי אלעס געענטפערט. דערנאך האבן די דייטשן אים געפרעגט צו ער קען איינער מיט'ן נאמען טענענבוים. דאס האט קלאר געמאכט פארוואס מען האט אים אהין געפרופן. מיין זיידע'ס ברודער האט געהאנדלט מיט דער מענטש טענענבוים, מיט זאכן וואס זענען נישט געווען לעגאל ביי די דייטשן ימ"ש. מיין זיידע האט זיי געענטפערט אז ער קען דער מענטש. זיי זענען געווען צופריידן מיט דעם ענטפער און האבן אים שנעל געפרעגט וואו דער איד וואוינט. זיי האבן אים שטרענגערהייט געסטראשעט אז טאמער ער וועט זיי דאס נישט ענטפערן וועט זיך זיין לעבן ענדיגן. מיין זיידע, וויסנדיג אז מען וויל הרג'ענען דעם איד, האט שנעל פארמאכט זיין מויל און נישט געענטפערט, כאטש אפילו זיין לעבן איז געווען אין געפאר. די בלוט דארשטיגע נאציס האבן אים באפאלן מיט שווערע קלעפ. זיי האבן אים אזוי געשטויסן און צעהאקט אז זיי האבן אויסגעהאקט מערסטנס פון זיינע ציין. דערנאך האבן זיי אים נאכאמאל געפרעגט די שאלה, דאס מאל האלטנדיג א ביקס אויסגעשטרעקט אין זיין ריכטונג. מיין זיידע, מיט זיין גרויס מסירת נפש פאר אן אנדערן איד'ס לעבן, האט זיך נישט דערשראקן און איז געבליבן שטיל.

מיין זיידע'ס פאלשע פאפירן

←

המשך גבורה

פלוצלינג איז א נאצי אריינגעקומען, שלעפנדיג מיט זיך דער איד טענענבוים. דערנאך האבן זיי געלאזט מיין זיידע גיין פריי. זעט אויס אז די נאצים האבן קלאר געוואוסט וואו דער איד וואוינט אבער זיי האבן נאר געוואלט זעהן צו מיין זיידע האט א שייכות מיט די אומלעגאלע געשעפטן.

די מעשה איז נאר איין ביישפיל פון די גרויסע מסירת נפש וואס מיין זיידע האט ארויסגעוויזן במשך די מלחמה יארן. מיין זיידע, מיט זיין גדלות און גבורה האט געהאלפן און געראטעוועט פיל מענטשן, אפילו אויב עס האט געמיינט אינצושטעלן זיין אייגן לעבן. מיין זיידע האט אדורכגעלעבט די שרעקליכע מלחמה און האט זוכה געווען אויפצובויען א בית נאמן בישראל.

-חי' פעסי מארגענשטערן, מיס ראזענבלום, ט-3

נישט אויסגעזאגט

מיין עלטער זיידע, ר' דוד שלום קלאגסברוין ע"ה און זיין טאטע ר' חיים קלאגסברוין ע"ה האבן דורכאויס די מלחמה געוואוינט אין די שטאט קשאנוב און צוזאמען האבן זיי געארבעט צו ראטעווען פיל אידן.

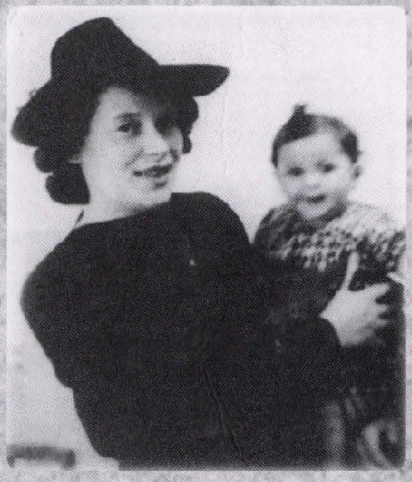
בערך זיבעציג יאר צוריק ווען עס האט אויסגעבראכן די צווייטע וועלט מלחמה האבן די דייטשן ימ"ש דורכגעזוכט אלע צימערן אין די לאגער צו זעהן טאמער איינער האט באהאלטן עפעס וואס מען טאר נישט האבן, למשל אן איבריגע פאר הויזן, גע'לט, עסן אדער אנדערע זאכן.

אין א געוויסן טאג האבן די דייטשן ימ"ש געהייסן אלע מענטשן פון לאגער גיין צו פראנקרייך ביז מען ענדיגט דורכזוכן די שטובער. אויב האבן זיי געטראפן ביי עמיצער עפעס וואס מען טאר נישט האבן האט מען אים גלייך גע'הרג'ט. געווענטליך, וועו זיי האבן געזיכט האבן זיי געטראפן כאטש איין זאך. אזוי אויך, דאס מאל וועו זיי האבן געזוכט האבן זיי געטראפן א פאר הויזן. זיי האבן אבער נישט געוואוסט ווער האט דאס באהאלטן. נאך א פאר מינוט, וואס קיינער האט זיך נישט אנגערופן אז עס געהערט צו אים, האבן זיי געסטראשעט אז זיי וועלן יעדעם הרג'נען אויב מען וועט נישט אויסזאגן. וועו דער דייטש איז געווען גרייט אויסצוהרג'נען אלע וואס זענען דארט געווען, האט מיין זיידע ר' דוד שלום, געזאגט אז ער איז דער וואס האט עס באהאלטן, וויבאלד ער האט געוואוסט אז יענער מענטש צו וועמען עס געהערט איז זייער שוואך און וועט נישט קענען איבערלעבן די שווערע קלעפ. דערפאר האבן די דייטשן ימ"ש געשלאגן מיין זיידע פאר זייער א לאנגע צייט.

זכותו יגן עלינו ועל כל ישראל אמן.

-מרים פילליר, מרת הערשקאוויץ, יב-2

דעם טויש אויף רעכטס

איר פנים פול מיט חן,
די ליבע באבע מיין,
דערציילט האט מיר א מעשה א קליין,
עס לעבט אין איר זכרון,
די שווערע מלחמה יארן.
א טריט וואס האט פאסירט מיט איר אליין.
קיין אוישוויץ אומגעריסט,
די משפחה שטייט צעמישט,
קיין טרערן האט שוין קיינער אפגעווישט.
דער רשע ער ארבעט פלינק,
מיטן אויג ער געבט אווינק,
איינער צום רעכטס, א צווייטער אויף לינקס,
כאטש אויף איין זייט יעדע צוזאמען פארבליבן,
מען האט נישט געזעהן די פלאמען,
נאר געפילט באקוועם צוזאמען,
מען כאפט נישט אז צום טויט אונז
אויסגעקליבן,
און פלוצלינג זעה איך ווייט,
ווען איך האב זיך אויסגעדרייט,
איין שווועסטער מיין איז אליין אויף יענע זייט!
עס דריקט אויף מיין געוויסן,
נאר זי זאל זיין אפגעריסן.
פון דערווייטנ'ס שפיר איך איר פארלוירנקייט,
פארצווייפלט דארט איך שטיי,
איר עלנדקייט טוט וויי,
עס רוישט אין מיר א געפיל,
איך טראכט נישט וואס וועט זיין,
מיין לעבן שטעל איך איין.
זיך טיילן מיט איר גורל, יא איך וויל!
זיך צאמגעקליבן שנעל,
א געוואגטע טריט איך שטעל,
פון מיין משפחה מיט טרערן איך נעם אפשיידן,
באשעפער העלף דיין קינד,
מאך דעם רשע בלינד.
מיין שווועסטער מיט דיר צוזאמען איך בלייב.

המשך דעם טויש אויף רעכטס

פארביי א שווערע יאר,
מען פרובירט ווערן געוואר.
די גאנצע בילד צעביסלעך ווערט אונז קלאר.
עס איז יעדער פון אונזער משפחה אין גן עדן,
געבליבן נאר אונז ביידע,
וואס וואלט געשעהן מיט מיר?
מיין קינד געב היינט א קוק,
דעם טויש אויף רעכט וואס איך האב דאן געגעבן,
האט דאן גערעטעוועט מיין לעבן.
איך האב טאקע נישט געמוזט,
און ווי האב איך דען געוואוסט,
דאס קליינע טריט וועט ראטעווען מיין לעבן.
און וועז איך טראכט צוריק,
מיין הארץ איז פול מיט גליק.
קוק וואס איך האב אלץ דערפאר באקומען,
אויף "לנצח נצחים דורות מבורכים" - עס זענען ביידע
וועלטן וואס איך האב באקומען.
צדיקים גרויסע לייט,
די אויגן זעהן ווייט,
קוק נאר אין חז"ל וואס דארט שטייט,
עס וועט זיין א מלחמה,
א קריג מיט די נשמה.
עקבתא דמשיחא – א שווערע צייט,
פארלוירן און צעמישט,
דער אמת הערט זיך נישט,
דאס גוט און שלעכט זענען אזוי אויסגעמישט.
דער שטן ארבעט פלינק, צו טרייבן יעדער לינקס,
ער וויל זען ווי אין תהום אריין, איך זינק.
ער דרייט מיר אן אין מיין הארץ,
עס איז גארנישט אזוי שווארץ.
"זעה דו ביסט מיט יעדער אויף איין זייט,
עס איז זיכער נישט קיין שאלה, היינט גייען אזוי אלע."
און מיט די ווערטער מאכט ער דעם מענטש פאדרייט,

מיט א געשליפן צונג,
טיילט ער גרינג.
מיין קינד געב נאר א קוק,
מאך דעם טויש צום
רעכט'ס,
שטארק זיך ווי א גבור,
און קום צו מיר אריבער.
דער קליינער טריט וועט
אויסגלייכן דיין לעבן,
און וועז עס איז נאך דעם
זיג,
ווייסטו וואס דו וועסט דערפאר באקומען,
אויף ביידע וועלטן וועסטו דאך געווינען,
לנצח נצחים דורות מבורכים.
נישט קיין חילוק וואו איך שטיי,
א ביסל העכער איך גיי,
מיין קינד איך קוק פאראויס, הלואי!
דעשרעק זיך נישט פון בליקן,
קוק איך וועל דיר שיקן.
וועסט זעהן וואו עס באגלייט.
און וועז איך טראכט אריין,
איך וויל עס מער פארשטיין.
פארוואס א טויש דארף מיר אנקומען שוועער?
קען איך דען אליין, פארזיכערן מיין חן?
ה' וועט עס געבן – און גייט נאך מיט,
באשעפער איך וויל לאנג,
פארבעסערן מיין גאנג.
יעצט בין איך שוין זיכער,
מיט עפעס וועל איך שטייגן העכער,
מיט איין קליין טויש,
מאכסטו אין הימל א געריש.
גזירות מיט זכותים מען טוישט צום גוטן,
מיין פאלק, איר קענט זיך שוין פאר משיח גרייטן!

-גיטי געלב, מרת פישמאן , כתה ט-1

ארויסהעלפן א צווייטן

מיין עלטער באבע מרת זיסל שטיעל ע"ה, פון די באקאנטע בייגעל משפחה, די טאכטער פון ר' פישל בייגעל הי"ד, האט אמאל דערציילט וואס האט פאסירט מיט איר אין די מלחמה יארן וועו זי האט געוואוינט אין די 'געטא' פון פאדגורז. אין יענע צייטן, האט קיין שום איד זיך נישט געטארט דרייען אין די גאסן, אדער געזעהן ווערן, נאך א געוויסע שעה ביינאכט. טאמער די רשעים ימ"ש האבן דעמאלט באמערקט א איד, האבן זיי אים באלד געשאסן.

איין נאכט, האט מיין עלטער באבע ע"ה געהערט יאמערליכע געשרייען פון אינדרויסן, זי האט זיך נישט געקענט איינהאלטן און זי איז שנעל צוגעלאפן צום פענסטער, זעהן פון וואו דאס געווייַן קומט. א ציטער האט איר אנגעכאפט ווען זי האט געזעהן ווי א דייטש ימ"ש רייצט אונטער א גרויסער הונט קעגן א איד. דער איד האט זיך גערואנגלט פאר זיין לעבן און האט געשריגן און געפרופן פאר הילף. טראץ דעם וואס מיין עלטער באבע האט געוואוסט די געפאר פון עפענען א פענסטער אין יענע שעה, האט זי אן קיין שום צווייפל, געעפענט דעם פענסטער און געגעבן א שרייַ ארויס. פון גרויס כעס האט דער דייטש ימ"ש אפגעלאזט דעם איד און אנגעהויבן נאכגיין דאס קול פון מיין עלטער באבע ע"ה. ער איז ארויף געקומען די שטיגן מיט זיין הונט און זיך אריינגעבראכן אין די דירה פון די בייגעל משפחה מיט זיין ביקס אין די האנט. ער האט דוקא געוואלט טרעפן די שטוב מיט די מיידל וואס האט ארויס געשריגן. אזוי ווי ער איז אנגעקומען צו די טיר פון מיין עלטער באבע'ס שטוב האט ער זיך אויסגעדרייט, כאילו א מלאך וואלט אים ארויסגעפירט פון די הויז, און איז צוריק אראפ אין גאס.

מיין עלטער באבע האט זיך געזארגט מער פאר איר טאטע'ס לעבן ווי פאר איר אייגענע לעבן. זי האט מורא געהאט אז דער רשע ימ"ש זאל נישט טרעפן די פיל פרישע ברויטן וואס זענען געווען באהאלטן אויף דעם באלקאן. מיין עלטער זיידע, ר' פישל ע"ה האט יעדן טאג באהאלטענערהייט געבאקן ברויט, אויסצוטיילן פאר די הונגעריגע אידן אין 'געטא'. דאס ברויט האט דער דייטש ב"ה נישט געשמעקט אדער באמערקט. דער כח און די זכות פון מסירת נפש פאר א צווייטן איד האט גערואטעוועט מיין עלטער באבע פון א זיכערן טויט.

היינט וועו מיר זענען ב"ה נישט אין אזא מצב, זאלן מיר כאטש אוועקגעבן פון אונזערע באקוועמליכקייטן, און ארויסגיין פון אונזער וועג, ארויסצוהעלפן א צווייטן.

-שרה גאלדי געללער, מרת בלוי, י-2

זייער געטרייישאפט

עס האט מיר דערווארעמט דאס הארץ ווען איך האב געהערט ווען די אומגלויבליכע געטרייישאפט וואס מיין עלטער באבע און אירע געשוויסטער האבן געהאט איינעם צום צווייטן דורכאויס די מלחמה יארן.

אין לאגער, פלעגט מיין עלטער באבע מרת מרים ליפאנאוויטש – קליין תחי', זיך טיילן טעגליך פון איר ראטע פון ברויט מיט איר שוועסטער, מרת גאלדא.

גאלדא האט אריבערגעווארפן איר אייגענע ראטע איבער די עלעקטריזירטע דראטן, צו איר ברודער שמואל. זי פלעגט זאגן אז ער ארבעט פיזיש שווערער און דארף זיכער מער עסן, זיך צו קענען דערהאלטן ביים לעבן. שפעטער האט זי געהאט אן אנדערע עצה. זי איז געגאנגען צוויי מאל אויפ'ן רייע צו נעמען א ראטע און ביי די ערשטע געלעגנהייט האט זי אריבער געווארפן די צווייטע ראטע צו איר ברודער. דאס האט זיכער געלייגט איר לעבן אין געפאר.

איינמאל, האט איינער איר פאר'מסר'ט פאר די אויפזעערין, א דייטשע קאפו. די אויפזעערין איז שנעל צוגעגאנגען צו גאלדא, זי האט איר אראפגעווארפן אויף די ערד און געמעמן איר שלאגן מיט אכזריות. מיין באבע מרים האט זיך דערמאנט אין די באקאנטע מעשה פון צוויי חברים: וועו איין חבר האט געזעהן אז מען האט באשולדיגט דעם צווייטן אז ער האט געגנב'עט פונעם קעניגליכער פאלאץ און איז געאורטיילט געווארן צום טויט, האט דער צווייטער חבר געשריגן אז ער איז דער שולדיגער און מען זאל באפרייען זיין חבר. ביידע חברים האבן זיך אזוי געטענה'ט, דאס האט זייער באריירט דעם קעניג. מיין עלטער באבע מרים האט נישט געטראכט קיין סך נאר זיך אראפגעווארפן אויף איר שוועסטער שרייענדיג, "איך האב געמומען די דאפלטע ראטע, נישט מיין שוועסטער וואס ענדלט זיך צו מיר." ביים הערן די ווערטער האט די אויפזעערין אפגעלאזט גאלדא און האט אנגעהויבן שלאגן מרים מיט אכזריות. זעענדיג דאס, האט גאלדא זיך אראפגעווארפן אויף איר שוועסטער זאגנדיג, "ניין, איך האב דאס געטון." אזוי האבן זיי זיך געטענה'ט א שטיק צייט ביז עס איז אריין א געפיל פון רחמנות ביי די אויפזעערין. נאכ'ן זען די שטארקע ליבשאפט פון צוויי שוועסטער, האט זי זיי ביידע אפגעלאזט. זיי האבן זיך ביידע זייער נאנט געהאלטן דורכאויס די גאנצע מלחמה. זיי האבן בסייעתא דשמיא אדורך געלעבט די מלחמה מיט פיל ניסים. נאך די מלחמה האבן זיי ווייטער זיך געהאלטן נאנט. איך קלער צו זיך, וויפיל געלעגנהייטן האב איך צו האלטן טייער און היטן אויף מיינע געשוויסטער דורך א גוטע און גרינגע אופן.

רוזי קליין, מרת פערל, י-3

←

המשך **זייער געטרייישאפט**

דייטשלאנד, 1947